

16+

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЬЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

Поэзия

Проза

Драматургия

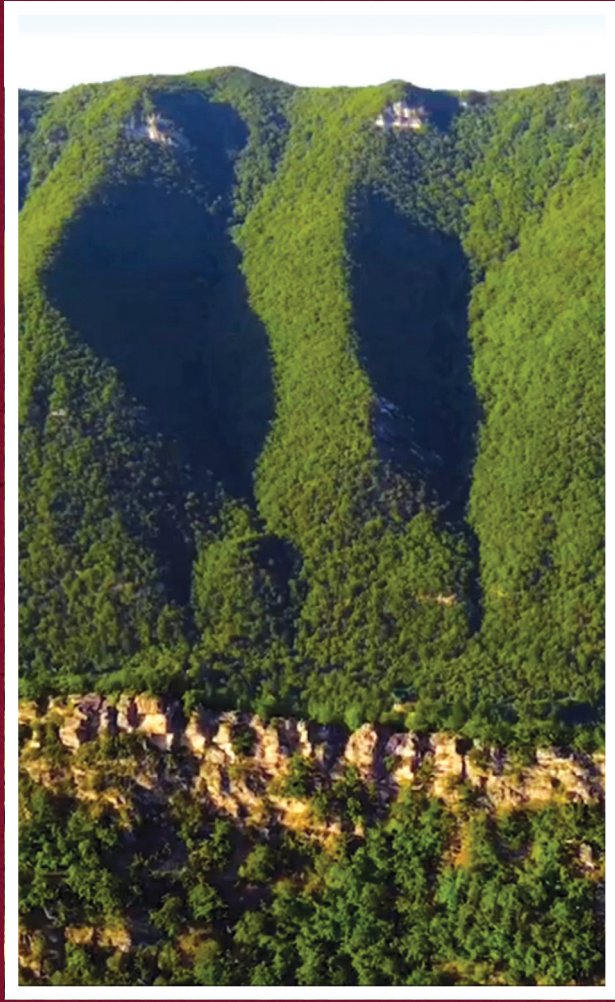
**Литературайин
критика**

Тарих

Чал

3 / 2022
май – июнь

Литературайин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Агентство информации
и печати Республики Дагестан

Издание журнала
восстановлено с 2019 г.

3

2022

май – июнь

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КІУЛАР

ПОЭЗИЯ

Абдулмажид Къурбанов

Къюб гафнан арайиъ убшру уьмур.

Шиърар 4

Гюлбика Уьмарова

Шиърар дикІуб фагьмин уьзур дубхьнайиз.

Шиърар 13

Жемиля Аракская

Шубуб хядру уьмрин завуз

акв тувразуз. *Шиърар* 20

Фазу Аьлиевайин 90 йисаз

Таржума гьапІу шиърар 27

ПРОЗА

Фазу Аьлиева

Таржума гьапІу ихтилатар 36

Гюлбика Уьмарова

«Чал аьгьюриз» (*Китабдиан кІулар*).... 48

ДРАМАТУРГИЯ

Абдулмажид Къурбанов

«Ригь ктІубшвиған». *Драма*..... 62

КЮЛИН РЕДАКТОР

М.М. Аьгьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**

журналин редактор

С. Къасумова

**РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**

Аь. Аьбдурягьманов

Аь. Аьшурбеков

Э. Аьшурбегова

Ш. Дашдемиров

Ш. Жамалиева

С. Кюребегова

Аь. Къурбанов

М. Къурбанов

Ю.Мургузалиев

Г. Уьмарова

Ш.Шагьмарданов

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА**ТАРИХ****ЧИАЛ****Исамутдин Рамазанов**

«Уьмриз икрам апУри гьахьир 74

Эльмира Аьшурбегова

«Гьаргандиз гьузри игит!» 79

Сувайнат Кюребегова

«Штун кюлиан убхъурайир» 86

Сефижат Къасумова

Адлу тухми ккадапу рякькан 91

Эльмира Аьшурбегова

«Гюлле, наьнан тибхури гьабхьшра,
дадаийн кьвак кубкьру» 93

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:**Кюлин редактор:** 67-16-31.**Редактор:** 8 (963-375-19-45),

e-mail: sefijatkasimova@mail.ru

Бухгалтерия: 67-18-75**Регистрационный номер:**

ПИ №ТУ 05-00444 от 10.04.2022 г.

выдан Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»**Адрес типографии:** 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61**ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №3 2022 г.***На табасаранском языке*

Выход в свет 06.06.2022 г. Тираж 282 экз.

Заказ № 1226. Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов “Соколёнок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

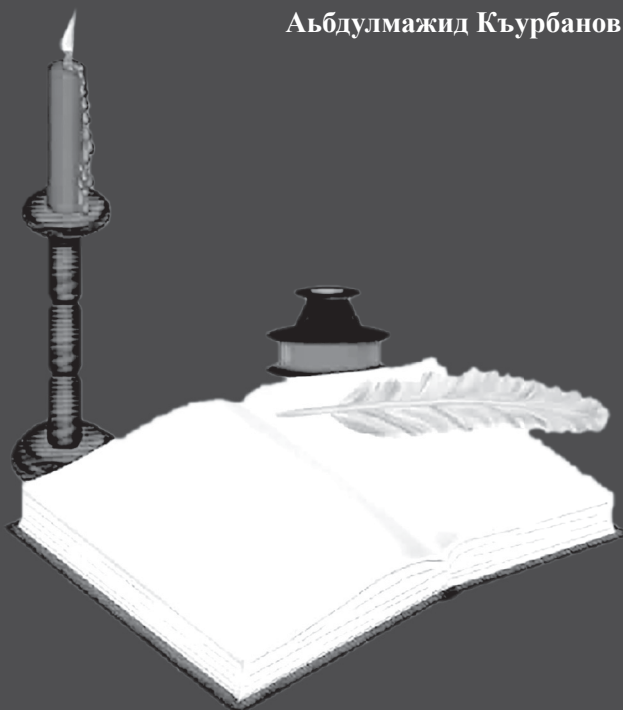
Подписной индекс: на год – 51320, на полугодие – ПМ959.

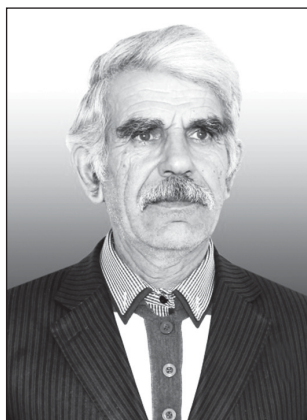
Поэзия

*Писвалихъна мабхан, къисмат, йиз жылгъа
Шли кГурушра, пис инсанар ву бахтсуз.
КучГлин аднан духънутГан кГакГнаъ ягъл,
Мердвалин дюзендиъ ади ккундузуз.*

Абдулмажид Къурбанов

Шаурин 65 йисаз тядукъ вуди

Абдулмажид КЪУРБАНОВ

ГЪЯГЪЮРА ЙИСАР

Саб сабдихъди гъягъюра ухъхъан йисар,
Гагъ-гагъарик гъубшуб кІваина хури –
Сариз шаду, сариз дерднан гъядиса.
Тмунурихъан чан бахт ярхлаз гъабхури,
Саб сабдихъди гъягъюра ухъхъан йисар.

Гагъ-гагъарик гъубшуб кІваина хури,
Гъугъужвурин улихъ къисмат дархъи риш.
Фици учу шад уьмрикан улхури,
Булагъдин штук кюкйир кирчри гъахънийиш,
Гагъ-гагъарик гъубшуб кІваина хури.

Сариз шаду, сариз пашман гъядиса
ЙикІайизкъан гъубзру гъарган кІваинди.
Фукъан къастар апІбахъ гъахъишра инсан,
Ихъ къисматну бахш апІура гъиинди
Сариз шаду, сариз пашман гъядиса.

Тмунурихъан чан бахт ярхла гъабхури,
Яваш дарди илбицура уьмрин чарх.
КІваъ ахънайиз, гъубшубдин сир уьбхюри,
Ярин гафар «бахиш апІин... узу гъарх...»,
Уьмрий архъу, йиз бахт ярхла гъабхури.

Саб сабдихъди гъягъюра ухъхъан йисар,
Гагъ гагъарик гъубшуб кІваина хури –
Сариз шаду, сариз пашман гъядиса.
Тмунурихъан чан бахт ярхлаз гъабхури,
Саб сабдихъди гъягъюра ухъхъан йисар.

КЪИСМАТНАХЪДИ СЮГЪБАТ

Вуза, къисмат, гьелелиг ув'ин рази,
Даршра машгъур, даршра девлетлу узу,
Хъуз хъюгънашра йиз кІулин кушар лизи,
Гъибтну ава йиз мухриъ юкІв сикинсуз.

Ваъ, ккундарзуз я машгъурвал, я девлет,
Фу ву дурар кІван хушбахтвалин багахъ?
Гаш'валиъ ужу ву, ашра чаъ зиллет,
ТухъвалиътІан, къяляхъ хъади халкъдин агъ.

Писвалихъна мабхан, къисмат, йиз жилгъа
Шли кІурушра, пис инсанар ву бахтсуз.
КучІлин аднан духънутІан кІакІнаъ ягъал,
Мердвалин дюзендиъ ади ккундузуз.

Шулуш къатІар гъиссарин чюнгрин симар,
Ккун апІурза, къисмат, дид'ин къюб сим гъит:
Саб – пай апІуз дустарихъди шадвалар,
Саб – пай апІуз дурарихъди йигъ гъагъи.

Макур дапІну, гъушиш дустар йиз багъхан
(Пубси шулдар, уъмрин чюлиъ сяргъятсуз),
Агъ апІурза ургубанна ургубан,
Анжагъ сукъал мапІан йиз юкІв сикинсуз.

УЪМРИН ШАРТІАР

Магъа уъмри диври улихъ чан шартІар,
Духну азу ярхлаз, ахъю чюллериъ.
Амма мушваъ битмиш шулушра тІумтІар,
ЮкІв зибгуру Рубас нирин дерейиз.

Багъри меркез, дариз, ваъ, увкан гиран,
Дарза сефил, вуза шадди ва сагъди.
Наан ашра, Дагъустан ву йиз Ваган,
Ялгъуз дарза, я адарза дустагъдиъ.

Ккундарзуз, ваъ, я алдру ад, я гъуллугъ,
ХъапІри аза узуз тувнай вахт Жил'ин.
Дюзди кІуруш, къабул дарзуз шагърин гъугъ,
Шаклу вуза, гъаз-вуш, дидин гъенгнинин.

Къабул дарзуз заманайин аъдалат,
Сар – сархушди, варж вуйиган аъжузди.

Дугъри касдиз гъюрмат апІуб имдар зат,
НамердвалІан мердвал дебккна ужузди.

ГъапІхъа, швушвси, ктабгъуз шлуб дар замана,
Ухъу фукъан жвар тувшра гъиссариз.
Гъарсаб ляхниз агурушра варж багъна,
Къисматра саб тувна гъарсар инсандиз.

Къисмат, увкан хаиш вуйиз кІваантІан:
КкудукІайиз му Жилиин йигъар йиз,
Уъмри ухъуз фицдар дившра шартІар,
Къяляхъ гъайих узу багъри дагълариз.

УРГУБПИ НИВКІ

Гъацішвар`ан удубчІвна вахт,
Гъюрадарзуз, дахънашра, нивкІ.
Ккуниганси пуз узуз «Ах!»,
Хълибгура унчІвхъан вазлин ккикк.

Хъа фици ахуза узу,
Багахъ хътарди кас тамарзу?
Хпири узкан дапІна хъюлар,
Раккнихъинди вуйиз улар.

Яраб узу дайин ккунир,
Хъайи-хъадрур, масан, кІюгълир?
Жаваб адар. Даахна хпир,
Рябкъюрашул нивкІ ургубпи.

Гъадму нивкІукди рякъричаз
Ич жигъилвал, сабпи гюрюш...
Белки, гъадмуган дугъан кІваз
Сабурра гъюр. ГъапІхъа, дарфиш?

Йишв ккудубкІну. Ккивра ахсрар.
Гъюрадарзуз, дахънашра, нивкІ.
Къяхъруганси: «Гъаз вува сар?» –
Либцура унчІвакк футна-микІ.

УЪМРИАН ЦІАРАР

Сабур апІин, фикир апІин, эй инсан,
Къюб гафнан арайиъ убшру яв уъмур –

«Гъахъну – гъакІну», гъушишра фукъан йисар...
Амма уву вува фукъан такабур!

* * *

Тикмиш дапІнава ичв гъулаъ
ВартІан ахю хулар – гъала.
Фурс мапІан гъич, хъиди дурарра гъюрдар.
Му дюн'я гъич сар касдизра гъубзундар.

* * *

Пагъ! Сар касди апІуйи гафар уччву...
Вушра гъархну халкъдиз магъа дугъан ччвур.
Хъа тмуноури, ккебехъну, гъапІну ляхин –
Сад йигъ шулдар, зат думу кІваин дархи.

* * *

АлдапІури гъякъналан парс,
Уъмри гъамциб киври а дарс:
Къадар адруб хъибган тмягъ,
Дургру инсандин намус, ягъ.

* * *

Сари Ватан тувру масу –
Ухъу дугъаз кІурхъа жасус.
Намус дипну, гъуллугънан стул
Кадабгъру кас ву намуссуз.

* * *

Къяляхъ хъади халкъдин агъ, гъугъ.
Гъаз вуяв, кас, думу гъуллугъ?
Гъуллугъ дар абайин ургам,
УвутІан адарин мургар?

* * *

Страусси, гъумраъ ивну кІул,
Жин духънава халкъдихъан гъаз?
Ухди-къанди сабур тІубкІур,
Кюмек хъибдар гъум яв машназ.

* * *

МапІан уву яв аваза,
Шулвукан дарш мердимазар.
Вушра уву ахю аъриф,
Жарари апІри яв тяриф.

* * *

«Игит вуза!» пуз гьелелиг
Гьялак махъан, «Кубан» юлдаш.
Увуз халкъдин гюзгдиан лиг –
Белки, рякъюр дид'ан угъраш.

* * *

Апџурава гъи угъривал,
Гьякъ'валикан кџури гафар,
Амма гъамциб ву дугъривал:
Кџан`ан-кџулиз вува тџафал.

* * *

Гьидипну, даттлиси, мухур,
Гьудубгъну сар касди улхуз.
Амма зиълан гъабхъиш сес «деъ!»,
Дицирикан шул къяши пеъ.

* * *

– Фу ву гафар? Гафар фу ву,
Дурар дикџур, кџурур учв вуш
Машнаъ адрур ягъ, намус, нач?
– Анжагъ сесер-гъярфарин гъварч.

* * *

– Фу ву гафар? Гафар фу ву,
Эгер кџурур вуш намуслу?
– Къимат адар дугъан гафназ,
Ижмивалиан ву алмаз.

ШАИРИХЪДИ УЛХУБ

*Ватандин Ахъю дявдиъ азадвал бадали
жан диву шаир Багъаудин Митаровдиз бахи вуди*

Багъиш апџин,
Шаир, му яв тахсир дар,
Заманайин
Чарх хабхабди тџибкџура.
Ватандиин
Улубкъуб кџваъ убшурдар,
Гъи «регъбрари»
Кџарубдиз лизиб кџура.
Чевеал, дуствал

Гъеерцџну, ригъухъ йифси.
Имдар адлу
Ва къувватлу СССР.
Ажугълувал дуфна уълкейиз,
дифси
Юкъуб тереф
Ерхъура дявдин сесер.
Ебхъуравуз?
Адлу СССР имдар!

Дидихъ хъугъуз
 Йиз кIвазра гъи читин ву.
 Амма хил'ан
 Гъич фукIара гъюрадар.
 Гъарсаб халкъ гъи
 Заманайин йитим ву.
 Социализмийн
 «Аьшкъаринра» гъи гъенгар
 Тархъурдар гъич
 Мугагъназдин мукъмихъди.
 Щийи ччвурра
 Дибихъну а – СНГ –
 Ккибикъура
 Тарих гъаци гъанихди:
 Советариз
 Ккундийи дяви апIуз,
 Гитлерихъан
 Сталин фаркълу гъахъундар.
 Шлин фикриз гъюр
 Учв'ин няна алапIуз?
 Пуз «Регъбрихъан
 ГучIбу магълуб гъахъундар...».
 Ккуний дурап
 Сад йигъанкъан дявдиъ хъну,
 Сад йигъанкъан
 КкудудукIру йигъаркъан,
 Ккуний дурап
 Къюрдну окопдиъ даргъну,
 Гюллийрикк хъну
 Аьхю тIурфнин цIадларкъан...
 Ваъ, саризра
 Дициб мусибат сарун
 Дярябкъри учв
 Аьсрариъра, гъич затра.
 Гъи дурапиз
 Ичв гъадри зат кадар пну,
 Учву вучва
 Гъюбхар Ватан, Азадвал.
 Сарихъанра
 Хъибдар, якъин аьгъязуз,
 Тарихдиъ ичв
 Адлу гъунарап ктIушвуз.
 Белки, вахтан
 Рякъ гъациб шул – дюз ва уз.
 Гъи узак ка

Вахт, фу вушра шулу пуз,
 Фици пици:
 «Вари ккудубшуб ву гъякъ».
 Гъитдар сар кас
 Нумунади улупуз,
 Гъякънан зиин
 Гъалиб дубхъна гъи нягъякъ.
 АпIри халкъдин
 Улариъ гафарин кум,
 Девран хъапIну
 Гъякимари швнуд йисан.
 АйтIан гъутIну
 ЦК, обком ва райком,
 Хъа партия
 ГъапIну тахсиркар гъисаб.
 Гъамус кIура:
 «Девир хъибди хушбахтлуб...
 Щийи кIултIан
 Капитализм гъитIибккиш...»
 Гъякъ'вал дархъиш,
 «...Измийрихъан» адар шлуб.
 Дагълагъчийри
 Халкъ апIура алдатмиш.
 Гъи узак ка

Вахт. Фу вушра шулу пуз,
Амма саб ву
Жилиин Гьякъ даима:
Дюз-дугъривал
Мумкин дар гъич затра хъуз
Хузаинар
Ва касибар айишваъ...
Багъиш апІин,
Шаир, му яв тахсир дар,
Заманайин
Чарх хабхабди тІибкІура.

Ах сикинди,
Гъалибвал ктІубшвуз хъибдар,
Мерд адмйири
Учвуз икрам апІура.
Ифдин цІадлиз, удубзу,
Социализм,
Ватан бадали учву.
Белки, дюн'я
Гъарган мици гъудрубзур,
Вахт улубкъур
Вардин гьякъ диван апІру.

УМУДНАН КІАПІЛИЪ

Деъну аза
Хиялар-цирциарин цІихъ,
Улдугнайир,
Цыганси, ватан хъадру,
МучІу ярквраъ,
Умуднан кІапІлиъ бици,
Гъюрдариин
СССР-ин къудратлу...
Хъа инсанар
Гъягъюра, тІибшури укІ,
Гъякъ'вал, Дюзвал
Адру ахю мучІушназ.
Рябкъюразуз...
Ебхъуразуз... Амма юкІв
Ккилибгура
Наънан-вуш жара Сесназ.
Сари кІура:
«Гъач йиз жилгъайиъди, гъач!
Гаф тувурза:
Хъидивухъ ад ва хазна,
Анжагъ гъаму
Цигъ гъирч намус, ягъ ва нач...
Имдар дура
Иша гъягъру замана».
Дург йихъ багъхан,
Къабул дарзуз яв жилгъа,
Ухди-къанди
Халкъди няна алапІру.
Касиб вуяв
Рюгъ, хъа пул ву яв агъа,
Намуссуз ву

Жилгъайиъди яв гъюрур...
Деъну аза
Хиялар-цирциарин цІихъ
Улдугнайир,
Цыганси, ватан хъадру,
МучІу ярквраъ,
Умуднан кІапІлиъ бици,
Гъюрдариин
СССР-ин къудратлу.
Рябкъюразуз:
Кефнаъ а гъи намуссуз,
Адар дугъаз
Гъялал-гъярам, я къанун.
Дугъривалси,
Къанунра ву мянасуз
Эдеб имдру
Уълкейиъ. Му якъин ву.
Рябкъюразуз:
Бисурайир накъ даш-баш,
Трибунайихъ
КІурур: «Вуза халкъдин лукІ»,
Гъи лицура,
Гъивну демократдин маш,
ХъючІюбхюри
Чахъинди ицибсиб чІукІ.
Ерхъуразуз
Гафар ахю авазнан –
Думу кас ву
Гъякимдикан мелз ктатрур.
Гъюрушра му
Гафарихъан ниъ мершванн,

Гъякимдизра
Къабул ву тяриф апІрур.
Ебхъуразуз:
КІура: «Жара рьякъ адар,
Гизаф ярхла
Имдар аку гележег...» –
Хъугъударза,
Думу сабпи кучІал дар –
Йирсидар ву
Гафар, цІийиб вушра гъенг...
Рябкъюразуз...
Ебхъуразуз... Амма юкІв
Ккилибгура

Наънан-вуш жара Сесназ.
Хъа инсанар
Гъягъюра, тІибшури укІ,
Гъякъ'вал, Дюзвал
Адру ахъю мучІушназ...
Деъну аза
Хиялар-цІирцІарин цІихъ,
КІваъ Умуднан
Цюмгъял гъубзбак кади миж...
Хъа Ярквиин
Алабхъну а кІару цІиргъ...
Яраб сарун
Яркур чру хъибдийкІан гъич?

ККУДУБКІРУ СЮГЪБАТ

– Гъитрува, йиз бай, сагъди,
Ихтиятди гъуз.
Инсаф мапІан ихъ Ватандин
Душмнариз йивуз...

– Дердер мапІан уву, дада,
Герек дар ишуб.
Дюн'яйини къувват алдар
Ихъ халкъ ккагъуз шлуб...

– Саб вазли гъакІну шубур бай,
Яснаъ а ихъ гъул.
Дяви ккебгъуриз никк бабан
Ибшри чаз агъу...

– Гъийихдарихъанди къисас
Алдабгъидича.
Дюн'яйик цІа кипу жасус
Учв ургидича...

– Уву дявдиз гъушу йигъ-гъи
Гъарган ава кІваъ.
Ярхиб хъибдин, жан бай, дяви?
Ухди ккудубкІай...

– Дердер мапІана, дада, зат,
Гъалибвал гъибди.
Хъа гъунарназ заан къимат
Азадвал хъибди...

– Гъалиб духъну, гъулаз гъачай,
Ккилигурача ...
– Сабур апІин, душмнин – алчагъ
Мукъ дабгъурача...

– Гъалибвалра гъафну гъулаз,
Нашива, жан бай?

Текрар шула йигълан йигъаз
КкудубкІру сюгъбат.

ВАХТ

Аьлимари кІуру, Вахтназ
МютІюгъ даруб фукІа адар:
Ригъра, адруб барабар чаз,
Фила-вуш ктІубшвиди, гъубздар...
Ав, Вахт, уву назук, таза
ИлтІибкІурва зурба гъариз,
Рагъурва, ав, мюгъкам гъарзар,
Нир дюнмиш апІурва гъяриз.
Дивурва, Вахт, цІийи шагърар,
Гъякъикъатдиз илтІибкІуз махъв.
Гъюдюхюрва Жил'ин наслар, –
Яв къувват аьхюб даринхъа!
– Узхъан шлубдин дар къадар, сан...
– Вува, шак адар, къувватлуб,
Вушра, увура...– йип, Инсан,
АйкІан узуз мютІюгъ даршлуб?
– Умудлуди кІураза – а
КтІубшвуз даршлуб увхъанра, Вахт –
Ватан уьбхюри, дявдиъ жан
Туву эскрин зурба гъунар.
Шулушра увхъан ригъ ктІубшвуз,
Арайиз гъахнушра гъюлер.
Гъабхъундарвухъанки абгуз
Бабан дердер ерцру уьлчме.
Вахт, дявдиан къяляхъ дарфи
Балин дерди гъархуз Бабаз
Гъитуз шлу къувват адарвуз –
Икрам дапІну ккунду Дугъаз!
Ккебехъу Вахт...

Гюлбика УЪМАРОВА

ГЪВАНДАГЪ

Йиз абйири, юкIвси, туву гъул багъри,
ккундузуз яв гъарсар кас, вуйир дугъри.
УдучIвунза абгурайи Гъвандагъдиз –
йирхъцIур йислан уъмри узуз тувубдиз.

Гъилигуриз Гъвандагъдилан асинди,
миллетаригъ ихъ халкъ гъябкъзуз ачухъди.
Уъмрин хутIлиъ апIури дяхнин ачIал,
аьсарриан гъафуйихъ халкъ, хъади чIал.

Нурарира шуз гъитудар гъайисар;
гъапIраза вахт, дикIури таза шиърар.
КIубнидариз Гъвандагъдин кIакIнинна
табиаътдиз лигуз гъачра кIураза.

Дагъдин канчIликк кIварарилан саспидар
илчIихуру, ругар гъира гъуркIрадар.
Тупраъси ил тIапIуйиш, жил тIубкIуйи,
му баркаван дутIрубкIузра нуфт ими.

Гъвандагъдин кIакI, гъибихъуб йирхъцIур йислан,
дафтар вузуз, гъурубкъуб ихъ чIалнахъан!
Хъана фукъан дикIуйкIан узу цIарар,
ихъ гъюзимбу наслар рази апIрусдар!

Гъаз аьгъяйи уъмрин рякъ фициб шуйиш?
Ва гъапIуйи чIалниинди улхдайиш?
Гъвандагъдин, дих апIайиз тму уъмриз,
гъузуз кказа, лигури шад аьламдиз.

НАСИГЪЯТАР

Гъадагънийза насигъятар вардарин,
гъамус узу кѳуру гафназ вахт дарин:
Чал аьгъдрурин гафар гъадагъур вуза,
къацѳу жанра кмиди гъубкурра вуза.

Фикирсузар гизаф духънайи ругар,
пайдгъарси, дидиснайидар тюфенгар.
Ужуб гъапѳур ужуж апѳру замана,
инсан асккан апѳуз ктруб вува вижна.

Я зарафат, я мани гаф аьгъдрурин
шул тягънийир ва футнийир мелзнийин.
Мурцѳу укѳси, харгуз гъитну цѳадал штухъ,
гъаркѳи гъапѳунзу, ктахъуз гъитну кѳвакан урхъ.

Дустар вуча кѳури, битѳар илтѳишган,
хътѳибшний, къурушси, уж`вал узу гъапѳкъан.
Марци илнахъ зил хъипруган нярс касди,
валлагъ, дишла ифи шулуда гъати.

Духъну-дукѳну гъягъру фана дюн`яийъ,
яраб фукъан аьрхнийкѳана йиз маълийъ.
Удучѳивнайир Гъвандагъдин кѳакѳназ гъамус
ккѳебехъунза, дѳубхну айир ягъ-намус.

Насигъятар тувуз аьрифдар дарза,
Гъвандагъдилан ебхъруганси кѳураза:
«Икрам вуйиз узу гъахи ругариз
ва багъри чѳал аьгъю дугъри гъар касдиз!»

ДАРСАР

Гуж илипдар ужуйи дарс киврури,
дарсар дургъуз бегъем къувват адрур`ин.
Гъюлягъ уьмрар гъаъру бабарин вархи
веледариъ аькъюл шулдар, чпи гъахи.

Рахури шлу гъюбари ва ничхрари
шадвал тувру, айириз чпихъ хъпехъури.
Бегъемсузриз уьмриъ ккунди шулу бахт,
аькъвлиз гъюрур, гъатѳабциган накъвдин тахт.

Сари сарин тѳагърушин алдапѳаруз
футначйири, сабурлу юкѳвар дикъуз.

Къимат туврур шулу фукІа аьгьдру кас,
фагьум айир ккун шулдар дицирин кІваз.

Усал ксари алабцІнайган маш жилин,
фикир айир угъужвур рякъюн къял`ин.
Сяътиь йивру вахт гьюр, къянир апІру диш,
эгер хатир-гьюрмат уьбхюз гьудубгьиш.

Дарсар киврур къит духьну айи ругар;
фициб дарс шул, кІул`ин алирин зангар?
Зигьим айи инсандиз тувна чан пай –
нивкІукдикъан даршуз бегьемсузрин тай.

УЖУВЛАР

Шадвал ккунир гьахьунзукан гьийизкъан.
инсанари дамагь капІнайирикан.
Варидари сархуш гьапІзу, кІирихьси,
ва гьулура къабул гьапІзу, багьриси.

Артухь ишри жил`ин баярна шубар,
хядаризси, санна гьисаб адрудар.
Адар юрнаъ дарапІрудар ужувлар,
вушра шулу уж`влиз хьяркърудар улар.

Хал ккунириз маниб шулу руг тухмин,
урхру касдиз дюаь, алди хил кІваин.
Эгер намус каш инсандин аькъвлик, кІвак,
абхьидарда дицир инсандин кІваь камк.

Гьилицишра, арснан швякъяр ккивну чакк,
гьибихьурин буш аьшкъ, адарку гьуршнакк,
аьйиб-няна гьузру ччвурнахь гьаргандиз,
деветарси, гьахрудар тму дюн`яйиз.

Шавгьраризра шулу чпин ици гьулар,
ругариин гьаргандиз гьудрузрудар.
Садакъара къабул апІдар юрдари,
вахтар гьушган, дюаьйиз къан гьапІдари.

Сархуш даршул аькъюл айир сабанра,
дибрихьри шлур ичІи вахтназ багьнара.
Ужувлариз гьачІарккрури сад хилар,
чав йикІайиз, чахь апІури шул ишлар.

ГЪЕРХРИ ШУЛЗА

Гъерхри шулза, къабул гъахънуш йиз шиърар,
дурар урхуз сабан сарра хъюгънадар.
Кюкю уччвуб вуйиб вардариз аьгъа,
шиир гъурхган, фун адрабцІрубра аьгъа.

Шиърин гафар даккун апІуз гъитри а;
келле алир дишла йишвахъ хъитри а.
Ригъра кмиди жин апІуз кка угърашли –
пул айиган, ккебкуз фикир вушлийи.

Али йишвлан хъугъ`вал ирибшвна гъамус,
хъирши айиган инсанар намусуз.
Дявйирихъан динар ккагъуз даршулда,
вахтназ гъархъдар, ифйириан гъахъишра.

Пис ва хяви фикрар гъаз апІурухъа,
намусузрин зенгар лазим вуйинхъа?
Вижнасузвал, футна, даккнишин айи,
вахтар дуфна гъийин уьмрариз сарсли.

Вари къабул даршулда язийиъра,
аьршариъра, ккиригъу ругариъра.
Гизафдариз аьгъдар чпи гъапІраш уьмриъ,
узусси, хилар хъиржвнайириз шиъриъ.

Гъерхри шулза, къабул гъахънуш йиз цІарар,
гъурхунча, кІурудар, сар-къюрра шулдар.
Хъюлаз ваай, шулза аьшкъназ дикІури,
ккарцури шлуган зу шиърин цІарари.

ГЮЗГЮ

Шиърар дикІуб фагъмин уьзур дубхънайиз,
сесер, гафар, ибарйир – кІван дих вуйиз.
Закур йигъак кивдиза жиниди миж,
рябкъурур дарза аьхюди зат гъуншдин лиж.

Лицурайир гъюдли жил`ин уьлюргъну,
лигуруза завун аьршариз аку.
Дидихъназуз сар сюгъбатчи малаик
ягъур шулзуз дугъан шилнаъ дивган лик.

Чалну шаир ктаунзукан, тИришвсир,
чан гафариъ атІабгуз гъибтри кІван сир.
Узуз дюн`я рябкъяйиз айи чІал йиз.
узу гъачІишра, гъубзрида аьсрариз.

Чал гирами, шиърариъ атІабгнайиб,
чІал ккунирин ччвурнахъ гъарган гъубзрайиб.
Ужуб шиир урхруриз шулу даягъ,
чав багъри чІал, вуйиган халкъдин дамагъ.

Гъевескарвал – гъаци укІна кюкю дар –
узуз дюн`я диди къастан тувнадар.
Гирами чІал сагъ уьмрин гюзгю вуйиз,
дикІидиза шиърар чІал ккуни ксариз.

ДЯВИ

Дяви кІуру гафнан мяна –
алчагъ`вал ву, ибшри няна.
Дяви уьзур ву душмнарин –
уьмрарик цІа кипрайдарин.

Манишинси, аьхьюшин шул,
ва, женнетси, жегъеннем шул.
Гафаригъ гаф – вартІан хявиб,
ву чав дяви, цІин мелз айиб.

Шулдар, кІур, дявйирин аьхир,
аькьюл адру ксари кяфир.
Лигру улар ургру дяви,
юкІварик цІа кипру дяви.

Дявди гъялсуз апІур вари,
алиб жил`ин мани, багъри.
Гъалибвал багъш апІур зарбди,
чав ккабгъиган, тюнт гъабхъибди.

Инсаният шуз архаин,
мапІанайчва дявйир гъызгъин.
ЮкІвар ацІну ширинвали,
жил`ин гъитай халкъар вари!

ЖЮБГЪРУ ДЮН Я

Шадди айир удучІвунза
Гъвандагъдин кІакІниина,
дирибшнаир уткан гъалав,
хъайин ккиришрар ккайи.
Теклиф вуйиз вари чйириз
ккудуркІру ражарихъна,
«Ургур чвена сар чи» вуйиз
кишрара, тІапІну айи.

Убхидихъа гюзел гъалав,
шад мяълийир апІури:
къяб дабкъури, хъа шли кІаму
ругдин гваркан ктабгъури.
Айидарин ахсрарихъди,
дуркъихъ хилар лихури,
къадар вуйган, къимат адруб,
гъагъи уъмриъра гъапІди?

Гъачай, деай, гъи ккибикІрур
узу шулза, багъри чйир,
хъпехъудархъа пис гафарихъ,
къялси, дулар ккутІурхъа.
Гъирагъар алдакси, ухъу
гъурхкъан гюрчег халачйир,
ихъ Гъвандагъдин машнак элдиз
рякъруганси керхурхъа.

ГъядабтІуз, чйир, муну гъалав
ухъу гъялак шулдархъа,
ихъ уларихъ хъимбукъан гагъ
дердагълийир уч духъну.
Сабур адрударин кІулар
кІарубди ккидикІурхъа,
къючал мелзар ужуб гафнахъ
хъпехъузра ккабалгурхъа.

Гъи шад вуза уъмрин къялаъ
йиз сес учвуз ебхъбиин,
рази вуза дюъйириин
урхурайи ихъ халкъди.
Хъа, чру рангнан жилра ккивну,
убхурайи ихъ гъалвиз,
чан саяът а, дибикІнайиб
гъюзимбу шад аьсрариз.

Гъвандагъдилан гъюру сесер
ерхъури а вардариз;
дугъривалин вахтар хъуркъра,
рягъимлудар наслариз:
«Ужуб гафтІан, макІанайчва,
къабиризна биціириз!».
Гъвандагъдилан, лигайдачва,
вари жюбгъру дюн`яйиз!

ЙИЗ ВАТАН

Ихъ ватандин ругарин
къувват ккудубкІурайихъ.
Гъизил гъюру хиларин
аман хътІабциури айихъ.

Айи машгъур баярра,
гъамус дихъудар, гъаз-вуш.
Ккаъна завун чархарра
кІару дифари бейгъуш.

Завукк, рангар ккадатІу,
багъри ругар гъаз ву йиз?
Нивгъари абциган ун,
жандиз ручІ утІубччуриз.

Вахтар чІвуркъури ава
ужурик кялхъри, йиз юрд.
Фтиз ккеъну аш, йипава,
улупури яв буш гъурд.

Зазар хъахъри гъар хабахъ,
кІубшвур явашди жил.
Сабсан йигъ шулу хябяхъ,
хаинури хътабгъси ил.

Мистар сирникк ккахъри а.
дюаьйикк ккадрагърайдар.
Сессузвали хил хъапІра,
пчІуб вуйган юрднан мадар,

ДЮАЪ

Гъачай дюаь урхурхъа,
марци дюаь, гирамйир.
Майил-мадатдихъ ккуни,
рягъматлуйирихъ багъри.

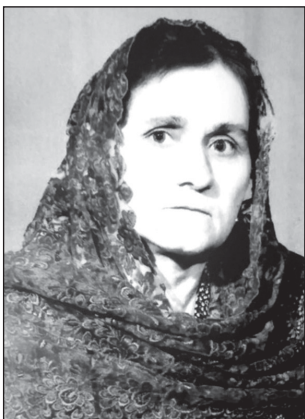
Гъарган дюаь урхурхъа
дустариз, чІивидариз.
Мясляьтчйириз вари,
багъри ксариз, кІваъ айи.

Рягъмин дюаь урхурхъа
зйифуриз, ищчуриз.
Касибариз, дургнайи,
ялгъуз касдиз – гирами.

Сабрин дюаь урхурхъа,
кІваз рягъятди адруриз.
Аьзабари ккагънайи
мусурмнар из ихъ багъри.

Ккарагурхъа Аллагъдиз
гужли апІузди иман.
Яманвал ярхла апІри,
гъюрматра артухъ ибшри!

Сабур, рягъим кІваъ ади,
дюаь урхурхъа йигъан.
Ккун апІурхъа нур уьмриз
Аллагъдикан гъарсариз!

Жемиля АРАКСКАЯ

Жемиля Аьгмедовна Аракская (Агмедова) 1946-пи йисан Табасаран райондин Арак гьулаь бабкан гьахьну. Ургуд йисандин мектеб ккудубкІну, думу Огни шагьриь дагьлу шубарин интернатдиь урхури гьахьну.

1963-пи йисан Жемиля Агмедова ДГПИ-йиь (гьамусдин ДГПУ-йиь) урхуз учІвру. 1968-пи йисан хьуркьувалиинди ккудубкІну, думу Цийи Лижв'арин кьялан мектебдиь урус чІалнанна литературайин мялимди лихуз хьюгьру.

БицІидихьанмина поэзияйихь юкІв хьайи Жемиля Агмедовайи 1985-пи йисан чавра шиьрар дикІуз хьюгьру. Сифтейин яратмиш'валар дугьан урус чІалниинди гьидикІдар вуди гьахьну («Учителю моему», «Молюсь я за вас», «Не смогу забыть», «Сыновьям»). Хьасин дугьу табасаран ва азербайжан чІаларииндира шиьрар яратмиш апІуз хьюгьну.

Фунуб чІалниинди дидикІнашра, Жемиля Агмедовайин шиьрар чпин марццивалиинди ва дугьривалиинди тафавутлу шула. Дура-рикан хайлиндар мяьлийир духьна. Жемиля Агмедовайин гафариз дибикІнайи З.Амирбековдин «Икрам апІураза учвуз» кІуру мяьлийи 1996-пи йисан Дербент шагьриь кІули гьубшу табасаран мяьлийин курсдиь шубупи йишв гьибисну.

Гьамусяаьт Жемиля Агмедова лайикьлу рягьятвалиь а.

ИКРАМ АПІУРАЗА УЧВУЗ

Афгьандиь рягьматдиз гьушдар,

Икрам апІураза учвуз.

КІваь абхьна йиз саб гьяракат:

Учвуз дюьйир апІуз ккунуз,

Дявдиь гьийиху инсанар,

Хабар адарди гьудургдар,

Икрам апІураза учвуз.

Хьубан ваь – сяаьтдиь варжбан,

Дюьйир апІураза учвуз.

КІару палтар алахьрудар,

Дердлу юкІвар айн бабар,

Баяр гьюзлемиш апІрудар,

Хьубан ваь – сяаьтдиь варжбан,

Дюьйир апІураза учвуз.

Яс уьбхюри айн бабар,

Икрам апІураза учвуз,

Хьубан ваь – сяаьтдиь варжбан,

Дюьйир апІураза учвуз.

Афгъанистан гъябкью баяр,
Гъурабат ватан гъабхьидар,
Дагълариъ аьжал гъибихьдар,
Жамар жамарди гъийихдар,

Кум алдарди гъургу швушвар.
Инсафсуз дявдин йитимар,
Учву учлан хил алдабгъай!
Икрам апІураза учвуз,
Хъубан ваъ – сяаьтдиъ варжбан,
Дюьйир апІураза учвуз.

САБУР АПИНАЙ, ИНСАНАР!

ЮкІвар дердну ацІну ашра,
Сабур апІинай, инсанар.
Жикъи манзил акв адаршра,
Сабур апІинай, инсанар.
Аллагъ учвуз кюмек ишри!

Баярин дерд учІвруб вушра,
Сабур апІинай, инсанар.
Дердлу юкІвар зиян вушра,
Сабур апІинай, инсанар.
Аллагъ учвуз кюмек хьиди!

Завуъ хьдар ктІушвну ашра,
Гъаммишан шадвал адаршра.
ЮкІвар ичв пашманди ашра,
Сабур апІинай, инсанар.
Я Аллагъ уву кюмек йихъ!

МучІу дюн'я аку хьибди
Заварилан сес ебхьиди:
Эй яралу, дердлу юкІвар,
Сабур апІинай, инсанар.
Аллагъ учвуз кюмек хьиди!

«ЭСКЕР ВУЗА, ДАДА...»

Дерднаъ а гъи дадйир, нивгъар рузура,
Хайлиндари алабхъна яснан палат.
Уткан вуйи дадйир, кайи умудра
Чпин баяриз бахтлу уьмур хъпак къисмат.

Дадйирихъан магъа баяр гъягъюра,
Аъян дарди, гъягъюра наана-вуш.
«Дада, эскер гъахъунза!» – кагъзар гъюра,
АпІури а дявйир, аьгъдарди гъаз вуш.

Гъаци гъушнийи афгъандин дагълариз,
Буржи тамам апІури, душмнар йихуз.
КъатІ гъахъний дурарин уьмрар дагъларий,
Хъа дадйириз гъитнийи чпин дерд зигуз.

– Мягъян дявдиз, йиз бай, – кІуйи дадаийи.
– Эскер вуза, дада. Приказ ву приказ.
– Дявйир апІуз гъахънин уву дюн'яйиз?
– Эскер вуза, дада. Приказ ву приказ.

– Лиг, гъамусра афгъан дада ишура,
Мягърум хъиди чан балихъ чечен дада.
Гъардши гъардаш, кІваинди гъибт увура,
Йивну гъакІир накъвдиъ архаин хъидар.

Гъубзиди яв майит чечен чюллерий,
КкудрубкІру дерд тувдива дадаийи кІваз.
Мягъян, йиз бай, уркидива гюллийи...
– Эскер вуза, дада. Приказ ву приказ.

Къудратлу Аллагъ! Къувват тув дадйириз,
Дявйирихъан уърхюз чпин ккуни баяр.
Уьмурлугъ мигъитан гъамар-дердериъ,
Уьмурра, аьжалра ву яв ихтияр.

Уьмурра, аьжалра ву яв ихтияр,
Тува вари дадйириз зурба сабур.
ИлтІикІ хъдариз дявдиъ гъакІи баяр,
Ккунивалин яв кубкІа дадйирик нур.

ШУБУБ ХЯД

Шубуб хядру уьмрин завуз
Акв тувразуз, чирагъдиси.
Шубуб чІалну, маякдиси,
Дюз рякъ улупури азуз.

Уьмрин йиз хъад, хъадукарра.
Чвул йиз уьмрин, йиз гъар йигъра.

Шубуб хядран – шубуб чІалнан
Манишну уърхюра гъарган.

Азербайжан чІалниинди
Гъапнийза зил сесниинди
«Ата», «ана» – сабпи ражну:
Му чІал йиз абайин чІал ву.

Му чІал йиз абайин чІал ву.
Йиз юкІв, йиз абайин хал ву.
Сабпи хяд ву му йиз уьмриь,
Сабпи чІал ву му йиз багъри.

Бици ватан ахю апІруб
Узуз илим, фагъум тувруб,
Къюбпи хяд йиз уьмрин завуь
Урус халкъдин машгъур чІал ву.

Узу бина дивну аза
(Дупну ккунду, пашман дарза)
Табасаран ругариин,
Гюрчег Рубасдин дереийь.

Табасаран чІалниинди,
Шиъриъди ва мяълийиъди
Дявдиь гъийиху баяриз,
Хабар дарди гъудургдариз

Икрам апІураза узу,
Дюьйир апІураза узу.
Шубубпи хяд уьмрин завуь
Табасаран халкъдин чІал ву.

Шубуб хядру уьмрин завуз
Акв тувразуз, чирагъдиси.
Шубуб чІалну, маякдиси,
Дюз рякъ улупури азуз.

ХЯДАРИЗ

Гъаз аьлхъюрчва, адмийирси,
Гъайран духъну айидарси?
Шилкан вуйичв жини гафар,
Гъавриь даршлу ишаратар?

Яраб, хядар, ичв дюн'яра
Табигъ вуйин хаинвализ?
Яраб завун марцивалра
Къискъис вуйин рягъимвализ?

Гъавриь аза: читин вучвуз,
Завариин фукъан гъзуур.

Ккунччвуз учвуз гьергуз, дургуз,
Яваш йихъай, хядар, сабур.

Жегъеннемдиз хъибди ухшар,
Имдар гъахъиш завуь учву.
Нурлу хядар адру завар
Хажалатнаъ хъиди мучІу.

Ичв ишигъ лап лазим шулу
Инсандиз дюн'яйиь гъаму.
Фукъан читин вушра учвуз,
Буржлу вучва пак акв тувуз!

УЪМУР

Фукъан ярхиб вува, уьмур, ва жикъиб,
Саб, кьюб дупну, шубуб пайиз ккудубкІруб.
Му дюн'яийъ фукъан дердер зигурхъа,
Аьх апІури вуйиб, гизафси – даруб.

Фукъан харжиб вува, уьмур, ва ужуб,
Бегъемди дад аьгью хъайиз ккудубкІруб.
Сариз сумчир вува, тмунуриз – салам.
Аьсси дарза, гъаци гаф вуйиз кІуруб.

Фукъан читниб вува, уьмур, фукъан пчІуб,
За апІурва гагъ, гагъ йишвкан йивурва.
Валлагъ гужра азуз, азуз сабурра –
Сариз гъаз йиччв, сариз зегъер гъаз вува?

БАЯРИЗ КАЛАМ

Мягъянай гъа, дада гъитну,
Хъа гъягъюруш, къяляхъ лигай.
КІваин гъибтай, аьгью дапІну:
Дадаийн ул рякъярихъ шул.
Удмукъанай затра, баяр,
Гъаму кІваълан гъапІуз учву.
Му калам ву учвуз, баяр!
ДикІай хулаз назук кагъзар –
Дадаийн нивкІ уьбхъай, баяр.
БикІай вахт адаршра учвуз,
Ярамиш дар вахт адар пуз,
Удмукъанай затра, баяр,
Гъаму кІваълан гъапІуз учву.
Му калам ву учвуз, баяр!

Дада гъарган шад апІинай,
КІваин гъибтай учву, баяр:
Дада гъахъи йингъ гирами
Тебрик апІуз гъар ражари.
Удмукъанай затра, баяр,
Гъаму кІваълан гъапІуз учву.
Му калам ву учвуз, баяр!

Гардандиъ архъай гъафиган,
«Аьзиз дада!» – дупну, баяр.
Духъну ачва аьхю жилар,
Дугъри ву му, амма, дустар,
Дадаийз бицІидар вучва.
Удмукъанай затра, баяр,
Гъаму кІваълан гъапІуз учву.
Му калам ву учвуз, баяр!

ДУСТВАЛИКАН

Дуст пузра увуз хъуркъундайза гъеле,
Танишкъана гъахъундайхъа багахъди,
Хъа накъ яв маш мирккеси дабгънайи бегъем,
Узу масу тувну, гъапІруш аьгъдарди.

Хиял вуйиз, вари кюкйир чурхиди,
Завар, кьюркьлин цѣи тѣуркѣруси, рахиди.
Хъа уьмриан аьламатар дургиди,
Уву, йиз дуст, узу масу туврушвхъан.

Хиял вуйиз, йигъ сарун улубкъидар,
Жакъвари мукъмарра сарун апѣидар,
Укѣу завуз ригъ сарун удубчѣвидар,
Уву, йиз дуст, узу масу туврушвхъан.

Шудайзхъан хъугъуз яв вафасузвалихъ,
Узлан футна гъапѣийкѣлан увукна шли?
Ебхънийвуз, йиз юкѣв фици гъизмиш дубхънаш,
Яв жумартвал гъудрубкѣди, зяиф шулаш?

Йиз кѣваъ фу аш – хъял ясана язухъвал,
Мумкин вуйи, дердра – гъеле аьгъдайзуз.
Футнайихъан къягъялвали, дуствали
Яв юкѣв уьбхруб узуз амма аьгъяйзуз.

Шаклу вуйза, къягъялвали, дуствали
Му пис аьсриъ кюмек апѣидар увуз.
Яв фикриан, анжагъ ихтиятвали
Кюмек апѣиди гъаргандиз дуст уьрхюз.

Гъаддиз узуз кучѣлин гафар гъапѣийва?
Хъа улар яв ацѣнайи жумартвали.
Гъякъ вува, ав, анжагъ ихтиятвали
Инсан уткан апѣуру ва уьрхюру...

Гъушну йигъар, хъана уву дуфнава,
Кѣваинкъана дарапѣди гъич гиранвал.
Анжагъ гъамус яв кѣван гъавриъ духъназа –
Дугъривалиъ а яв кѣван зурба къувват.

Аьгъю дубхъну ахъидвуз, ав, увузра
Вафасуз хъуз увхъан затра даршлувал.
Чухсагъул, дуст, гъювалин гъи узухъна,
Дабгъуз гъидрибтбан ихъ назук вуй дуствал.

Умудлуза, хъибди гъаргандиз хъугъ'вал,
Футнайихъан думу чѣлюбгъюзра хъибдар.
Гъутѣуркѣишра кьюркьлин цѣийири завар,
Я уву, я узу рякълан алдаъдар.

– Салам, йиз дуст, – шадди кІурава уву,
– Салам, дуст йиз, – ккятІялхъюраза узу.
Увузра, узузра дакыкыайиъ му
Ихъ арайиъ гъабхъи жаравал гъарххъуз.

ГЫИЧ ШУЛИНХЪА?

Йиз кІваъ айи му суалар
Вардарин кІваъ адаринхъа?
Жаваб тувуз шулдар кІури,
Хъпехъузра хай шулдаринхъа?

Ухъу дердер зигну кІури,
Нюкъниз нюкъян гъапІну кІури,
Улар’ан нивгъ рубзну кІури,
Инсандиз рягъят шулинхъа?

Хъадукар, хъад гъафну кІури,
Гагъ мархъ, гагъ ригъ шулу
кІури,
Дахъну айирин йикІури
КІваъ дердер имдар шулинхъа?

Шагърарин ва гъам кючйирин
Ччвурар дигиш гъапІну кІури,
Адмийир элегну кІури,
Дюн’я гыич дигиш шулинхъа?

Фикир дарапІди закурин,
Гъарсари ккуниб апІури.
Гъийин йигъ алдапІну кІури,
Дюн’яйихъ гележег шулин?

Йигъан садакъа тувру пну,
Мянасуз дявйириз душну,

Инсанди инсан йикІруган,
Бахтсузар ціиб гыич шулинхъа?

Хъа кІваъ мюгъюббат имдруган,
«Ав, уву ккундуз» дупну,
КучІлин нивгъар рузуру пну,
Мюгъюббат чІиви шулинхъа?

Швнуб ражну гъапишра «Адар»,
Айиб адарди шулинхъа?
«Айиз, айиз» гъапну кІури,
Зат адруб ади шулинхъа?

Саб ражари зат амдарди
Хъудургну рюкъ гъахъи
гакІвлар,

Аьламди шулу гъапишра,
Хъана ургуз гыич шулинхъа?

Ими кІури кІваъ суалар,
Вари дивуз гыич шулинхъа?
Завук кайи аку хядар
Гъисаб апІуз гыич шулинхъа?

Инсанар, му суалариз
Жавабар адарди шулин?
Адар кІури жаваб туврур,
Жаваб адру суал шулин?

Фазу Аьлиевайин 90 йисандин юбилейиз

Фазу АЬЛИЕВА

УЛУП УЗУЗ, ТАБАСАРАН ДИШАГЪЛИ...

Улуп узуз,
Табасаран дишагъли,
Йиз кІван арзу
Хиял-халачи убхуз.
Улуп узуз,
Табасаран дишагъли,
Саб-сабдихъди
Утканди рангар хъпалгуз.

Шуйиш узхъан
КитІуз увхъанси гугар,
Шуйиш узхъан
Увхъанси хъпалгуз рангар,
Убхидийза
Халачи, учв гъадмукъан
Гюрчег вуйиб,
Утканвалин аьнтІикъа.

Халачийик каъдийза
Йиз халкъдин жил,
Багъри юрднан
Вари кюкйир успагъи.
Убхидийза,
Ахидайза я йишвну,
Убхидийза,
Бизар дархъиди йигъну.

Ва хъидийза
Деъну ляхнихъ юкІв али,
Гъудужвурини,
Хъюгъюбси ахсрар йивуз...
Улуп узуз,
Табасаран дишагъли,
Йиз кІван арзу
Хиял-халачи убхуз.

Уз дагъдихъан
Зигидийза бицІи нир,
Хъа нирихъ баб.
Туври бицІириз нана.
Гъялак дарди,
Каъдийза кІалиб машнан,
Мухриин хил
Даахнайи бицІирин.

Халачийик
Фици капІза бахт меъли?
ШуйкІан узхъан
Бабан лигуб накъшиз хуз?
Улуп узуз,
Табасаран дишагъли,
Йиз кІван арзу,
Хиял-халачи убхуз.

Табасаран чІалназ илтІибкІур Аьбдулмажид Къурбанов

* * *

Эгер вари аьзабар йиз Уьлкейин
Узхьан му йиз кIваь уч апIуз гьахьнийиш,
Ва дидин вари зийнарин ицрушин
Узхьан сарихьан аьгь апIуз гьабхьнийиш,
Думуган гьадму улихьдин дердери
Сарун инсанариз аьзаб тувдайи.
Ва женгнан ва яратмиш апIбан аьсриь
Йиз Ватанди шадди нефес хьтабгьуйи.

Эгер вари бахтсузвалар Уьлкейин
Йиз фагьумдиь уч апIуз удукьнийиш,
Ва йиз Уьлкейин улихьдин ицрушин
Узхьан йиз фагьумдиь уьбхюз гьабхьнийиш,
Думуган пашман ва гьагьи фикрари
Инсанарин юкIвар зат чIур апIдайи.
Ва баркаллувалихьна вуйи рякьюь
Йиз Ватанди шадди нефес хьтабгьуйи.

Аьгьт апIурза! Эгер узу кьисматну
Ктагьнийиш гьаму дирбаш'вализ читин,
Думуган зу шадди игьсан апIуйза –
Вари халкьдин ицрушнаг гьадагьуйза.
Ва, кархьну йиз багьри Ватандин зинн,
Жанлу хьядси хьтургайизкьан ургуйза!

* * *

ГвачIин ккиву цIйи ахсар,
ГвачIин ккебгьу йиз цIйи йигь,
Уьрх пакди архйирин кьастар,
Гьибт гьарган кIул'ин ислягь ригь.

Артухь апIин халкьдин шадвал,
Бахтлура апIин гьарсар кас.
Аьлхьру улариз пашманвал,
Ваь, кьисмат дарибшри асла.

Нежбри хутIлиь убзруган тум,
Дугьан кIул'ина мубгьан сел.
Хьадукар вуйган гургутум,
Чюлийн гьибт мяьлийин сес.

Зегьмет ккуни мургужвуван
Артухь апIин хилин кьувват.
Рягьимлу гьиссар айи кIван
Мублагь апIин шлубкьан бахт.

Уьбх йиз мерд халкъ дявдин цІихъан,
АлтІабггнайи зав гьибт кІул'ин.
Сабсан дарпи шулдар узхъан:
Аьшкълу вуза ув'ин, гвачІин!

* * *

Му туст вуйиз дишагълийин гьюрматназ!
Эгер жисим зу вуш, дишагъли ву зав,
Манишин ва акв туврайи гьар пІипІназ,
Жилин шариз, зерре гьайиф дарди чав.

Эгер узу зав вуш, думу ву мерд ригъ –
Вари жанлу аьламдин чешме ва диб:
Дидлан аслу шула ихъ уьмрин гьиллигъ, –
Уьмур шул думуган мяъли, сес алиб.

Думу шид ву, эгер узу булагъ вуш,
Сес ипнайи деринариъ дагъларин.
Сессуз булагъ гьябкъиган, юкІв шул нахуш, –
Думу убкъна, чІал дибисна булагъдин.

Эгер узу люкъ вуш, узуз, хьугъ, думу
Гьякълу микІси лазим вузуз йиз тІирхбаъ,
Паплариси – йиз хлинцариз къувватлу, –
Уьрхюразу дурари завун аьршнаъ.

Ккундузуз зав аьсрар'инди азгарди.
Ккундузуз ригъ гьудубІвурин гьар йинган,
Ккундузуз, юкІв гьубзри гьарган жигъилди,
Дагъдин булагъдин штун шад мукъмиан.

Ккундузуз, люкъ тІибхури, рякъюъ ади
Хьухьрумарин ва цІайлапнарин мукъаз.
Ккундузуз, гьарган дишагълийир ади! –
Му туст вуйиз дишагълийин гьюрматназ!

* * *

Йиз мюгьюббат халси вузуз,
Улдар алдру, раккнар гьядру.
Хьа уву адарди – думу
Хараба ву. Ухди хьуркъ ву!

Увуз зав бахш апІурзавуз –
Йиз хал гьваъ асла алиб дар.

Уъру кюкйирикан увуз
Урхурзавуз аку ахсрар.

Варж рякъ пешкеш апІурзавуз, –
Йиз хулаз цалар адар зат.
Хъа увкан узуз ккундузуз
Аку аьшкъ, марцци мюгъюббат.

КІВАН ХАЛ

Дагълу гъулан ачухъвалиъ,
Дагъларин рягъмлувалиъ
Йиз азад рюгъ артмиш гъабхъну.
Тикмиш гъапІну йиз рюгънан хал
Дагълуйин хилари гъялал;
Абкнуну лизи рангниинди,
Дагълари туву йиф’инди.
Гюзгйир гъяхъну унчІваригъ кІван,
Дярябкърусини ранг мучІушнан.
Жарадарихъан апІруб жин
Думу хулаъ адай якъин.
Дид’ан укІу зав рябкъюйи,
Хъа ригъди нулар рагъуйи.
Уж’валин гъар аргъаж шулай
Душваъ ва чан бегъер туврай.
Жилгъйир гизаф вуй марцидар,
Хъа хярар – гизаф гюрчегдар.
Йиз кІван хал вуй гизаф акуб,
Марциб, гъамсана ачухъуб.
Йиз кІван хал вуйи аьдатиб,
Йиз вари гъуландаринсиб.

ЦІАБУКІ

Шулайиз кІваин: хъадан сад йигъан
Ухъу кьюридра хъраъ дуснайган,
Успагъиди вуй кюкйирин къялаъ,
Саб аьшкъ убгурай ихъ кьюриддин кІваъ.

Гаф дибрихърайган, улдубтІза цІабукІ,
Али шубуб цІаб, шубуб чуру чІукІ.
Ва, кІваин дубхъну абйирин мисал,
Йиз юкІв ккебехъу, гъабши марцци лал.

Хъа дидиъ узуз гъеобхъуб вуйзуз:
Эгер юкъуб цIаб али укI увуз
Гъибихъиш, хурвуз юкъубни цIабру
Ахью бахт, шадвал, жилиин алдру.

Ва, къан дарапIди, хьюгъюнза абгуз
Юкъуб цIабнан укI, узу бахтлу хъуз.
Ахирки думу гъибихъган, бирдан
Гъивза аьшкълуди къялягъ китабдин!..

Хъа гъира думу успагъи цIабукI
Гъяйиз китабдигъ, юкъуб чуру чукуI.
Вузуз думу йиз шад бахтнан лишан,
Уьмри тувнайи йиз жигъил яшнан.

* * *

Йип узуз, гъар: дарш увура
Шулва, кюкю адабшвруган, аьзабнакк?
Хъа гъаз гъалабулугъ кипдар
Яв учIру сесери табиаьтдин кIвак?

Йип узуз, гъар: дарш увура
Ишурва, дадйирси баярихъ ишру?
Хъа гъаз яв ишлар ерхъурдар,
Яв йимишар дахъруган жил'ин кIару?

* * *

Уьлин тики айиз хилиъ,
ЗавтIан пучIу, йигътIан аку.
Жилна зав уч духъна дидиъ,
Хазнайиъ уьмрин багъалу.

Уьлин тики! Йисар, йисар
Рякъюра дидин жарар'ан.
Рякъюра йиз багъри дагълар
Дидин дутIуркIнай къарцIар'ан.

Жергейиъ а хулаъ раку...
Уьл – ригъси ву, ккиккар – вазар.
Печейир халис хядар ву,
Али уьмрин накъишдин зар.

Ва рябкъюрзуз гъарсаб йишваъ –
Къисматну наана гъухиш, –
Гъюдли уьл суфрайин къялаъ,
Уьл, зегъметну дапIнай артмиш.

ПРОЗАЙИН ШИЪРАР

МИКІ

Узу ахсрариз унчІв тІапІунза ва ич ккуниваликан шиир бикІуз хьюгъюнза. Бирдан унчІвиъ хабарсузди микІ абхъру ва столилан йиз кІулихъ хъабхърайи ягълухъ уълчІюбгъюру, дикІурайи кагъзар жил вуйибси рагъуру, ва вари цІарар чиб-чпигъ бегъем гъидикъуру.

Мукъ диврайи саб псинчІ чан ушвнигъ гъяйи швумсиб дутІубкІнайи гакІвлигъ, унчІвин гурзлигъ гъивну, жараб хуз тІибхуру. Хъа гъаншариъ айи гъарзун кІакІналан пайгарди саб люкъ завуз удубчІвуру, диди чан гъямгъамигъ ахсрин саб чІукІ дибиснайи. Дадаргънайи кагъзар гъялакди гъварч апІуз хьюгъюнза, амма дурач йиз фикрарси гъидикъу ва микІлу гъуху.

Уву узуз гъар гвачІнин ахсрарихъди унчІв'ан туври шлу кюкйирин кунцІар нашди? Дурарилан, гъязур шиърин цІарарси, жилиина алдахъури шлу марцци чигран цІадлар наши?

ЛЕПЕ

Гъамус лап цІибдитІан гъюлихъна гъягъюри шулдарза. Хъа йиз юкІв гъалхмиш хъуз хьюбгъиган, жигъил вахтна дагълариз гъягъруганси, гъюлихъна гъягъюрза. Магъа гъира гъюлин гъирагъдихъ дийигъназа. Йиз ликарихъ йивури, лепйир тикйир шула. Думу лепйириз кьил ва дерд гъварч духънайиси шулазуз. Узуз гъюли чан укІу униъдиъди узухъна чан дерд дубхнайиси азуз. Амма йиз дерд гъадмукъан ахъюб ва нивгъар гъадмукъан къялчІвудар вуки, узуз гъюлин дерд лап бицІиди рябкъюразуз. Узу гъюлихъна юкІв къядябхъбан бадали дуфнайир вуза.

Ва йиз гъавриъ гъашиганси, лепе узхъан къяляхъра шула, хъа йиз кІваз гъадму саб вахтна сацІиб гъулайра шулайиз.

Йиз гирами! Эгер яв ликарикра гъюлин лепе кубкІраш, дидиз увура дерднаан дуфнайибдикан ихтилат апІин. Гъит думу узухънара хъубкъри – узу думу къаршуламиш апІурза. Жарадарин арайиан узуз думу агъю шулзуз ва дидин нефеснаан узуз яв ил агъю шулзуз. Гъадму лепейиз узу анжагъ саб гаф кІурза: «Ккилигураза!»

ДАГАР

Йиз гъулан къяляхъ дагълу дагар хъа. Ярхлаан думу никел али тазси рябкъюру, шту абцІнайи. Багахъна гъюбахъ, думу имбубсан ахъю шулу.

Дагар хъадну гъулан бицІидарин ккудудубкІру шадвал ву. Дурар ярхи йигъариинди дидик жикІури шулу. Амма гъелелиг гъич сарра диди чан кІаназ дизигнадар. Мушваъ лизи дурнийирра, чІуру уърдгарра шул-

дар, дидиъ багъварра айидар дар. Хъа гъар йигъан къюб ражари, дагълариз гъягъруган ва къяляхъ гъюруган, мина шид убхъуз чарвйирин сюр-йир, хварарин илхйир ва маларин лижар гъюра.

Хъа йишвну дагрйкан варидариз ачухъ гюзгю шула. Гъятта гъациб хиялра шулу: эгер думу адайиш, хядарин ва вазлин акувалра къит шуйи. Дагриъ хядариз чиб-чпихъди гюрюшмиш хъузра гъулайди алабхъура, заварийтІан. Гъаму дагрихъ узузна увузра гъаци ужуди шулхъуз, хилар дидисну, дидин гъирагъдихъ хъайиган, йигъандин субайвал дишла терг шулу.

Учуз гъарган увухъна дих апІин, йиз гъулан аьламатнан дагар!

ЧЧИВАР

МикІлу гъарар алчІакІура, мигариъди кІажар улдутІура. Цирклар уьргъюра. Чвлин микІ къадарсуз инсафсузуб ву. Диди йизра инсаф апІу-радар. Узу вичун гъарихъ хъахъназа ва вакъи галилан хилар алдатураза. Узуз думу ккабцуз ккундазуз. Дидин галик кІвантІар куркІраза ва, дурар асла диришври, сессузди кІураза:

– Дерд мизиган! Анжагъ ччивар сагъ-саламатди гъузри, хъа цирклар цІийидар аргъаж хъиди, кІажра илибшиди, кюкюра адабшвиди. Инсафсуз чвулра кечирмиш хъибди, къюрдра улдубчІвиди, хъа хъадукра хъана хярари кюкю адабшвиди ва укІар аргъаж хъиди. Анжагъ ччивариз сагъ вал туври... Эгер завар адрахъиш, дурариин ригъра, хядарра хъиди. Гъелелиг дагълар дийигъну имиди ва дифарик куркІри имиди,

дагълари йифариинди ва мирккариинди акв тувди. Хъа ригъ гужал гъабшиган, нирарик гъаракат кабхъди ва, жигъил даярси, дагъларин чру машарикан жаргъиди.

Узуз кѳажари фикир апѳуз машат апѳура, дурар йиз хилариина вичун гъарин нивгъарси ахъра. Ва гъисс апѳураза: микѳ саѳѳиб яваш гъабхъну ва гъамус узузра диди улихънаси хъзигури имдар. Узуз аѳгъдарзуз, шли фуж илѳифнуш: гъари – узу, даршсана узу – гъар, гъавриѳ шуладарза. Анжагъ йиз сикинсузвал пайгар гъабхъну.

Узу йиз кѳваин хил иливураза ва увкан фикрар апѳураза: уву узу масу тувундайиш, ччивар саѳгъ-саламатди гъузнийиш! Гъадмуган узхъан вари аѳх апѳуз шулзухъан, гъадмуган узу гъар хъадукра кюкю апѳурайи вичун гъарихъна гъидиза.

КѳВАИН ИЛМИНИВ

Фиѳиб тѳурфан айиш, яв кѳваин илминив, хиял апѳин ухъ'ина вар-жариинди нирар саѳпну заварилан диш гъахъну. Цѳайлапнариан дурар къатѳар-къатѳар шуйи. Дагълариѳ гъугърумарин гъагъи сес абхъру, нири гужал микѳлу алдакнайи гъарар швумарси гъахурайи. Кючйириантина штарин селлер сеснан гъаракатниинди ахмиш шулайи.

Гъаму тѳурфандиккди узу я япунжи хътарди, ясана кѳул'ин таж алдарди увухъна гъюрайза. Узуз гъич фитхъанкъан гучѳури адайзуз, я узу шаклура дайза. Узу гизаѳ ккун апѳури гъюрадайза, узуз саѳ лазимди вуйзуз: уву узуз ккилигурайивалиин инанмиш хъуб.

Табасаран чѳалназ илтѳикѳур Шагъвелед Шагъмарданов

ШВУШВАК ЛИШАН КИПУБ

I

Риш кърхувал кадиси креслойин гъирагъдин дусу. Думу, мъглет ккабхъси, гьергуз гъязур духънайирси айи.

– Йиз ччвур Гуля вуйиз, – гъапи дугъу аьхирки явашдиси. – Йиз увухъна саб ляхин айиз, анжагъ фила башламиш апІуруш, аьгъдарзуз, – думу гукІни хъуз хъюгъю. Узура гафкъан даркІури дуснайза. Ич сессузвал давам шулайи. «Гъамусяаьтна думу ишуру», – фикир гъапІза узу, йиз столихъан за ва дугъан гъаншарнаъ айи креслойиина ис шули. Узу дугъан улариз лигуз чалишмиш шуладайза. Узу дугъан ипни ва лизи хилариз, тІубарин назуквализ фикир туврайза. Дугъан, аьжюздиси, сацІиб ис алахъну дуснайи саягъ гъабкъиинган, узуз гъатта дугъан кІуллан ва йирфарилан хилра алдатуз ккун гъабхънийиз.

– Узуз гъамусяаьтна фукъан читинди вуш, увуз аьгъю гъабхънийиш! Гъамциб читинвалиъ узу ахъур дупну, гъич сабанра фикир апІурадайза, – риш, ипну гъарай, ишуз хъюгъру.

– Сакит йихъ! Жвув хилиз гъадагъ! Фукъан ягълиб вушра, кІакІ алдру дагъ шлуб дар. Ва гъациб чюлра айиб дар, аьхир адруб. Кидибт, фу дубхънаш, белки, узхъан саб кюмек апІуз шул, – гъапи за узу, хъа фикриъ гъамциб хиял гъилибцу. «Магъа сарсан аьжуз, жигъили гатІахънайи...».

– Узуз гучІуразуз, уву узу утІурккурва!

– Ваъ, гъаму кабинетдиан мушваъ ляхин апІурайи вари къанна хъуд йисандин арайиъ узу анжагъ сар дишагълитІан утІурккундарза.

– Хъа думу гъаз?

– Дугъу чан духъну имбу кьюдюхарар бицІидарин хулаъ гъитну, хъа къад йислан, дурар шли тербияламиш апІураш аьгъю гъабшиган, узкан кюмек ккун апІури гъафну. Узуз дицдар дишагълийир, дадийр ккунидар дарзуз! Узу дицдарихъ хъугърур дарза! Ари гъаддиз утІурккнур вауза...

Шурак сикинсузвал кабхъу. Дугъан аку беневш улариъ цІийир ктерчу ва гъадму герен кІушву.

– Узу закур гъюрза, – гъапи дугъу, гъудужври.

– Дици вуш, затра мягъан! Уву йиз суткаийиъ, вардинси къанна юкъуб саяъ ваъ, къанна миржиб саяъ ади гъисаб апІурава? Кидибт!

– Узуз сар бай ккунди гъахъунзуз...

– Мюгъюббат – думу аьхю гъисс ву, – узу дугъак кІубанвал капІуз чалишмиш гъахъиза.

– Амма думу сарун имдар, думу гъакІну...

– Фици?

– Афгъанистандиъ гъакІну!

– Увуз сагъ вал туври. Уччу эвленмиш духънайчва?

– Хъа ляхинра гъаддиъ адаринхъа! Дугъу узухъинди илбижнайи кагъаз гъачІабкку.

Узу кагъаз тІапІза. Дид'ан десантникдин палтар али жигъил солдтин шикил адабхъу. Дугъан ачухъ маш успагъиди аьлхъюрайи.

– Урх, миннат ибшри!

Кагъаз бицИб вуйи. Дидиъ риш чаз къадарсуз къабулди вуйибдикан, чав къяляхъ хъадакнугъюбаз риш ккилигрубдиин инанмиш вуйиваликан дикИнайи...

– Му сабпи ва аьхиримжи кагъаз ву, хъасин думу гъулаз ишкИиъди гъахну, хъа гъадмуган узу гъямилади аза... – кИул мухриъ ипну, риш ишуз хъюгъю.

Узу сикинсузди хулан мурччв'ан мурччваз лицуз хъюгъза, йиз ликарик аьжайиб гукИнишин кабхъу ва, азадвал ккунди, юкИвра зарбди либхурайи.

– Хъа увуз дугъан абйир-бабар агъюдар вунуз?

– Ваъ! Дугъаз узу дурарихъди таниш апИуз ккундийи, амма увуз гизаф начди вуйзуз. Хъасин дугъаз армияйиз гъахбан повестка гъафну, хъа, гъягъюз сад йигъ ккимиди, думу узухъна гъафнийи. Гъадму йишван ич дада йишвандин сменайиъ ади гъахъну ва хулаъ учу къюринд гъузнийча...

– Гъавриъ гъашиза! Дугъаз чвйир ва чйир фукъан аш, увуз агъявуз?

– Агъязуз, сар бицИну чи, сарун фужкIа. Узун дурар накваригъ шубридра кми-кмиди рякъюри шулзуз. Дурар гъудучИвну гъягъяйизкъан, узу жин духъну шулза.

– Адрес ва телефон агъянуз?

– Агъязуз!

– Йип.

Дугъу хайлин вахтна фикир гъапIу ва аьхирки гъапи.

– Хъа яв адашизна дадайиз гъаму ляхникан хабар айин?

– Узун адаш адарзуз, думу ургуд йис мидиз улихъна кечмиш гъахъну, хъа дада гъелелигъ гъавриъ шуладар.

– Закур саяът хъубдиъ узухъна гъач! Эгер шулуш, гъаму кагъазра узухъ гъибт.

– Шикил гъибтуз шулдарзухъан, узу сарди вуйиган, узу гъарган дугъахъди улхури шулза. Хъа яв кагъаз гъаз вуяв?

– Узун кагъзиинди дугъан хасият агъю апИуз чалишмиш шулза, уву дугъаз кIваантIан ккунди гъахънуш–гъахъундарш...

– УвузIан гъайри, йиз сир гъич саризра агъдар.

– Узхъан жарадарин сирар уърхюз шулзухъан, – жаваб тувза узу, хъа ху-
дайикан гъадму арайиъ вари ляхнар ужуди ккабалгрусси кюмек ккун апІурайза.

II

Узуз раккнар жиггил дишагълиийи тІау. Дугъ’ин гъелелиг бедбахтвалин кІа-
ру палатра илмийи. Узу гъяркъган, думу тяжубра гъаши, хъасин хабар алдагъу.

– Ич дерд пай апІуз гъафунва?! – думу зарбди ишуз хъюгъю. Дугъан иш-
бахъди тму хул’ан ягъли жандкин успагъи жилижви удучІву. Узу дугъахъна хил
гъачІабккза ва башсагълугъ’вал къабул апІуб ккун гъапІза.

– Гъачай, гъачай, – теклиф гъапІу дугъу узуз. Цалик узуз Гуляйи улупу ши-
килра гъябкъзуз. Сану пІипІналан кІару бафта илбижнайи, думу хулаъ учІвуб-
си, дишла уларики ккабхърайи.

– Магъа думу, учуз айина-адру сар бай, шуран йицикикъюд йис шула, сарун
фужкІа адарчуз!

Узу ккебехъну дуснайза. Думу сакит апІру гафар агуб читин вуйи.

– Узу вари ужуб дугъан швушваз уч апІурайза, дугъан сумчир апІбакан
фикрар апІурайза, хъа магъа... сумчрин ерина накъв гъабхъну! Узу йикІуразу,
узхъан ах апІуз шулдарзухъан! – дада хъана зарбди ишуз хъюгъю.

– Хъа дугъаз ккуни риш, белки, ади гъахъншул.

– Хиял дариз, – дериндиан нефес хътабгъу адаши. – Дюз гъапиш, ич Ша-
мил чавра гизаф гафар апІуз ккунир дайи: чан кІваъ уьбхрур вуйи, амма ихти-
барлу, дугъри бай вуйи.

Гъаму гафари узухъди гъамциб къарарра къабул апІуз гъитру.

– Узу учвухъна саб кагъаз урхуз тувурза, хъасин фици шулуш, лигурхъа, –
адашихъна кагъаз гъачІабккза.

– Му дугъан хатІ ву, – гъапи дишла адаши ва дид’ина ис гъахъи. Сабпи
цІарарилан ул алдатну, дугъу зарбди гъапи: – Рукъият, дугъаз ккуни риш ади
гъахъну! Му кагъаз гъадгъаз дибикІнайиб ву.

– Уву фу кІурава, Халид. Узуз думу дяркъну ккундузуз, – дада узухъинди
гъялакди илдицу.

– Узуз аьгъязуз, – жаваб тувза узу.

– Вая, Шамил, уву учуз дугъан гъякънаан гъаз гъапундайва, учу уву арми-
йиз гъахайиз эвленмиш апІдайин, яв ифдин цІадалкъан жилариин гъубзуйи.

– Гъубзну. Гуляйик бицир ка.

– Мумкин дар. Гъациб бахт! – дада йиз гардандиъ арху.

– «Узу увухъ цІигал вуза, уву къадарсуз ккундузуз, чухсагъл, уз’ин инан-
миш хъувалин, узу уву сабанра сарди гъитидарза», – гърху кагъзиан адаши.

– Шамилиз ккунди гъаши Гуля, узуз думу дяркъну ккундузуз, – текрар
апІуз хъюгъю дадайи.

– Думу гъи гъамушваъ хъиди, – мялум гъапІу Халидри. – Йиз балин бицир
дадайин хулаъ бабкан хъуз ихтияр тувидарза.

– Фазу Гъямзатовна, учуз гъаму хабар фициб ахъю шадвал вуш, увхъан
аннамишра апІуз даршалвухъан. Уву учуз кюмек дапІну ккунду.

– Узу уз’ан удукъруб вари апІидиза. Риш гъагъдиъ айибдикан шуран да-
дайиз гъелелиг хабар адар. Дугъахъди гаф-чІал апІубра думукъан гъулайди
алабхъидар.

– Белки, сатІиди гъягъярхъа, – али йишвлан адаш гъудужву.

– Ваъ, ваъ, думу фици дапІну ккундуш, узу сабан фикир апІурза, – гъапиза узу.

III

Тяйин дапІнайи вахтна риш узухъна гъафнийи. КІару палтари дугъан машинан лизивал имбубсан гужал апІурайи. Дугъу явашди салам туву. Улариф суал жин дубхънайи.

– Дус, – узура дугъан багахъ хъайи креслойиин дусза. – Фици вуяв ляхнар?

– Аьгъдарзуз, Фазу Гъямзатовна, узуз халууйхъан гизаф гучІуразуз, дугъу адаш эвез гъапІунзуз. Эгер дугъаз аьгъю гъабшиш, дугъу узу йивну йикІуру... Хъа Шамилин бицІир чІур апІуз узхъан шулдарзухъан.

– Асла лазим дар. Уву бицІир духну ккунду. Чан адашин ухшар кайи бицІири абйир-бабарин дерд пчІу апІуру.

– Дурари кІуб мумкин ву, узу жарарихъди...

– Ваъ. Дурар камаллу инсанар ву, адашра, дадара.

– Уву дурариз гъапунва?!

– Ав, дурар къадарсуз шад гъахъну.

Гъадму арайи кабинетдин раккнар арщу ва раккнаригъ Рукъият дийигъу. Хабарсузвалиан узу сифте гъудужвза ва хъасин хъана дусза. «Гуля сьаьт хъубдиъ гъюру дупну, узу дурариз гъаз гъапнийкІан?» – фикир гъапІза.

– Му гъадму вуйин? – гьерху Рукъиятди, шурлан улар алдадагъди.

– Ав. Му Гуля ву.

– Йиз риш! – Рукъиятди Гуля хабахъ хъау. – Уву учхъан гъаз жин апІури гъахъунва. Накъ йишвди узунна йиз жилир гъаахундарча. Сарун узу уву деетидарза.

– Хъа дадаи гъапІуру? Эгер дугъаз аьгъю гъабшиш, узхъан дугъан улариз лигуз шулдарзухъан.

– Узу яв дадайихъди гафар апІурза, – гъапиза узу.

IV

– Салам аьлейкум, узу Фазу Аьлиева вуза, – гъапиза раккнар арщу бицІи дишагълийиз.

– Гъач, гъач, – думу гъаьлхъю, хулаз теклиф апІури. – Узу йиз шурахъди яшамш шулаза. Яв узу кІваин илимдарнив? Уву узуз хал гъадабгъуз кюмек гъапІнийва, Фазу Гъямзатовна.

– Ав, ав, кІваин илмийиз. Узу саб ахъю ляхин ади дуфнайир вуза.

– Гуляйиз фукІара дубхънайин? – дугъак гъалабулугъ кабхъу.

– Дугъаз фукІара дубхънадар, хъа ихтилат гъадгъакан ву. Яв ччвур фуж вуяв?

– ШатІимат.

– ШатІимат, ляхин гъамци ву. Уву яв риш уьрхюб лазим гъюра, дугъак бицІир ка, дидкан узунна увузтІан аьгъдар!

– Фици?! Уву ягъалмиш шулаву, думу риш йизур дар... Узу думу йивну йикІурза. Гъамциб биябурвал!.. – зарбди гъапи дугъу.

– Хъа ккунивал йибкІруб вуйинхъа?

– Узу дугъаз ккунивал улупарза. Узу думу тикйир апІурза.

– Узу яв йишв'ин жараси апІуйза.

– Хъа думу чав наан а? – ПатГимат за гъаши.
 – Думу жилирин хулаъ а, – жаваб тувза узу.
 – Увуз, Фазу, яв хулаъ дусну, китабар гъидикІнийиш ужу вуйвуз, жарадарин шубар жилариз тувайиз.
 – Ибшри, яв риш биябур апІурна? Дада уву вува, узу ваъ, – Гъудужвну, ракнарнихъинди ликар алдагъза.
 – Яваш сабан, Фазу, жара мумкинвал адарин? Узу сарди мигъитан.
 – Уву фикир апІин, ПатГимат, жвуван велед бадали дадаи вари хътЮбкьюру. Узу хябяхъган гъидиза увухъна.
 Гуля кабинетдиан гъадагъну, узу думу Рукъиятдихъна ва Халиддихъна хъади гъушза ва хябяхъган, чпин тухмарикан агъсакъларра гъадагъну, дугъан дадайихъна душну ккунибдикан гъапиза...

V

ГвачІнин узу Москвайиз гъитГирхнийза, гъадлин – Бразилияйиз. Вахт улдубчІвнийи, Гуляйин ляхнар фици гъахънуш, узуз абгъдайзуз. Улихънаси кючейиъ йиз багахъна Халид гъафнийи. Дугъу сар биціи балин хилра дибиснайи.
 – Фазу Гъямзатовна, узу уву агури гъахъунза, увуз яв жилири фукІара гъапундарин?
 – Ваъ, Халид. Узу жилари агруган, дугъу узуз гъич фукІара кІури шулдар, – зарафат гъапіза.
 – Увуз ахю чухсагъл, – дугъу хилариина биціи бай за гъапіу. – Биціи Шамил адашиз фукъан ухшар вуш, рякьюравуз?

– Рѣкѣюразуз, – узхъан нивгъар дерккуз гъабхъундайзухъан. – Хъа Гуля фици ву?

– Гуляйи гъарган увкан гафар апІури шулу. Думу учуз багъри веледси вучуз, хъа асасуб – магъа думу – ич бахт! – дугъу Шамил ижмиди гъидису. – Уву учухъна чарасуз дуфну ккундучуз!

– Гаф тувраза, – гъапунза узу ва учу сар-сарихъан жара гъахъунча.

Дюз гъапиш, гъелелиг йиз гаф кІулиз адабгънадарза, амма биціи Шамил рѣкѣюз чарасуз ккундазуз.

САБПИ ХЪУРКЪУВАЛ

Запир мастерской вуйиси минди-тинди жаргъурайи. Дугъан арччул хил гъарган гъяракатнаъ айи – гагъ дугъу думу тІубчвуйи, гагъ чан гъалин кушаригъ гъюбчвуйи. Думуган дугъан бурма чІараригъ гъизгъинди ришвурайи гъеебциу руг алабснайи тІубар мялум шуйи. Дугъан шабалут ранган дериндиъ ахънайи улар, сабпну иливу гужли мархълин къяляхъ дагъдин даграрси, къалу шулайи. Думу ажугълу духънайи ва чахъан учв сикин апІуз шули адайи. Учв дициб гъялнаъ ахъган, дугъу мастерскойин гъагъи ракнар хъяркъюйи ва чаин гъациб агъ улюбхюйи, хиял апІин гъаму ахъю хал абцінайи инсанарин жан алдру суратар чпи яратмиш апІурайирихъан гъерграйиси шуйи.

Думу солдтин ягъли скульптурайин багахъна гъафи. Гъюжмин улихъ шлуганси, гъизгъин гъяракат, тюфенгин учІру люле, уларин лизар уларикк ккархърайи Запириз скульптура къабулди адайи.

Дугъаз паркарѣи ва мялум дару солдтарин накъварихъ швнуб-сабан гъамцдар фигурйир алахънийи.

Дугъу солдтин скульптурайин гъвалахъ хъайи екІв гъадабгъуру ва, чахъан шлуганси хъапІну, скульптурайиз йивуру. Гъеебциу ругдин тикйир вари йишварихъинди рагъуру, Запир жара терефнахъинди илтІикІуру.

Гъамус саб дакъикъа улихъна сагъди айи жвуву тикмиш гъапІу скульптурайикан гъузу тикйир жил’ин дахъну гъяркъган, думу хъана гизаф ажугълу шулу. Дугъан дюднийъ хъял утІубкънайи, дугъхъан я дивуз, я гъадабгъуз шули адайи, фицики гъамкъан къувват, вахт сарф дапІну, кефйир чІур дапІну, арайиз гъафи тикйир гъаши скульптура гужли хъюлаз илтІибкІну.

«Бригадирѣихъна гъягъидиза. Габанвал апІарза, укІ йиварза, жара ляхнар апІарза. Амма саб хил хътру узхъан душваъ фу хайир хуз шул?» – Запири чан хил адру ккуртдин луг саб дупну гъизигу, ва, думу къаціюгъ дибисну, суза гъапІу.

Ахиримжи вахтари дугъаз гъамцдар дакъикъйир гизаф алахъурайи, дугъу чан кІул’ина гъафи хайлин къутІкълишнар, инжик’валар кІваина хурайи.

Дада дугъаз кІваинди имдайи. Дархи дада Хатимат дугъаз сабпну даккун гъаши. Дархи дадайи дугъаз саб ражнукъан ачухъ маш, жан юкІв апІру гаф гъапІундайи. Дугъан адаш гъвандин уста вуйи, хулаъ думу ціибтІан шулдайи.

Дявдиз улихъна йисари гъулаъ гизаф мектебар, больницйир, колхоздин идарйир диврайи. Гъаддиз адаш гъаммишан дагълариѣи шуйи – дугъу гъван уьбгъюйи, дурар ктаури, урчІвурѣи шуйи.

Запир кІуруш, хулаъ дархи дадайихъди гъузуйи. Дупну ккундуки, Хатимат ляхин удукъру, дирбаш дишагъли вуйи. Дугъу хулан вари дерди-бала апІуйи. Дагъдиъ айи жилириз хурагра чав гъабхуйи, амма гъулаъ думу вазифа бицІи-даринуб вуди гъисаб дапІнайи. Запириз чан адаш цІибтІан рякъюри шулдайи, дугъахъди сюгъбат апІуз вахт шуладайи. Дугъаз чан адаш наан лихурашра абгъдайи.

Запир гъамци я адашин, я дадайин жан-юкІв, ширин гаф адарди яшамиш шулайи. Саб ражну дугъан кІулиз адашиз уъл хъади гъягъюрайи Хатиматдин шилнаъди гъягъбан фикир гъюру.

Магъа, гъарзарихъ гъитІикІури, гагъ дадайиз ликарин сес дерехъри кІури, къяляхъ гъузри, гагъ, думу улариккан ккудудургри кІури, багахъ шули, Запир дархи дадайин къяляхъ хъергру. Хайлин вахтна дурад дагъдин ккуру жил-гъайиъди фужкІа алалахъри гъягъюру, аъхирки дурад юкъуб тереф гъарзарин къялаъ тІапІнайи ачухъ йишваз адахъуру. Мушваъ ахю ва бицІи гъванарин, гъарзарин къялаъ Запириз чан адаш рякъюру. Къувватлу хилар хъайи, маш ригъди дубгнайи, йикъналан зиана гъяцІли духънайи, сарди гъаму дагълар рагъурайи ва гъамкъан гъванар гъурку чан адаш дугъаз гизаф зурба игитси гъугъужву. Рукъан лом ва гъагъи бакълукъ дугъу гъаци дидиснайи, хиял апІин мурад зиквтІан пчІуди ву.

– Сурхай! – чІигъ гъапІу дархи дадайи, ва, жакъвси, жилирихъна гъитІирху.

Гъарзарихъ гъитІикІнайи Запириз фици чан адаш къяляхъ илтІикІнуш, хилиъ айи бакълукъ гатІабхънуш ва, хлин гагъар чиб-чпикан йивури, хпирин улихъна удучІвнуш, рякъюрайи.

Запириз гъарзарихъ гъитІикІну гъузуб гизаф гъагъиди вуйи, дугъаз ада-шиин алархъуз ва дугъан гъяцІли, нур туврайи гъюник карсуз ккундийи. Амма дугъан ерина Хатиматди гъаци гъапІнийи. Уъл гъайи ягълухъ жил’ин дивну, дугъу чан лизи ярхи хил адашин гъюниин иливу.

Гъаму арайиъ Запириз дархи дада гъадмукъан даккун гъахънийики, гъятта дугъу хилиз гъванра кмиди гъадабгънийи.

Хъасин адашна Хатимат чиб-чпик карснуду.

Хатимат гъушган, Сурхайи дериндиан нефес хътабгъу, хили бакълукъ гъадабгъу ва думу йивуз хъапІрайи вахтна, Запир, гъарай апІури, адашихъна гъажаргъу.

– Уву мина фици адахъунва? – мюгътал гъаши адаш.

– Узуз увухъди мушваъ гъузуз ккундузуз, – жаваб туву бали.

– Жилир адарди хал дипуз хай шулин, – жаваб туву адаши.

– Узуз увухъди ккундузуз, – дикъатди гъапи бали.

– Хулаъ яв хатур ккибтрайи, увуз гиран ктапІру кас айин? – гъавриъ ахъу адаш. – Гъан йип узуз, йиз бай, – дугъу бай хилариина гъадагъну, дугъаз темена гъапІу.

– Ваъ, анжагъ узуз увухъди гъузуз ккундузуз, – кІул’ин гъизигу бали.

Гъамушв’ин чан адашин маш фици пашман гъабхънуш ва Хатимат гъушу терефназди думу фици гъилигнуш, Запириз гъяркъю. Адаш гъвандиана ис гъаши ва байра къамкъариин диту. Адашилан гъагъи ухът алдабхъу. Гъаму арайиъ Запири чан хил гъачІабкку ва адашин мужри ккадапІну адру гарцІлик гучІури кубкІу. Адашин гарцІлилан хил алдатурайиган, яраб бали фу гъисс гъапІнийкІан?

Му дурарин сабпи жан-юкІв апІувал вуйи, ва диди дурар лап багахъра гъапІнийи. Гъамушв'ин бализ адаш дихъуру ва абайизра чаз бай айиб кІваин шулу.

– Уву узухъди гъамушваъ яшамиш хъидива, – гъапи Сурхайи. Хил дибисну, дугъу бай гъарзарин къялягъ гъяйи мучІу мугъарайиз гъахуру. Душваъ гъеббцу укІан ниъ айи. Мурчваъ хачун дахъру аъхин ккипнайи, вари мугъара кІуруш, жюрбежюр суратар кайи гъванари абЦІнайи. Багъанси гъилигиган, Запириз ахю кІарчар али дагъдин мершран ва саб хлинцц за дапІну тІибхуз гъязур дубхънайи люкъран шиклар рякъюру. Ваъ, дурар инсандин хилари яратмиш дапІнайидар дайи, хъа табиаътдин ляхнин натижйир вуйи.

Шадвалиан Запир машнахъди хач'ин дахъу ва кІваантІан гъааълхъю. Мушв'ин думу нирин сеснахъди нивкІуз гъушу. Хъасин марччлихъннин швутІрамин ва нирин сесну думу нивкІ'ан уягъ гъапІу.

Гъамци гъванар-гъарзаригъ, жилихъан истІлиди тІирхру люкъяринна ицци ниъ хъайи укІар-къаларин арайиъ ва чІурдин ничхрарин арайиъ дугъан цІйи уьмур кебгъу.

Табиаътдин хъпалгу му къайда ярхи йигъди, ахсрар ккивхъан, мучІу шайизкъан, абайин гъванар уркурайи бакълукъин сесну аьлава апІурайи.

Магъа цІиб вахтналан Запирихъанра, чан адашихъанси, чав уьбгъюрайи гъвандин «хасият», дидин гъюдливал вая ижмивал сесниинди аьгъю апІуз шули гъабхъну.

Запир чан абайихъди сатІиди дагъдиъ хъадукран къяларин чвлин аххираризкъан яшамиш шулу.

Гъамциб азадвалиъ ахънайи Запириз мектебдихъна гъязур хъуз читин гъабхъну гъапишра, аьжайиб хъуз ляхин адайи.

КкудубкІру дарснаан зенг гъивубси, азадвалиъ ахъу Запир дагъдиз адашихъна тІирхуйи.

– Фици фикир апІурава, йиз бай, ляхнихъ хъюгъюз хай шулин? – гъерхуйи Сурхайи, гъарзуз бакълукъ йивури ва дидин сеснахъ хъпехъури. Запирра дикъатниинди хъпехъуйи.

– Йиз фикриан, адаш, гъарз ижмиб ву, – гъапи дугъу.

– Дици вуш, жарабдихъ хъюгъярхъа, – рази гъаши аба.

Тук-тук-тук – кебгъу чан мяъли табшви, му сеснахъан Запиризна Сурхайиз вари миди вуйи сесер, дагъдин гъарзаригъян рубзурайи штун сес, пІянпІюгъин кІитІ-кІиритІ, чІягъчІягъин хлинццарин вишришар ерхъури адайи.

– Думу уьбгъюз ярамиш шул! – фикир дапІну, гъапи Запири.

Гъамци абайина бали ляхин кебгъуйи.

Саб ражну шикил зигбан дарснаъ Запири мялимдин улихъ чан тетрадь гъялакди элбку. Мялим гъарган дугъан шиклариин гъяйран шуйи, гъаз гъапиш Запири гъякъикъатдиъ алахъругансдар гъарзар, инсандин хил ктрубкІу дагъдин кІакІар зигуйи. Мялимди дугъан хил гъадабгъну, тетрадь абццу.

Тетрадин машнак гъарзар, жюрбежюр гъванарин гъармагъариш ва дурарин къялаъ хилиъ бакълукъна лом дидиснайи адми рякъюрайи. Адми гъванарихъ тевган, лап ахюди, къувватнан табар итІигъну, ахю кІул алди рякъюйи. Дугъан кІару мужри зурба гъарин ччивариз ухшар вуйи. Дугъак фу-вуш сифтейин, дегъзаманйирин инсанариз ухшар вуйи саб хасият кайи.

– Ужуди шуладар, – гъапи Запири, ва тетрадь мялимдин хил'ан тадабгъу.

– Сарун фу ккундувуз? – тяжуб гъаши, шиклийн гъайран духънайи мялим.
– Дугъан жандки гъакъикъатдиъ вуйиганси нур туври, мужри кабсри ккундузуз.

– Увуз ккуниганси шикил зигуз хъпан бадали, жвуван келле, дурхну, илимихъди абцІну ккунду.

Амма Запирихъан урхуз гъабхъдар. Дугъу йицІубпи класс ккудубкІубси, дяви ккебгъу. Агъзрариинди жара баяр-шубаринси, Запиринра художествойин училищейиъ учІвбакан апІурайи хиял кІулиз удубчІвдар. Абана бай сад йигъан гъул’ан удучІвну гъушу. Дурари жа-жара фронтариъ женг гъабхурайи.

Дяви ккебгъну кюдпи йисан адаш кечмиш гъахъи. Бай кІуруш, Берлиндизкъан гъюжум апІури гъушу ва дяви ккудубкІубалан къяляхъ урчІвуб зийнин лишнар алди гъулаз хъадакнугъафи. ВаритІанна дерднан ляхин – дявдиан думу саб хил хътарди гъювал гъабхънийи.

Гъулаъ дугъаз фужкІа ккилигури адайи. Хатиматди улихъдиси абайин хулаъ ахъювал апІурайи. Гъамусра дугъан хянар, икран кІегъ улубздарси марциди айи. Анжагъ хална хян ичІи духънайи.

Запирихъан учв гъарган жарарси дисурайи хулаъ къаназ гъузуз гъабхъдар. Думу сакъюдар йигъарилан райондиз гъушу ва совхоздин экономистди лихуз хъюгъю.

Хиял апІин, дявдиъ Запири, хилси, юкІвра дипну гъафну. Думу кур пашманди вуйи, адмийиригъ гъидикъдайи, чахъан гъерхубдиз ав-ваътІан кІурдайи, хупар кІуруш, дугъу затра аьгъ апІдайи. Гъарур дугъаз Хатиматси гъугъужвуйи.

Запири – «яшайиш гъабхъдариз, дявди узуз варитІан багъалу адми пуч гъапІну ва художник хъуз айи мумкинвалра хътабтІниз, хил хътру узкан гъамус фицир художник шул?» – кІури, фикран апІурайи.

Гъаци вушра, дугъу гизаф уччвудар шиклар зигури шуйи. Хабарсузди дугъан шиклар гъаркъю кас дурариин гъайран шуйи. Амма дугъу гъарган гъванар, гъарзар уьргъюрайи, йиккун табар итИгънайи, гъацІлан зиина гъацІли адми гъаз зигури шуйиш, шлизкІа агъдаи.

Саб ражари совхоздин клуб шиклиъ тІапІуз художникдихъ лицурайиган, шли-вуш Запир кІваин апІуру. Запири клуб балгуз разивал туву, амма чав ляхин дапІну ккудубкІайиз, клубдиъ фужкІа удручІвуб тІалаб гъапІу.

Совхоздин дирекцияйиз Запирин шартІ къабул гъабхъундаи, амма райондиъ жара художник адрувализ лигну, дугъан йикърариин рази гъахънийи.

Запири клуб хъуркъувалиинди шиклиъ тІапІу, дугъан ад за гъабши, совхозди дугъаз мастерскойра диву. Запир ругдикан скульптурйир тикмиш апІуз хъюгъю. Гъамус дугъан скульптурйири клубдиъ учІвру йишв, совхоздин гъаятар ва бицІи фонтан балгурайи. Вушра Запир чаин разиди даи. Дугъан хал альбомари, суратари, Родендин ва Бурделин скульптурйир кайи шиклари абцІнайи. ВаритІанна дикъатниинди думу Родендин ва Бурделин скульптурйир кайи шиклариз лигуйи.

Дугъу гъадму чаз багъалу шиклариз лигури, хайлин вахтар адаури шуйи. Дугъаз сифте вуди хилиъ бакълукъра ади гъванарин къялаъ дугъужвнайи илдандин жан хъайи ва тикмиш апІбиин юкІв али адашин сурат кІваин шулу.

Гъеле фронтдиъ имиди гъвандикан скульптура апІуб ва думу гъарзарин къялаъ дивуб Запирин фикриъ айи. Гъадму фикри дугъаз душмнарихъди женг гъабхуз ва адаш йикІувалин дерд хътІюбкъюз кюмек тувнийи. Хил хътабтІбу дугъаз гизаф зиян тувнийи, хиял апІин дугъан адаш къюбпи ражари гъакІну. Амма Запир яратмиш апІувалихъ гъадмукъан тамарзу духънайики, сад-швнуд йислан думу хъана ругдикан скульптурйир апІуз хъюгъю; магъа шубуд йисан гъамци зегъмет дизигну, тикмиш гъапІу солдат гъи хъял гъафири тикйир гъапІну.

Такъатсуз духънайи, сабдизра фикир туври адру Запир гъюбгъю скульптура кІваълан гъабгъюруш кІури ахъниинди илдигъуз гъязур духънайи вахтна, шли-вуш зарбди рукъан раккар урчвуз хъюгъю.

Чан гъял жарадариз мялум дарибшири кІури, Запириз раккнар тІауз ккунди адаи, амма хъампар давам гъаши. Запир раккнар хътІяркъюз мажбур гъаши.

Раккнарихъ кІару палтар али риш дугъужвнайи. Шархъликкан ккибиржнайи кІару къирин ягълухъи дугъан ахънайи гарцІларин рангар ккадатІнайивал къатІи апІурайи. Ягъли унтІин дикъатниинди дужвурхну цІалцІам дапІнайи кушарин кІяртІну дугъан кІару чІарар къюб йишвахъинди жара дапІнайи.

Чан улихъна солдтин ккуртдиккди удучІву, машназ каф утІубчвнайи, ругъу улар айи, саб хил хътру адми гъаркъган, шуран улариъ гучІ абхъу.

Запир ккебехънайи. Дугъу сарпирди дишагълийирик зат гаф капІудайи.

– Узуз гъапунуз... – ахирки гъапи шуру, – увхъан памятник тикмиш апІуз шулу кІури, – ва саб ликриинди къяляхъ гъаши.

– Памятник шлиз? – гъерху дугъу къатІ-къатІди.

– ГъачІириз.

– Узкан накъварихъ хъурсру гъванар ктаърур апІуз ккунди айчвуз, – чІигъ гъапІу Запири.

Дугъан чІигъ мушвхъантина гъягъюрайи совхоздин председателиз ебхъуру.

– Запир, чигъар гъаз апІурава? – мясляътниинди гьерху дугъу, багахънаси дуфну. Му ихъ духтир Калимат ву. Увухъна думу узу гъаунза. Хъебехъ, дугъаз саб памятник тикмиш апІин. Саб вазли узу уву ляхнихъанра азад апІарза. Думу мастерскойиз гъягъюру ва дугъахъди – гучІ’вал гъудубчІву ришра.

– Му фу ву, шли гъюбгъну? – сабпну чигъ гъапІу гъюбгъю скульптураин дадаргънайи тикйир гъяркъю председатели.

– ШликІа, – пашманди къатІ гъапІу Запири, – узу.

– Уву деллу духънаву? Вайгъарай! Уву гъапІунва, – кІури, председатели кІул тІубчвуз хъюгъю.

Нач гъабши Запириз, цалик карсну, гучІури гагъ председателихъинди, гагъ Запирихъинди, гагъ гъюбгъю скульптураин тикйирхъинди лигурайи шуркан улхуб ккебгъуз ккун гъабши. Сабпну Запири цализ йивнайи гъадгъиин али яркъю чІул алдабгъу ва, шураз йирфар йивну, думу чан гимнастеркайилан илдибтІу.

Калиматди кІуруш, чаан лизи халатдин хъав итІибгънайи сумка жилиин дивну, ис алахъну, гъюбгъю скульптураин тикйир уч апІуз ва мугъаятди чиб-чпиин иливуз хъюгъю.

– ГъапІуз шулу саб... ва Запири чан гафар къатІ гъапІу.

– Увхъан увухъ саб хил хътар кІури даршулайиб дар. Увхъан жвув хилиъ дисуз шули адруган, скульптура тикмиш дапІну удукъури адар. Уву увуз тясир гъапІунва... Узуз гъаму тикйириинди рябкъюрузуз, думу фициб гюзел ляхин вуди гъабхънуш. Йип, увуз Бетховен ккунир вуйвуз? – сабпну гьерху шуру.

– Бетховен! – тяжуб гъаши Запир.

Запириз Бетховендикан хабар адруб агъю гъабши шуру, думу мастерскоийин гъвалахъ хъайи чан хулаз хъади гъушу. – Магъа Бетховен. Йиз юкІв али Бетховен гъаму ву. Дугъан тяриф (мяълийиинди) шли гъапІнуш агъяйвуз? Эмиль Антуан Бурдели.

– Бетховендин музыка ккуниб вунуз? – ижмишнаан гьерху Калиматди?

– Агъдарзуз. Дугъан музыка узуз зат гъеебхъундарзуз, – гъапи Запири.

– Увуз агъяйвуз, думу кар гъахъну, хъа амма дугъу, сесер тІубариинди гъисс апІури, музыка бикІури гъахъну. Учв йикІруган, дугъу гъамци гъибикІну: «Эй, узу даккнисри, кІул’ин гъизигурси гъисаб апІурайи инсанар. Учву гъякъ дарчва. Узу ликри жил гъибисхъанмина йиз юкІв, фикир хайирнахъинди илтІикІнайидар вуйиз. Узу фунуб вушра гъунарназ гъязур вуйза. Амма фикир апІинай, йирхъуд йис вуйиз сагъ апІуз даршлу уъзур кивну. Йиз гъвалахъ хъайириз ярхлаъ йивурайи марччлихънин швутІрамин сес ебхъури, хъа узуз йиз гъвалахъ йивурайи зурнайин сес дерехъри гъабхъунуз. Бязи вахтари дюн’яйикан йиз юкІв ктабтІуйиз, умудсуз шуйза, цибсан имийиш, узу йиз жандилан хил алдабгъуйза».

– Калимат, гъадму гафар узуз дикІава, – гъапи Запири.

– Сифте уву музыкайихъ хъебехъну ккунду, узу увуз дугъан вари симфонийир уйнамиш апІурза.

Калиматдиз пианойиин уйнамиш апІуз агъюваликан Запириз гъамус хабар гъабши. Мугъаз, медсестрайиз, Бетховендикан гъамкъан фици агъю гъабхънийкІан кІури, Запири фикрар апІурайи, фицики дугъаз гъамусдизкъан алахъу адмийириз гъаруриз саб чан пишетІан агъдаи.

– Узу музыкайин школа ккудубкІунза, – гъапи Калиматди, дугъан фикрар аьян гъашириси. Къисмат жараси гъабхъну, хъасин узу медучилищейи

учІвунза. Я кас, дидин саб метлеб адар... Узхъан увуз хулаз теклиф апІуз шула-дарзухъан, гъамусяаѳт Зубаирин дадаин яснаѳ ача.

– Увуз памятник Зубаирин дадайиз дивуз ккунди авуз?

– Ваѳ, Зубаирин чаз. Думу дявдиѳ талаф гъаши йиз жилир ву. Памятник шлубкъан ужуб ибшри. Узу пул гъайиф апІударза.

– Думу фужди лихурайи?

– Дявдиз гъягъайиз гъвандин устади.

– Гъвандин устади? – гьерху Запири. Дугъан улихъдин яратмиш апІувалин тамарзувал ачухъ гъабши, кІваѳ цІйи кІултІан чан адашин сурат утІубкъу.

Калимат гъушхъан, Запир чан мастерскойиз хъадакнугъафи. Дугъаз ригъдин нурари аку дапІнайи мастерской гизаф уччвуди гъябкъю. КІваѳ айи мурад тамам дарапІди дюн’яйилан гъягъюб йиз кІулиѳ фици убшнийкІан кІури, фикир гъапІу Запири ва дугъан кІваѳ цІин цІюмгъял кабху.

Му йишван Запир хулаз къанди гъафнийи. Хъа йишвну нивкІ’ан дугъахъна гъагъи сес айи зурба жандкин сар адми гъафнийи. Думу йикъналан зиина гъяцІлиди айи ва гъалин яркварариан мина гъарарин цирклар жара апІури гъюрайи. Яваш-явашди дугъан ригъдин нурариси акв туврайи гужли хилартІан рякъюри имдаи, амма дугъан гъагъи сеснугъапири ибар биши апІурайи.

Гъаму сесери Запир нивкІ’ан уягъ гъапІу. Запири чахъ гуж хъайивал, учфуну ляхниз вушра гъязур вуйивал гъисс гъапІу.

Калимат лисун хъайиз гъафи. Дугъ’ин, накъси, кІару палтар алийи.

– Кидибт узугъ яв гъвандин устайикан. Узугъ фуж тикмиш апІураш, узугъ аьгъюди ккунду, – тІалаб гъапІу Запири. Ва Калиматди дугъаз чан мюгъюббатнан пашман гъядисайикан ктибтуру.

– Калимат, – тІалаб гъапІу Запири, гъач клубдиз гъягъюрхъа, узугъ Бетховендин музыка уйнамиш апІин.

Запири сторождихъан жюлег гъадабгъруган, клубдин унчІвариан акв рябкъюри имдаи. Калимат мурчваѳ айи аьхю кІару роялихъ деу ва чан гъариб

тПубар явашди дидин мелзарилан алдату. Саб арайилан клубдин цалар яркьу гъаши, ва юкьуб тереф игитвалин музыкайин сесну абцУ. Музыкайин сесну Запирин кIваъ аьшкьнан, уьмрихъ тамарзувалин, яратмиш апIувалин цIюмгъял абхъу. Дугъан уларихъ хъана гъвандин устайин сурат арайиз гъюрайи, хъа думу сурат ккуру тПубар али дишагълийин суратну ккапIрайи.

Дугъу чан музыкайиинди Запирин гъамусдизкъан сар дишагълийинна шил адру кIваз жилгъа апIурайи. Запир музыкайин гъаврихъ ахъри адайи, амма се-серин лепйир дугъ'ин улучIвурайи ва дурари дугъаз сабпи хъуркъувал кIваин апIурайи. Дугъаз адашин ургурайи улар айи, илдандин хилар хъайи гъвандин устайин сурат тамамди рябкъюрайи.

Гюлбика УЪМАРОВА

«ЧIАЛ АБГЪЮРИЗ»

(Китабдиан)

Гъвандккарин Зумруд
(1915-2001)

Аллагъу Тьяаьлайи халкъ дапIнайи аькьюллу ва зигъимлу инсанари чпиз деобтнайи вахт гъаци къастан гъапIри шулдар. Чпин къастар-ниятар кIван мурадарихъ хъаьрудар жарадарихъди гъюжатнаъра шулдар, гъаз гъапиш кIул ибхну, йигъ-йишв зегъметнахъ хъади, ужуб рюгъ айидари чпиз гъахьикъан бах-тар кIваин апIувал аьзабнан ляхнарик гъи-саб апIуру, фицики ужубдин къяляхъди шлу чIурубди вари ккабгъру. Рюгъ адру-ри, чан ниъ-сиъ кайидаризси, гъирагъ-бу-жагъдиъ айидаризра кмиди гиранартIан ктаудар, хъа ужуб юкIв айири гъарсар ин-сандиз шадвалтIан тувудар.

Гъамцдар фикрар кIваин шули, ухъуз варидариз абгъюганси, 20-пи аьсрин эве-лариъ Урусатдиъ гъахьикъан сиясатдин дигиш`валарин, иллагъки инкъилабдин къяляхъ йисари, совет халкъарин сабпи

йишв`ин эдеблувал дубхъну ккунивалин терефкрар вуйи адлу дишагълийири гизаф бицIидар айи хизанар-кюлфетариъ абхънайи гаш`валихъди женг дубх-ну ккунивалин месэлийр гъюкумдрарин улихъ диври гъахънийи. Хъа Ватан-дин Ахъю дяви ккебгъиганра, дуланажагъдиъ айи аьзиятарикан ачухъди кIури, ляхнариинди женг гъабхурайи вари уьлкйирин адлу дишагълийири уьмрариъ алахъурайикъан читинвалар фикирназ гъадагъури гъахънийи.

Улихъдин деврар-аьсрариъ дишагълийирин дирбаш`валарикан думукъан кІури гъахъундаршра, 19-пи аьсрианмина варидюн`яйин уьлкйириан вуйи сакъюдар дирбаш дишагълийирин ччвурар халкъарин мелзнийн алийи. Немцари ккебгъу дявдин йисари, чІатху ва машгъур уьлкйирин дишагълийири, ипІуз уьл адру бицІидар айи хизанарин гъайгъушнаъ шули, гъюкуматарин кІулиъ айи регъбрарикан дявийр мапІанай, хизанариз ризкъ гъубкІададар кІури, дурарин улихъ теклифар диври шуйи. Дявдин йисари женгнан майднариъ айидариз палтар дирхури, бицІидариз урхуз-бикІуз аьгъю апІури, саб гафниинди, чипхъан шлуб гафниинди-улхбиинди кІури, 20-пи аьсрин ягъчІвурпи йисарин дявдин къурхулувализ Японияйин, Китайин, Индияйин дишагълийири наразивал, къаршувал улупнийи. «Аьжал жангар зав`ан абхърайиб дар, – кІуйи дурари, – хъа жиларин, нафтарин, девлетарин кІуллан, инсаниятдин кІул`ина дарман-чара адру баласи, бегъемсуз гъюкумдарри хурайиб ву». Думу вахтариси, гъира, уьлкйири уьлкйир ккедерчури, Аллагъра кІваълан гъаьну, гъюкумдарри чпин нефсар ацІра. «Уьлкйир жажаради вушра, вари саб хизандиан вуча, ич бицІидариз гизаф аьзнят кайич, ва учу ккебехъидарча», – кІури гъахъну 20-пи аьсрин дирбаш ва аькьюлна зигъим айи варидюн`яйин дишагълийири.

Варидюн`яйиъ дуланмиш гъахъикъан ва шулайикъан дишагълийирин цІарнаъ гъаму гюзел жилиин, Гъвандикк гъулаъ Гъяжи-Къуттайин тухмиъ 1915-пи йисан хъадукран сабпи вазлиъ гъаму аку дюн`яйиз халкъ гъапІу, Изумруд кІуру ччвур иливу ришра а. Думу гъядиса, хизандинси, вари майил-мадатарин юкІварра шад апІруб гъабхънийи, ва Гъвандикк гъулан аьхю тухмиз хъадукран кюкюси гъафи бицІир варидарин кІваз ищир-ккунир ва кІалбарин уччвур гъахънийи.

Аьхю ва машгъур хизандиъ бабкан гъахъир, ва, 1930-пи йисари гъюкмин фендигарваликк ккахъган, багъри гъуллаан алдаъдаригъ гъахъю, бикІуз-урхуз дудубгъну, вари тухум гъуллаан алдаъган, чан эмдин бализ диту жигъил риш! Табасаран дишагълийирикан сарпирди заан аьгъювалар гъадагъур, ва, сарпи шаирси, сарпи мялимна сарпи халачичира ва сарпи устадра гъахъир!

Зумруд эме инсандин иман айир ва, кІуруб аш, машнаъ кІури, наслариз эдеблувалин, гъир`ят-намусдин нумуна гъахъирра ву. Машгъур мялимси, бажаранлу шаирси, халачийир-гъалвар урхрур, лизи къирар ва агъдин шей`ар карчурра вуйи.

Ужуб тербия айи хизандиъ аьхю шулайи шураз, совет гъюкумди гъахи ужудар дигиш`валари мектебдиъ урхуз, дафтрарихъди таниш хъуз мумкинвал тувнушра, муганайиз апІурайи ляхнарра кІулиз адагъуб уьмрин къанун гъабхънийи.

Машгъур тухумдин жилар 1937-пи йисазкъан фуж батагънариин лихури, фуж судъяди, фуж мялимди ва хайлин жара ляхнарихъра гъахънийи. Хъасин, гъадмугандин пис заваликк, яна гъуллаан алдауваликк му тухум ккабхъиган, дурарикан гъарур саб йишвахъинди гъарагънийи.

Гъамци мани хулан марцарихъ аьхю гъахъи шуру, Зумрудди, чан къисматнан рякъюн жилгъайиъ ликар алдагъуз хъюгъру:

*Гюзел багъдиъ айиш лап ширин йимиш,
гъадму вуйи мялим-шаир Гъвандикк риш.*

*Ахсрарихъди сюгъбат гъубхур йигъан гъар:
дарпиди къюрд, чвулна, хъадна, хъадукар.*

*Ва илтIикIур нивгъар чигран цIадлариз,
гъизигиган чан абайин хал дариз...
Йишвандин ваз шагъид гъабхъир гъиссариз,
кIван марцивал пешкеш гъанIур гъарсариз...*

*Акъвлиъ гъалйир дивур гъар гъахъу касдин,
аьгъюр илим, инсанвалин тIяаьт, дин.
Тепейилан хил хъанIрава вардариз,
яв уьлин къацI кубкIдариз, дарс гъурхдариз.*

Г. Уьмарова

1915-пи йисан 22-пи мартдиъ Порт-Петровскидиъ (гъамусдин Мягъячгъа-лайиъ) Навруз машквран йигъан Гъяжи-Къурбанна Сакинатдин хизандиъ шу-бур балин – Уьмран, Эседуллагъдин ва Имамдин – къяляхъ машквран сабпи хялишси риш гъахънийи. Гъахъи шураз чан ччвур багъиш гъанIур машквар мубарак апIуз гъафи шамхал Тарковскийин риш Изумруд-Бике вуйи. Гъамци гъвандикк риш Изумруд, сагъу, уччвудар кIалбаринур, бахтавар абйир-бабар айи хизандиъ ахю шуз хъюгъру.

Дугъан адаш Гъяжи-Къурбан Ханмягъмадов 1877-пи йисан Дагъустандиъ гъярхъувалар гъягъюрайи вахтна бабкан гъахъир вуйи. Табасаранарикан Гъяжи-Мурадна Гъяжи-Къурбан урус чIалниинди аьгъювалар гъадагъдарси гъисаб апIурайи. «Аьгъювалар фуну чIалниинди вушра гъадагърудар ву», – кIуйи аьраб гъурху Гъяжи-Ханмягъмад абайи.

Гъамци Порт-Петровскидиъ полицияийи суддин приставди лихурайи Гъяжи-Къурбназ (сарпи хпир гъадагъган) чан чве Наврузбегу, Къасумрин гъул`ан вуйи, Кюри округдин начальник Абумуслимдин риш ва Гъясан-Эфенди Алкъадарскийин хтул вуйи Сакинатдик лишан кипру. 1917-1918 пи йисари Къасумрин гъулаъ казначейди гъилиху Гъяжи-Къурбан гъякъ ккуни, ачухъ инсан вуйи, хъа Сакинатра сабурлу ва гъяни хасиятнан дишагъли вуйи. Зумруд эмейин чан дадайикан вуйи ихтилатаринан, думу сес зади гафкъан апIрур дайи. Хизанар сатIиди дуланмиш шулайи Наврузбегу илим гъурху чве Гъяжи-Къурбан хъазухъ кIури, дамагъ апIуйи. Инкъилабдихъан, къанна хъудпи йисари чвйир жара шулу, ва гъулан уьмрихъди вердиш дару Гъяжи-Къурбназ читинди алабхъури гъабхънушра, хизандин гъайгъушнар алахъур вуйиган, ляхнарихъан гучI дарди лихури гъахънийи.

Хизандиъ Имам кIуру чве, иллагъки дашийин иман айир, къюрд-хъад гъулан имбу марччлихънар-габнарихъди гагъ сивариъ, гагъ галариъ шлур вуйи. Думу зарафатар кайир, хизандизси, майил-мадатаризна гъуландариз гизаф ккунир вуйи. Имамдиз азербайжан ва лезги мяълийирра аьгъяйи, хъа Эседуллагъра, тар йивуз ккунирси, ачухъ ва успагъи сесниинди мяълийирра апIрур ва багъри гъулан вари нежбрарихъди гъарсаб ляхнин кIулиъ ади шлурра вуйи. «Ахю юкIв айи бицIи яшарин нежбер», – кIуйи гъуландари уьмрикан разиди шлуриз ва мал-марчч гизаф ккунириз. Гъамци гъар йисан чIат-чIурдиъ, сивариъ гъвандккарихъ хъайикъан малар-марччарин, гъайвнар-хварарин

лижар-сюрйир-илхйир уърхюри шлу йисарикан сад йис гизаф мархъар айиб гъабхънийи, ва сивариъ айи чвйир Эседуллагъна Имам гъафатІан артухъ сивариъ мархъарикк гъузнийи. Гъулаз йигъар алдахъну гъафиган, хулаз гъафи Имам иццуру гъахънийи.

– Учуз, шубариз, думу иццуру гъахъибкъан аьгъдайчуз, хъа дадаи – сесер маІанай, Имамдиз ахъю дубхъна, ва думу кІерццу, – гъапнийи. Къасумрин гъул`ан духтир гъафундайи, адар кІури, хъа Аьлискендар халу Мягъячгъала-йиан духтирра хъади хъудпи йигъан хъуркънийи. Гъамциб хабрихъди эм Гъа-жимурадра медицинаин справочникра хъади хъуркънийи. Дугъан бай Абду-рягъман духтир, профессор вуйи. Дурари дилигну, ахтармиш даІну, Имамдик кайи уьзур холера вуйиб аьгъю гъабхънийи.

– Йиз гъвалахъ, багахъ медеана, чи, узук кайи уьзур кубчІвурвук. Хъа ухъу къюридра гъийихиш, шли ухъу кІваинди гъитру? – чвуччвун гафар ктитури, Зумруд эмейин сес ижми шулу. – «Зумруд!» кІури, икриъ учІвуриз, «Гъай!» дарпиш, юкІв тІубкІуз апІури, хуларий узу агузра хъюгъюйи. Гъамци йиз кку-ни чве Имам иццури, гужназ ликриин алди гъахънийи. Думуган ГъуштІлан Зугърабегаз швушв хури, сумчрар айи, ва гъайвниинди Наврузбеган бай Уьсман гъаббанди гъахънийи. Имамдиз гъадабгънайи жинснан ужуб кегъер гъайван айи. Дугъу дидиз гъадмукъан хъайивал апІури шуйики, хъа эмди, думу гъайван чан бай Уьсмнахъна тувну, Имам чаз швушв хуз гъагъюз ккундуш, жарабдиинди гъарахри, гъапнийи. Чан гъайван хътабгъуз даршиди, иццурайи Имамдиз хъял гъафнийи ва швушв хузра гъушундайи. Гъацира иццуру духънайи Имамдиз, мициб тІули имбубсан эсер гъапІнийи.

– Узу гъадмукъан усал духънайин, йиз гъайван дугъахъна тувуз? – Имам-дихъан аьгъ апІуз шуладайи, – Узу дукІнайин? Узу жилир дарин? Гъаз йиз гъай-ван дугъахъна тувну?

Думу гагъ ахъниъ деъну, гагъ кроватдилан ликар эрхну, ккагъну шуйи. Ми-циб гъялнаъ Имам рягъруган, хулаъ айидар ишурира шуйча. Сакъюд йигълан, чвуккан милаз сюрйийгъан шубуб якъ хуз гъаьган, дурарихъди хъачІабккну гъафи къун, хянаъ тІапІуб, утІубччвну, гъебгру. Думу абгуз Эседуллагъ гъайв-ниинди гъушубдикан аьгъю гъабши Имам, ликриин шулу. Къун гъебгу жилгъа сар ИмамдизтІан аьгъдайи. Саризра Имам дидихъ лицуз гъушубдикан хабар гъабхъундайи. Дугъу, Къулхъарин гъарзарин чІулариантина гъабгъюрайи къун дибисну, дидлан хабар алдагъну, жил`ин дахъру. Гъайвниинди хъуркъу Эседул-лагъди, Имам гъайвниин илитну, дугъан къяляхъинди ликар дийитІнайи къунра илипну, чав гъайвнин улихъди, фурин дибисну думу гъулаз гъафнийи.

Гъаддин къяляхъ Имам хъуд-йирхъуд йигъандин арайиъ ликрилан алдахъу-ру. Иццури, гъялнаан гъагъюрайи Имамдин майлари, гъуландари вариди язухъ зигуйи. Гъамци аьзабнаккди рягъматдиз гъушу Имамди варидарин байвахтра чахъди наквдиз хъади гъушубси гъабхънийичуз...

Зумруд эмейин юкІв гъадмукъан абцІнайики, дугъу чан рягъматлу чве Имамдикан ктибтурайиган, узуз Бейдуллагъ имийин, жигъилди имиди тму дюн`я къисмат гъабхъи чан чвуччвун балин ччвур иливу, ва, ярхи уьмрин эйси дархъиди, рягъматдиз гъушу, узузра аьгъю бай Имам кІваин гъахънийиз.

Дугъридан, йицІишубуд йисаъ айи шуран, Зумруддин, чве Имамдин аьжал кІваъ абсну гъубзнийи. Чан яшаризра дилигди, бицІи шуру ахъю бабан къял`инна гап за апІуз кюмек апІуйи, хулар марцц апІуйи, хутІлиз, игнариз

гъягъюйи, укIар ккадагъузра кюмекар апIури шуйи. БицIи шуру йицIуд йисаъди халачийрра урхуз хъюгъру. Даши хулаъ адруган, чвийр-чйирин ахю сесерра шуйи, хъа Зумруд гагъ ачIнариккан тIулар ккадагъури, гагъ дадайи кабчуз улупиган, ягълухъар карчри, рягъдихъ хъайир чIвуркIури, ахю шулайи чан бицIи чвийринна чйирин сесер-гафарихъ хъпехъури деъну шуйи. Дугъан саб дюшош кIваин илмийи: чве ищцурайиган, пягъливнар гъафну кIури гъеобхъиган, думу чвуккаъ учIвну гъишнийи, гъаз гъапиш Имам гизаф шадвал ккунир вуйи, ва думу гъадму йигъ чпин хул`ин лихурайи Эфриздихъди Туларин гъярихъ бархлариз вуйи гинбар урччури адапIну гъафир, ищцура гъахънийи.

Чан уларихъ гъачIи чве кIваълан дурушрайи чи пашманди шуйи, хулан-дариз гъубзри, гъуландаризра Имам гъадмукъан ккунир вуйи. Эседуллагъдина Имамди хъирчну тарарра йивуйи. Гъяжи-Гъурбнан «бицIи жилижви» кIуйи Имамдиз – хулаъси, гъулаъра. Шадвална дерд айи уъмрар давам шулайи. Зумруддин къяляхъ сарсана риш гъахънийи. Гъяжимурад эмдин риш Мина, Асккан Яраккна Ризайиз швуваз гъурхур, Гъвандиккна абайиндариин улуркъуз гъафирин уликна тIуркIалсиб кудубчIвну, дидиз кум ккапIган, гъулаъ гъакIир, Яраккна кивуз гъахуру. Думу гизаф уччвур, ипни йиккаринур ва варидариз ккунирра вуйи. «Мина бажи!» кIури, илтIикIуйи дугъахъна тухмин жилар. Дугъан къюр ришна къюр бай гъузнийи. Гъяжимурад эмди мици успагъи дишагъли шиклариккъан гъяркъюндарзуз кIури шуйи.

Гъамцдар гъядисийрра шули, сумчарна пашман йигъар хъаърайи тухмин кIул`инна думу вахтарин совет деврин бала-къазийрра улуркъуру, ва деври, ликар ккурсуз гъудубгъиган, Къуттайиндар гъубкъу йишварихъинди алдауру. Чпин ахю хуларин адаъдар, йитим Гъайитмаз кIурурин хуларихъ деъри-гъуджвуз хъюгъру. Дурарин хулаъ АърхъитI баб кIуру Гъайитмаз дашийин яшлу дадара айи. Дугъаз чира айи, хъа варидали дугъаз КIару риш кIуйи. АърхъитI бабан сес захтиб вуйи, дугъу гъацI гаф лезги ва тмуну гъацIра ихъ чIалниинди кIуйи. Дугъу лезгийрихъдира гъаци гафар апIуйи, ва чав бицIи жандкинур вушра, дирир, ужур ва зегъмет зигуз ккунир вуйи. Думу Гъясрат кIурурин къюрпи хпир вуйи, хъа Шимья кIуру сарпи хпир уччвур вуйи, жилири дугъаз гъагъи ляхнар апIуз гъитдайи. Къюр бицIир хъади жилир гъакIиган, АърхъитI баб швуван чвуччвуз дитру. Думу вахтари ачIни хпариз веледар уърхюз читинди алабхъуйи.

Дагълуйир 1877-пи йисан Урусатдиз къаршуди гъудужвиган, дугъан жилир Гъясратра гъидиснийи.

Хайлин бицIидар айи хулаъ артилиз халачийр, хъахъру дюграриз парчйир, ттулахъар урхури гъахънийи. Дада Сакинатра гъадмукъан ляхний иман айи кас вуйи, вазариинди урнариан чIатинди удучIвукъан вахт даршули – урччури, дирхури, ипIруб апIури, хъайир чIвуркIури, мурслар хъитри ва шубарикан дуркъарихъан гъудужвурин ерина халачийихъра шуйи. Дадайикан, сабкъан гаф ягълалди дарпириккан, вуйи фикрарна хиялар Зумруд эмейин ужудартIан дайи, саламатур, акъюллур, гъюрматлур – думу гизаф гаш`вал айи йисан жилиина халкъ гъахъир вуйи.

* * *

Ктабхъу аьсрин сумчIурпи йисари гъулан мектебдиъ баяритIан урхурадайи. Хъа 1933-пи йисан ликбездиз ахю хуппарра гъюри гъахънийи. Дарсар

киврайидар ахю классарин шубар вуйи, ва ацІу кагъзик алфавитдин гярфар-ра дидикІну шуйи. Гьамци гьулаъра кмиди совет девриъ урхбахъна вуйи аьшкь артухъ гьабхънийи.

– ФукІара имдру учу, Кьуттайиндарихъ гьилиху касиб нежбрин хизан-дихъди айидари, артилиз гьубху халачийихъ учуз туву кьюдваржна ягъчІвур манатдихъ гьафиб кьуб сеъ дяхинтІан дайи. Алахъру палтар ахьюдариन्दари-кан ктаури шуйча. БицІидаризкъан хъжаргъури гаф дарапІу дада варидариз ккунир вуйи, ва дугъахъна гьулан шубар-швушвар чпин палтар рас апІуз гью-ри шуйи. Дугъкан саризра «ваъ, апІдарза» кІуру гаф ебхъудайи. Учурга гьарури чаз гьапІу бирмиш кІули адабгъуйча, ва, темпелвал фтиз кІуруш аьгъдрудари, йигъ-йишв дарпиди зегъмет зигури шуйча. Алдабхъурайи ухъттра кмиди жин апІури, уьмрин гьагъишнариккан ултІубчвуз апІури убгъури шлу мархълин се-лиз ухшар вуйи ихтилатнахъ Зумруд эме гьялак дарди хъана хьюгъю:

– Дашийи кьюрдну узу, кІулихъ келагъара хъади, ликариин ахю ба-тинкйир, жандиин хъайин яркьу ккурттра алди, ахю палдумра хъабхънайир, Порт-Петровскдиз (Мягъячгъалайиз) чпи айи хулариз, яна думуган гьюкумаг-дин ляхнариъ ади гъахъи ихъ баяр-жилари дибиснайи хулаз, хъади гьушнийзу. Хъасин, гъизилихъна арснахъ шей`ар масу тувру тюрк тукандиз хъади гьушу-ри, кьуб гьалпагъ али саят сумчІурна хъуб манатдихъ гьюдюхну, дидихъ ча-мадан, кисе, кирбишиндин ягълухъ, туфлийир, маскав хъайин шал, лизи ши-фондин кофта, юбкайиз парчи, сидфарна рубар, уймагъ, кІицІар, капрундин атІнар гьадагъну, саб гафниинди, дашийи вари пул харж гьапІнийи. Тукандин шейъ багъабси, ужубра вуйи. Халайи гьунши хпирихъди парчийикан юбкара бирхуз гьитнийи. Гьамкъан шей`ар вари йиздар вуйибдин гьаврира айза ва мюгъталра духънайзу. Узу учувуйи алахъну, фурсар апІурайи вахтна Исабег хулаъ учІвру, ва, кабалгнайи узу гьяркъган, гьазаргурайирси ава дупну, дишла хул`ан удучІвур, хъа узур, алахъдар илдитну, чамадний уржну, йиз йирсидар алахъну, дугъаз швуваз гьагъюдарза кІури, дашийихъ гьишза. Гьамциб гьял-наъ айи узу гьяркъю дашийи чан уларра марцц гьапІу: – Узуз дугъан хасият аьгъязуз, йиз риш, – гъапи дашийи, – сабан хизан ккебгъ. Гьюкмар дигиш шлуб саризра аьгъдайхъуз. Читинваларикан фикрар апІдархъа. Гъарах. Исабегахъди узу гафар дапІназа. Вахт ккунду гьарсаб ляхниан кІул адабгъуз. Хъа уву, йиз риш, уччвурси, кІубнирра вува. Бахтлу ишриву, – гъапи.

Хулазди Исабег учІвган, дашийи дугъаз гъапи: «Исабег, Зумруд узуз ва-ритІан багъа вуйиб аьгъязуз, Имамдихъан... Уву думу гучІ гьабхъи гьюрси ми-дисан. Гъвандикк саб жюре палат, хъа шагъриъ чан саягъ айиб ву. Инсанаригъ гъайиган, алабхънура ккунду».

* * *

– Гьамци гьулан аьзиятарихъан жилирихъди батагънариин яшамиш шу-лайириз рябкъюрайиб гьюлна ликарикк ккайи гьум вуйуз. Берекейин батагъ-нариин кьуб вазлин арайиъ, балугъар дисру вахтна, Исабег йигъ-йишв гью-лиин шуйи, хъа хулаъ гьаравулна кьуб хуна узу ва ляхниин али яшарин урус дишагълитІан адайча. Ахю хизан айи вахтар фикриз гьафиган, гьюлихъна душну, дишну гьюру арийр гизаф шуйиз.

Саб ражари, жилир ляхниина душнайиган, рукъан рякъ`ина гьагъю-райирихъди дадайи саб бицІи жюрейин кьути хътапІуру. Думу гьадмукъан

уччуб вуйики, дидик фу-вуш дибикІнура айи. Гужназ «шоколад» кІуру гаф гьурхиган, айитІ шкалад гьяфатар айибдин гьавриь гьахьнийзу. Рукьан кьутира хабахъ хьади, шадну, ялхьвнарра кмиди апІуз хьюгъза. Пичраккан ритин ккадабгъну, айвандин цаларик, умбрарик «шоколад» гаф бикІуз хьюгъза. Жилир ляхнилан гьафиган, шадди айи узу дяркъну, мюгьтал гьахьнийи. Думу, гьизил айишв гьибихъуншалуз кІури, кьлхьюзра хьюгънийи. – Гьизил ваь, жара багъаб гьибихъунзуз. Гьаму кьутди чан ччвур гьапунзуз». Жилири начарра ккаьнийзуз думуган, батагънарин заместителин хпириз гьава дивнайбси ву кІури, ва дугъу узуз гьидикІдар берклихьди марцц апІуз гьитнийи. Гьамци батагънариин шубуд йискьан гьапІза. Хьа сабан, чІатху лепейи балугъариз ккипнайи чул гьюлиз гьубхиган, ляхниз гьилигундар кІури, жилир ляхнилан алдаьнийи. Гьаци Дербентдиз гьафидар, хьубпи мягълайиь хал дибисну, яшаммиш шуз хьюгънийча. Хьадан аьхириьди думу Москвайиз ляхин абгуз гьушнийи, узур а йиз дадаин багахьна гьафнийза.

– Урхбакан ктибтуруш, – гьапи Зумруд эмейи, – думуган учухьди сельхоздиь урхурайи Исабеган чве Гьяжибегра хьайи. Дугъан кюемекниинди узуз урхуз-бикІузра аьгью гьабхьнийзуз.

* * *

Дербентдиь дуланмиш шулайиган, чан чйирихьди дугъу мектебдин клас-сарра, халачйирин техникумдин курсарра урхуру. Читинвалар адарди дайи. Мисалназ, чав жилириз гьягъайиз, дугъу гьулан уьмрикан гьамциб ихтилат гьапІнийи.

– 1930-пи йисан гьулаь Аьхюгъарин хутІил убзуз буйругъ тувнийи. Я убзур, я хьтабкрур адайи. Хулаь айидар дадана шубур чи ва йирхьуд йисаь айи бицІину чве Бейдуллагъ вуйча. Гьул вуйибси илдицнушра, убзру тум гуж-балайинди багъадитІан гьибихъундайи. Майларихьди душв убзуз гьитну, ачІалкъан дарапІу хутІлиь дяхин убгру вахтра хьубкънийи. Хьа дяхин убгузра саринра кюемек гьабхъундайи. Гьамци учу чйири – дагъриинди, хьа дадайи аьхю убрушвариинди дяхин убгуз хьюгънийча. Назлухалум бицІину чве Бейдуллагъдихьди хулаь гьузнийи. Гьамциб читинвалиинди саб гьяфтайиь гьубгу дяхнин шиларикан саб хара дяхинтІан гьабхъундайи. Хайлин хутІлиь гьубзнийи. Нежбер Урдиханди, дяхин рягънихъан дапІну, хю гьабхънийи.

Хьадаригъди «алдауру», «дустагъ апІуру» кІуру кІваз чІух апІру гафар варадарин мелзнийи алийи, ва сумчІурна йирхьубпи йисан думу гафар сьятигъра гьивнийи: Ханмягмадовар вуйи Гьяжи-Къурбанна Исабег гьидиснийи, хьа Гьяжибег Гьиргъиздиз алдаьдарихьди гьадшваз алдахьнийи...

* * *

Гьамци дадайихьдина, чйирихьдина, чвуччвухьди гьузу Зумруд Ханмягмадовайи, Дербентдин педучилишейиь ужуди урхбаз лигну, заан стипендия гьадабгъурайи. Дурариз дашийихъан кагъзар гьюри шулдайи, хьа Исабегу Улан-Удейин дустагъдиан кагъзар дикІури шуйи. Ватандин Аьхю дяви ккебгьиган, ягъчІурна кьюдпи йисан Сибириз гьуху Исабег Ханмягмадовдихъан сарун кагъзар гьюрдар, думу гьадшваь дустагъдиь кечмиш шулу, хьа Ханмягмадов Гьяжи-Къурбанна 1942-пи йисан дявдиь йикІуру.

1939-пи йисан шубубпи курснаъ айи Зумруд Ханмягмадова Хивна практикаиз гъаънийи. Къасумрин гъулаъ айи Нинаханум бабан хулаъ дергу Зумруд хъади гъюз эм Пирмураддин ургубпи классдиъ урхурайи бай Агъамягмад гъайвниинди Гъвандккан гъафнийи. Зумруд гъайвниин илитну, чав гъайван дибисну, дурар рякъюъ учІвру. Гъайвниинди гъииди даруган, ликрира гъягъюри, дурар юкъуб сяътналан Хивна хъуркънийи. Хулан айвандихъинди удучІву дишагълийиз чан урнарихъ гъайвнин фури дибиснайи жигъили Зумруддиз умбрар улупган, «Я бажар, умбрарианзина я ваз дарур, я ригъ дарур удучІвурра!» кІури, дугъ`ан зарбди сес утІубччвган, айвандиккинди жиларра кмиди утІурччвнийи. Саб гафниинди, табасаран чІалниинди сари саб, тмунури жаваб туври, умбрариан удучІвурайириккан улхуз хъюгъган, Тевриз бажи кІурур айвандиккинди удучІвси, вари ккебехънийи: «Гъач-гъач, Сафар», гъапиган, эмейи дугъаз «Сафар дарза, Зумруд вуза» дупну, жаваб тувган, гъебехъдар вари мюгъгалра гъахънийи.

Гъамци Хив мялимвал апІуз хъюгъю Зумруд Ханмягмадова иллагъки урхурайи баяр-шубариз гизаф къабулра гъахънийи.

Сад йигъан мектебдиан хулаз гъюрайиган, булагъдиин али шубариз дугъан ярхи кушар гъяркъган, дурар русвагъ гъахънийи. Кушар улуп гъапиган, чІат куш улупруб дар, хулаз гъачай дупну, кІулихъ хъайи келагъа хъидибтну, гъулан шубариз чан ярхи куш улупуру.

Зумруд эмейин дадаи ккурттар дирхуйи ва гъулариианра кмиди дишагълийир ккурттар дирхуз Сакинат халайихъна гъюри шуйи. Дявдин гаш йисар вуйи, ипІуз уъл адрударра айи. Карточкйириинди тувру уълиз гъушган, «уъл чава, мялим» кІурайи бицІидарин гъачІарккнайи хилариъ аъхиримжи къацІарра ивну, хулаз гъафизиз, дадаи «уъл набшияв?» гъапиган, мялим Зумрудди жаваб вуди улар марцц апІру вахтарра гизаф шуйи.

Зяиф духънайи, кацІнайи, укІар итІбу, чру духънайи, уж`вал дярябкърайи бицІидарин язухъ даршулин? Бамбгин йирси лъфарикан алабхъруб адру бицІидариз чан дадаи фуфайкйир дирхуз гъитри, чпиз айибдикан капІри, варидариз кюмек апІуз шулдаршра, абйир дявдиъ айи ва йигъ-йишв лихурайи бабарихъан айикъан читинвалариан чпин бицІидарин гъяцІлишин ккебкюз даршулайибдин гъавриъ айи ва багъри гъулаъ айи майил-мадатаризра кюмеккар апІурайи мялим Зумруд Ханмягмадовайиз варидарин ахъю гъюрмат ади шуйи. Думу вахтари жилар-баяр дявдиъ айи дишагълийирин, чІатанси, хулан, хутІлин, яна вари ляхнар апІурайидарин къисматар лап гъагъидар гъахънийи.

1944-пи йисан урхбахъ юкІв хъайи мялим табасаран риш Мягъяч-гъалайиъ мялимвалин институтдик урхуз кучІвру. Урхру йисарра рягътидар даи. Дахъру хуларий маниди даи, ипІруб гъязур дапІну ккундийи, туврайи уълра хъудварж граммтІан даи. Вушра, зегъметниин юкІв али Зумруд Ханмягмадовайи, дявдин гъагъи йисарра хъидирчну, Дербентдин педучилищейиъ математика кивру мялимди лихурайири йирхъцІурпи йисарий къюбпи ражнур хизан ккебгъру. Мялимвал апІури, хлиъ пул шули, Зумруд цІийи хизандин гъиллигъарин сабпну гъавриъра гъахънийи, ва буржар али хизан читин гъялнаан адабгъуз, артухъ сяътарра гъадагъну, лихуз хъюгъру. ЯгъчІвур йисаъди швуваз гъушурин жилириккан гъавриъ айи уъмрин юлдаш шул кІури фикир вуйи, амма чахъиндитІан дару жилирихъди уъмур хъапІри гъахъи дагълу дишагълийин жилириккан вуйи вари марцци

фикрар жилирин усал аьмалари ккагъуз хьюгъиган, вахтарилан думу жилирихъан гъудучІвнийи.

Зумруд Ханмягмадовойин уьмур сарихъанра убхуз дархьи, варитІан уччву халачийихъна гъубшубра гъабхъну: бицІидихъанмина ужуб аькьюллу хизандиь аьхю гъахьирин, ужубра-харжибра гъябкъюрин, чан деврин жямьяаьтлугъ ва сиясатдин артухъ рангар ккахъурин, чан мисалиинди табасаран дишагълийирин къисматар ригъдихъна адагъну, думу чан ччвур гъубузди ваь, хъа аьхю аба Гъяжи-Къуттайин вари ляхнар уьмрин мяракайиз адагъуз удукъу ксарик кахъра.

Гъамци ихъ ругариин Зумруд кІуру ччвурназ аьхю гъюрматра гъабхънийи. Дагълу дишагълийирикан кІуруган, сифтена сифте дурарин чвйирихъна айи гъюрмат, ккунивал фикирназ гъюру. Фукъан читин уьмрар хъаърашра, Тагърушин фтиз кІуруш аьгъдрударин фикрар чпин хизанарикан, майил-мадатарикан вуйидарра шулу. Хал-хизан бадали юкІв убгрудариз варитІан асасубра жилирин гаф ликрин кІанакк ккидривувал шула. Ухъухъ аьсрариинди дишагълийин йишв аьдатари мяюгкам дапІна.

Швуваз гъушиган, бицІидар айи хизан хъуб – уьмриь варитІан дубхъну ккуни мурад ву. Мициб бахтнак къисмат дархъирира ляхнариинди чан юкІв алдапІуру, ва аьсрариинди намус кади гъюрхю дагълу шубари сабанра намусгъир`ят дубгудар. Эгер къадпи аьсриьди мусурман палат арайиз гъафнуш, гъи «ягълухъин» женгар дурурхди, ихъ дагълу жилари, игитариси, аьхю абйирин дагълу аьдатарра назарназ гъадагъури, фукъан читинвалар ашра, чпин хизанар, майил-мадатар, ярар-дустар уьрхри.

Зумруд Ханмягмадовойин ччвурнахъ гъапІу гъаму ихтилат мялим-шаир аьгъюдариз къабул гъабхънуш, чав дарсар кивкъан жигъиларизна, гъуларинна шагъарин агъалйириз думу чавра ужуди аьгъяйи. Дербентдин мялимарин училищейиь лихурайи вахтари урхуз кучІвкъан баяр-шубариз, иллагъки ихъ табасаранариз, лезгйириз ва азербайжанариз Зумруд Гъяжи-Къурбановна ужуди таниш вуйи, ва думу гъяркъю кас дугъан уччву кІалбариин гъяйран даршидира гъуздайи. Сабпи йишв`ин духъну ккуни хасиятнан ужудар лишнарикан, думу деврариь гъахьи ва шулайи уьмрин гъяракатарикан, жигъил наслари гъадагъну ккуни аьгъюваларикан вуйи дугъан ихтилатар гъарсар сюгъбатчийиз къабулди шуьйи. Дявдин къурхулуваларикан, яшайишдин дигиш`валарикан, инсанвалин аьлакъйирикан, сар сарихъна дубхъну ккуни ккуниваликан, хизанариь чарасуз вуйи ужудар аьлакъйирикан, гъарсаб ляхниь дубхъну ккуни гъевескарваликан ва рягъмлуваликан вуйи Зумруд Ханмягмадовойин сюгъбатари хъпехъурайи гъарсар кас кІваантІан шад шуьйи ва, варидариз дарсар киву, яркъу, аку уьмрариз рякъярра кмиди улупу думу, Зумруд бажи-мялим-шаир, сабансана фила рякъюйкІан кІурударра цІиб шулдайи. Халис мялимдин вазифара урхурайидарикан, гафнан устадарси, зегъмет ккунидар ва наслариз тербия туврудар ктаубра ву. Жямьяаьтлугъдиь фукъан адлу ва гъюрматлу инсанар аш, ва дурари гъарсаб алдабгъру ликрихъ аькъвликан, эдеблуваликан кІураш, ихъ наслариз машгъур ксарин уьмрарикан апІрукъан сюгъбатари, дурарикан дидикІнайи китабари – ихъ миллетдизра чаз гъилигу гележег айиваликан кІура.

Гъацдар фагъумлу инсанарик Гъвандикк гъулаь бабкан гъахьи, Дербентдиь мялимди гъилиху, табасаранариз шаирди гъузу, аьхю аба Гъяжи-Къуттайи гъадагъу багъри Сюгют ругариин накъв къисмат гъабхьи Зумруд Гъяжи-Къурбановна Ханмягмадова ра кахъра.

САЛАМАРИН КАГЪАЗ

ГЪЮРМАТЛУ ЗУМРУТ БАЖИ!

Яв кагъаз гъадабгъунза. Учу вари сагъ ва саламат вуча. Увура сагъ ва хушбахт хъувал ич эрзиман вуйич. Лик айи гъялнаъ имийиз ва, айибтІан бетер дархъбан бадали, чарйир апІураза. Ляхниланра мегъел гъарах кІурадруз. Вушра агъвалатар гъиидар дар – илимдин месэлийриз гъюкуматди фикир туври имдар. Ич яшайишра, дюн `ййиз гъилигиган, пис дарич – мадар апІуз шула.

Мурадлин кагъзарра арабир гъюри шулу. Йиз ургџур йис хъпан мажлисназ думу чан хизанарра хъади гъюз мажбур апІидиза. Имамдин сагъ `вал айибтІан џиб ужу шулайиси ву. Сакинатра Наргизра ужу ву. Наргиз, яшариз дилигди, гизаф агъкюллу велед ву. Аминара чан айи гъялнаъ ими. Щийи йисаз, аллагъди амур гъапІиш, увухъна гъидиза.

Сарун сагъ шириву! Яв чве Бейдуллагъ.

23. XI. 96

Бейдуллагъ Ханмягъмадовди чан чи Зумрутдиз (Ханмягъмадова) гъибикІу китабдиъ тувнайи мани кагъзиан думу фицир мяргъяматлу адашра, гъардашра вуди гъахънуш, ачухъди рябкъюра.

Бейдуллагъ Гъяжи-Къурбанович Ханмягъмадов Гъвандикк гъулан машгъур девлетлу кас Гъяжи-Къуттайин хтул вуйи Гъяжи-Къурбанан ва машгъур алим Гъясан-Эфенди Алкъадарскийин хтул Сакинатдин хизандиъ 1927-пи йисан 18-пи авгъустдиъ бабкан гъахънийи. Му ччвур таниш дарур ихъ ругариин алдаршул. Сад йисаъди ликри гъушу биџир, мягъражарихъан хъичІихну, умбрариан асина-заина удучІвуйи. Суалар тувуз ва туп апІуз ккунир, цаларик лазран тикийиинди шиклар каърур, чан ччвур агъгъор, кагъзар-кІа-жар хиларигъ шлур, гъадатІу гакІвлар гъисаб апІури жергейиъди диврур, кІикІлар гъисаб апІуз гъудубгъур, рангнан мурсларигъян лизи мурсул ккунир, чан кушарин ранг алиб ву, кІури...

Урусатдиъ инкъилаб гъабхъи вахтна дагълу миллетарин уьмрариъ жямаят-лугъдин гъалабулугъ кайи йисар Гъвандккарин гъулазра къисмат гъахънийи. Гъаци, айи хуларин адаъну, къюрдун ужуб йиф дабхънайи вахтна, мирасдин сарди айи бабан икриъ айи хул `ан гакІвларна укІар-нахъвар адагъну, жил лазриинди дабснун, бархал ккипнун, бухарайиъ џІа тІапІнушра, гвачІининган гъуджвру биџидар кетІерџнун шуйи. ГъаџІар – Къасумрин гъулаъ айи бабахъна, сар-къюр Чюевекк ккайи Анабикки эмейихъна гъаъну, дадана Зумруд ва биџи бай Бейдуллагъ гъадму АьрхъитІ бабан хулаъ гъузру. Дурари мирас Гъайитмаз-дикан хулягъ унчІв гъивуб ккун апІуру. Гъалабег эмдира, гурзлар кадаъну, вари

рас ва дюз гъапIиган, артилиз халачийир урхури, палтар дирхури, бабуна шуру хизандиз уьлин къацI бадали зегьмет гьизигнийи. Айикъан мал-девлет вари гьюкуматди тадабгънийи. Йигъ-йишв дарпиди зегьмет зигури гъахьи тухмин хизанарин жилар фуж дустагъдиъ, фуж гьуллугънахъ хъади гъахънийи. Дура-ри, къанунар дигиш шул, къаршуди муудучIванай, ихъ хизанариз ипIру уьлкан фикир апIури дуланмиш йихъай кIури, насигъятар тувуйи. Думу йисари гьу-ларийъра кмиди гъачагъар арайиз удучIвури гъахънийишра, му тухмин кIул Iна гъафи дарвалариз дилигди, дидин саркъана вакил я гъачагъ, я гьул масу тувур гъахъундайи. Ужуб гаф апIуз аьгью ва зегьметниин юкIв али машгьур тухмин аькъюл-абур айи жиларикан, гирами хизандикан, майил-мадатдикан ва гъаци-ра вари гьуландарикан аьхю шулайи Бейдуллагъдиз илмин чав ктабгъу яркъу рякъюз уьмурлугъ кюмекчийр гъахънийи.

Гъяжи-Къуттайин адлу тухмин ччвур ликрикк ккидрипиди, чан эьйирин, чвийр-чийрин инсанвалин, аькъвлин эдеблувал аьхю уьмриз гъачIарккуз ду-гъаз ягъурнан гъякал гъабхънийи. Москваийъ айи Уьмран, Бакуийъ айи Гъяжа-гъийр-Рамазнарин, Гьиргъиздиз алдау Гъяжийин, Наврузбеган ва хъана жара багахълуйирин гьюрмат ади, гьюзимбу мялим, аьлим Бейдуллагъ ад гъзан-миш апIбахъ хьергур дайи.

Гизаф веледар айи хизандиъ гъахьи, уьмриъ бегъем читинвалар алахъу, дявдин йисарра къяляхъ гъиту, Гъвандикк аьхю гъахьи жигъили чIалнан хутIил хътабкур кIури, саринра фикир даршлийи.

– Узу бицIи риш вуйиган, цIа апIру хулаъ дирибшнаийи гъалвин кIанакк ккучIвну, Бейдуллагъ мимийин маш рякъюз, ккиришраригъ хилар гъиври, ду-рар фици яркъу апIури гъахънуш, фикриъ имийиз, ва гъамусра, дугъан маш-ниин али инчI улариккан ккудубгурадари. Дадайиз, Мягъячгъалайиан гъафи мимийиз ихъ чIалра аьгъяки, гъапирра вуйза. Узу гьулан мектеб ккудубкIну, хъуд йисан гьулан шубар-швушварихъди халачийир урхурайи вахтарира, язизъ айи ич тухмин майлар гьулаз хяларди адахъиган, вари гьул ликриин шуйи, ва хайлин вахтна дурарин инсанваликан, тербияйикан, хасиятнан ужудар гьилли-гъарикан ихтилатар апIури шуйи, – ктибтуйи Зумруд эмейи.

Гъамци Хиварин ва Дербентдин мектебарийъ аьгъювалар гъадагъу Бей-дуллагъ Ханмягмадов, Дагъустандин мялимвалин институтдин филология-ийн факультет ккудубкIган, Хив ва ТинитI къялан мектебарийъ урус чIалнанна литературайин дарсарин мялимра духъну, Дагъучпедгиздиъ ихъ чIалниинди удучIвурайи китабарин редактордира лихуру. Хъасин, Моквайиъ илмарин Ака-демийин ЧIаларин вуздин аспирантурайиъ дурхну, илимдин кандидатвалин ччвурра гъадабгъну, гъадму йисарихъанмина чаз айикъан дерин аьгъювалар ишлетмиш апIури, чIалнахъна айи марцци ва гьудуркъу гьиссариинди ба-гъри табасаран чIалниин лихури гъахънийи. Хъасин думу А. Тахо-Годийин ччвурнахъ хъайи илминна-ахтармиш апIбарин институтдиъ дагъустан чIала-рин цирклин кафедрайин регъберди лихуру. Чан уьмрин аьхиризкъан дугъу РАН-дин ДНЦ-ийн Гь. ЦIадасайин ччвурнахъ хъайи чIаларин, литературайин ва искусствойин институтдиъ илмин зиин ляхин апIури гъахъну.

Наслариз илмин дарс кивуз удукъу, гьудубкъу гаф апIуз аьгью мялим-аьлим Бейдуллагъ Ханмягмадовди илимлу тажруба айи мялимар-аьлимарихъ-ди сатIиди чIалнан уьмурлугъ гъалайин шибритIарийъ багъри литературайин чIалра ибтну.

Гъи ухъуз рябкъюрайиганси, мектебарий, училищйирий ва вузариь лиху-райи мялимари дугъу тартиб гъапIу табасаран чIал кивбан къайдйирин прог-раммайрикан мянфяаьт ктабгъура. Литературайин къабул дапIнайи марцци чIал кивбахъди сабси, чIалнан грамматикайин къайдйирра уърхюри, илим жи-гъатнаан багъри чIал ахтармиш апIуваликан вуйи хайлин монографйирин, дюз-миш гъапIу словарарин эгъемиятвал лап ахъуб ву. Аьлимарихъди сагIиди Бе-йдуллагъ Ханмягмадовди илмин ахтармиш валарин къайдйириинди чапдиан адагънайи багъри чIалнан словарар шаирар-писателариз, багъри чIалниинди удучIвурайи газетар-журналар арайиз хурайи журналистариз, дарсар киврайи мялимариз ихъ багъри литературайин чIалнаан девлетлу ва мюгъкам кюмекч-йир гъахъну.

Гъацира Бейдуллагъ Ханмягмадовди, чаз чIал аьгъювалин къувватлу-вал, устадвал, чIалнахъна ширинвал улупури, харижи чIалариан ихъ чIалназ шаирвалин гъевескар устадвалиинди эсерар илтIикIну, багъри чIалнахъна айи аьхирсуз ккунивал аьшкълу зегъметниинди лишанлура гъапIну.

Гъаци дугъу ихъ чIалназ илтIибкIу Алишер Навоийин чIатху эсер «Фяр-гъяд ва Ширин», литературайин чIалнан жюре кIалбиз гъизигу лишанлу гъа-дисаси, ихъ багъри литературайин чIалнан вилаятдиз даимлу ирсра гъабхъну. Заан дережайийди чIал аьгъювалин зигъмин устадвал айи аьлимди гъацира, къибла халкъарин литературйирин эсерарин аьшкъламиш гъахъири, Низами Генжвийин ва Уьмар Хайямдин эсерарра ихъ чIалназ таржума гъапIну. Тух-мин ччивариан шаирвалин гъевескарвал кайи дугъан чве Эседуллагъди ва ду-гъан бай Айдынди (урус чIалниинди бикIури гъахъир), чи Зумрудди ва эм вуйи Уьман бай Селимди (архитектор), риш Маризттайи (литературовед, писатель) ва гъаму китаб арайиз гъабхи Уьман чве Пирмураддин хтул риш Гюлбика Уьмаровайи (табасаран шаир) бикIбан рякъяр хъана бегъерлу ва аку гъапIну.

Тарин мукъмариккди ктитрударстар зарафатнан ихтилатар апIуз аьгъюва-лииндира аьлим Бейдуллагъди инсандин гъял-кефйир ачухъ апIуйи, чав арайиз гъабхи зарафат дугъу жара касдин ликрихъра хъибтIри шуи. Ляхнин уртахъ ишчйириз ляхнарий алахъру месэлийрикан дугъу дилаварвалиинди ктибтуйи. Гъахи ругар ккуни аьлим, вари миллетариз гъюрматлур, халкъ кIваъ айир, аькъюллу тухмин ччивари дерин къанажагъ тувурра гъахъну. Чан уьмин рякъюъ алахъу инсандиз – хайирлур, насигъятчиси – фагъумлур, ужуб гафнан устадси – гъюрматлур, чан аькъвлиинди сариканра асиллу дарур, вари инсана-рихъна сабси лигуз удукърур; саб вахтнара я мялимари, я тьялимари, я къавкъ-азлу чIаларин аьлимари му жилиин чпи илимбукъан гагъди аьлим Бейдуллагъ Ханмягмадовдин ччвур кIваълан гъябгъюз гъитидар. Гъажи-Къуттайин тух-мин ччиварин лайикълу ва машгъур ччвурар гужназ, шлихъди-вуш гъюжатнаъ-ди халкъдин мелзнииана гъафидар дар, хъа йигъ-йишв дарпиди зигури гъахъи зегъметну арайиз гъахидар ву. Бейдуллагъ Ханмягмадовдин илмин ахтарми-шарин биналамиш духъну, мектебарий, вузариь туврайи дарсарин къимат мяналуб ву. Гъарсар бицIирихъна ва аьхюрихъна, жигъилихъна ва къабирихъна, аьлимдихъна ва гъюкумдрихъна, чан машгъурвализра дилигди, сабси илтIикIуз аьгъю гафнан ва зарафатнан устад саризра ухшар дарур гъахъну.

Улихънаси узана сар ватанагълийи гаф-чIал апIурайиган, йиз сюгъбатчийи фланур ужур шаир, хъа фланур гъудуркъу аьлим ву кIури, йиз ибариз гъагъ тувуз хъюгънийи. Гъаз-вуш ктухбахъ, я шаирариз, ясана аьлимариз ухшар

дарударин къадар артухъ шулайиган, дугъу, машнак инчІра кадиси, хъибтІну гафкъан апІуз аьгъдрударикан вуйи чав ккебгъу сюгъбатнан аьхириъ гъамци гъапи:

– Дурарра аьлимарин ва шаирарин цІарнаъ дерккуз шулу.

– Ваъ-ваъ, дюз дарва. Аьлим Бейдуллагъдин багахъ дийигъну кІури, я аьлим шлуб дар, хъа халис шаир гъаркъну кІури, шаирра шлуб дар, – гъапиза.

Бейдуллагъ Гъяжи-Къурбанович Ханмягмадов – филологияйин илмарин доктор, профессор, РД-йин лайикълу мялим ва илмин лайикълу гъуллугъчи, табасаран чІалнан машгъур аьлим, чІалнан методикайин китабарин ва милли мектебариз багъри чІалнан учебникарин автор, думу ихъ чІал апІрударин юкІвариъ гъаргандиз зигъимлу аьлимси, бажаранлу касси уьмурлугъди гъузди.

Драматургия

Абдулмажид КЪУРБАНОВ

АЪХИРИН ЭВЕЛ вая РИГЪ КТІУБШВИГАН

Иштиракчйир:

Селим – варж йисаъ айи къабир.

Селимат – Селимдин хпир.

Пери – гъунши дишагъли.

Гъямза – саил, 30 йис.

Яшлу – 60 йис.

Сес – яш адар.

Малла – 40 йис.

Сурижат – 70 йис.

Абдуллагъ – 40 йис.

Ханмягъямат – 80 йис.

Ибрагъим – 65 йис.

Гъяшим – 40 йис.

Рамазан – 50 йис.

Ханум – гъулашив, 30 йис.

Сабни пай

(Хал. Дивандиин лизи мужри ккайи къабир, палтарра илмиди, даахна. Сабнну тюфенгариан йивбан сесер шулу. Хулазди Селимат архъру.)

Селимат. Гъудужв, жилир, ухди гъудужв! Ригъ ктІубшвур, гъиямат йигъ улубкъура, кІур. Ухъу гъапІидикІана? *(Залихъинди илдицуру, хилар завузди заргуру.)* Кюмек апІин учуз, я первердигар! Учхъан шлуганси гъудгнарра гъапІунча, ушварра гъидисунча, садакъйирра тувунча. Учуз рягъим апІина, я первердигар! ЙикІайизкъан хъана увуз икрам апІидийча, ув`ина ибадат апІидийча, я первердигар! Учуз рягъим апІина, гъиямат йигъ улубкъуз мигъитана! *(Зарбди хъухърумарин сес шулу, ахъюди къюркълицилийир ктирчуру, амма къабир уягъ шулдар. Селиматди къабир тІурччуру.)* Гъудужв, жилир, уягъ йихъ, ригъ ктІубшвур, кІур, гъиямат йигъ улубкъура, кІур. Аллагъдикан ухъуз рягъим апІуб ккун апІин. Уву саил вува, белки, яв гаф первердигариз ухди ебхъур. *(Агъйир апІури, шуру. Сабнну завар жилина ахъгансиб сес шулу, къабир гъилиркъуру ва дивандилан ахъру, дишла гъедергуру ва, улар тІуришури, дивандиин деъру.)*

Селим. Гъациб уткан нивкІ рябкъюррайзузки, гъари, гъаз узу уягъ гъапІва?

Селимат *(Ишури)*. Ригъ ктІубшвур, кІур, гъиямат йигъ улубкъура, кІур...

Селим (*Хтирин гафар дерерхубси*). Ич абайин йирси хуларин айвандихъ деънайза. Хъадукран мани мархъ убгъурайи, дидин мани литІнар хлин гагъариз уч апІурайза. Гъай баркавнар, хъадукран мани мархълин цІадлар! Дуарин манишин, фициб-вуш сюгъюрлувал хиларин тІубарианзина кІулин маълиз гъизигнийиз. Жандиъ гъациб зиз абхънийизки, йиз улариз рябкъюри хъибганси гъугъубжвнийизуз: сабпну дифариккан ригъ ккитІибгънийи, нирин дерейиан дагъдин кІакІназ дишлади дерккучІимир гъизигнийи. Чрушну ацІнайи дагълар, кюкдихъ хъайи багълар, дерккучІимрин ургуб ранг, гъар жюре жакъварин сабтІан-саб ширин мукъмар – хиял апІин, женнетдин багъ ву ихъ гъул!

Селимат (*Гафар даранІди ктисуз даршули*). Гъай бахтавар! Увуз, саилиз, багарихъди гъацира женнет къисмат хъибдивуз, хъа узкан, увухъди ягъчІвур йисан уьмур хъапІурикан саб жибкиъан гъаз фикир апІурадарва? Узу бадали первердигариз саб гафкъан пуз ккундарвузки! (*Ииуру*.) Гъиямат йигъ улубкъура, кІур, ригъ ктІубшвур, кІур...

Селим. Фици ригъ ктІубшвур? (*Улар тІирури*.) Хъа хулаъ акуди гъаз ву?

Селимат (*Къамкъариин бачІар йивури*). Пагъ аламат! Сакъурира хулаъ акуди ву кІуруган, ригъ ктІубшвди, гъиямат йигъ улулубкъди гъубзрин?

Селим (*Хъял кади*). Фуж ву сакъур? Яв ушвнин эйвал апІин, дишагъли. Уьмриъ саб ражну явтІан йиз гафар артухъ шула кІури, хъпехъуз къара гъюрадарвузки (*Селиматди хул`ан удучІвуз гъяракат апІуру*.) Дийигъ, хпир, гъарсар гъерхуриз нивкІ ктибтайиз, сар дишагълийиз ктибтиш, варидиз ебхъиди.

Селимат (*Мюгъталди*). Узу хул`ан удучІвурайиб фици агъю гъабхъний-вуз, жилир?

Селим. Агъю гъабхъундаруз, гъябкъюнзуз. Суалар хъасин тув, сифте нивкІухъ хъебехъ... Хъасин ич абайин йирси хуларин айвандиккна ягъли жандкин, лизи мужри ккайи къабир гъафнийи, дугъу булагъ рубзругансиб гъюдли сесниинди узуз гъамци гъапнийи: «Дюн`яйин акв дрябкъри, багъри велетдин сес дерехъри варж йис тамам гъабхънив, Аллагъдин лукІ Селим, амма уву саб вахтнара аьсси гъахъундарва, хал абцІну девлет айи, велетар хъайи, улариз рябкъру инсанариин бахил гъахъундарва, гъаддиз гъи Аллагъди увуз улариин акв тувра». Гъамци дупну, дугъу йиз уларихъан шубуб ражну чан тІуб хъатанийи. Узуз дугъриданна рябкъюри гъабхъизуз. Узу дугъаз чухсагъул пайиз, уву узу нивкІ`ан уягъ гъапІва. Гъайиф...

Селимат. Гъамус рябкъюрзуз пуз ккундавуз?

Селим. Ав, рябкъюрзуз.

Селимат. Ав, рябкъюрвуз! (*Кялхъруси*.) Уву рябкъюрзуз гъапиш, вари увухъ хъугъди.

Селим. Ккунир хъугъди, даккнир хъугъидар.

(*Улдккан Гъямзайин сес*.) Селим ими, вари гъуландар мистаккна уч шула, учвур садакъа хъади гъачай дина.

Селимат (*унчІвухъна душну*). Агъгъязуз, гъидича, уву гъарах, Гъямза. (*Жиниди йикърар апІруганси, жилирихъинди илтІикІну*.) Сарун сарикнара рябкъюрзуз макІан, жилир. Рябкъюри гъабхъунзуз гъапиш, гъуландар ув`ин аьлхъиди, гъамусдиз Селим сакъуртІан дайи, гъамус абдалра духъна, пиди. Хъебехъ узухъ, жилир, гъиямат йигъан, гъисаб-суал гъадабгъруганра, сакъур вуза йип, увусдар саилариз дишлади женнетдин раккнар арццру, кІур. Белки, увухъди дина зура гъитур...

Селим. Ваъ, узу кучал гъаз апуру? Женнетдиъ ахъузди? Узуз дюн'яйин акв рябкъюз гъитуриз чухсагъул пувалин ерина, рябкъюрдаруз пувалтган ахъю гуннагъ шулин?

Селимат. Ккебехъ, жилир, ккебехъ. Гъеебхъури, аьйиб апарвукан. Увуз рябкъюрайиганси гъугъубжвурайиб, белки, гъеле нивкI вушул?

Селим. Ваъ, дар. Йиз нивкIуъ уву адайва, хъа магъа узуз уву рябкъюразуз. Узуз рябкъюразуз! (*Шадди.*) Фукъан уткан йигъ дарин!

Селимат. Астафируллагъ йип, жилир, гуннагъ шалвуз. Ригъ ктIубшвур, гъиямат йигъ улубкъура, вари инсанариз гучI дубхъна, хъа уву, фукъан уткан йигъ дарин кIури, шад шулава. Белки, дици пуз шейтIни хъаърашалву? Астафируллагъ йип, шейтIнин васвасрихъан...

Селим (*Хпирин гафар къатI апури*). ШейтIнин васвасдихъанна дишагълийин макурдихъан Аллагъди уърхри дупна. Гъаз дици дупнаш, гъи бегъемди гъавриъ гъахъиза: дишагълийин утканвал гъамциб вуйиган, дугъан аьмалдарвал фукъан ахъюб вушул?

Селимат. Мугъаз лига, варж йис дубхънайи къабуцри ургцIур йисаъ айи дишагълийиз фу гафар кIураш. Хъа увуз узу йиз жигъил вахтна гъяркънийиш, фу пидийва? Алин – ав кIуруси палтар алахънайи гъийин деврин шубар гъяркъиш, уву фу кIарва?

Селим. Агъдаруз. Дяряркъди, фу пуза? Саб якъинди агъязуз: шейтIнин васвасдихъанна дишагълийин макурдихъан Аллагъди уърхри дупна.

Селимат. Астафируллагъ, астафируллагъ, уву фу кIурава, жилир? Гъапуру макур? Эгер увуз дугъриданна рябкъюри дубхънаш, узу гизаф шад вуза. Амма, уву гъалатI шулахъиди кIури, гучIуруз. Сакъур касдиз аьмал апуз ккунидар гизаф ашул...

Селим. Хъана текрар апураза: узу сарун сакъур дарза. (*Хъял кади.*) Узуз рябкъюразуз, ебхъуравуз? Ряб-къю-ра-уз!

Селимат. Хъял апузди даййиз, жилир. Хил алдабгъ. (*ИнтIуди.*) Эгер увуз дугъриданна рябкъюруш, йиз хъюхъник тIуб куч, ари. (*Селимат, юкъвнаъ хилар йивну, цIиб гъирагъдизси гъудучIвну, фурс кади дийигъуру. Селим чан багахъна гъафиган, саб ликриинди хъана гъирагъдизди гъудучIвру, амма Селимди, гафра дарпиди, дугъан хъюхъник тIуб кучу.*) Вайгъарай, вайгъарай, фициб зурба аьламат вуш! Варж йисан дяряркъри гъахъи йиз жилириз гъи рябкъюри дубхъна! Вайгъарай! (*Къамкъариин бачIар йивуру.*) Якъинди гъиямат йигъ улубкъурахъиди!

Селим. Уву рази дарна дарш, хпир?

Селимат. Фит'ин? Гъиямат йигъ гъюрайивалиин, дарш увуз рябкъюри дубхънайивалиин?

Селим. Узуз рябкъюри хъувалиин.

Селимат. Фу гафар вуяв, жилир, увуз рябкъюри хъувалиин узу гизаф шад вуза, амма саб ляхнин – пашман, гизаф пашман вуза: гъи гвачIнинган ригъ ктIубшвуз хъюбгъну, кIур, хъа ригъ ктIубшвиган, гъиямат йигъ улубкъуру, кIур. Женнетдиъ хъуз лайикълуди варж йисан уьмур хъапIунва, гъамус садкъюд йигъандин арайиъ, улариз рябкъюри хъували уву алдатмиш гъапиш, дугъри рякълан алдаиш, гучIуруз. (*Иибан сеснинди.*) Узу гъамусдизкъан умуд кивнайзаки, увухъди, саилихъди, женнетдиъ хъидиза, кIури. Хъа уву сарун

саил дарва, шлиз аьгъя, увузра сарун женнетдин ракнар ачмиш апуруш вая апударш.

Селим. ЯгъчIвур йисан сакъур жилириз, чакан дюн'яйиин веледкъана алдарди, хъайивал гъапу увуз даруб, шлиз ву сарун думу женнет?

Селимат. Я первердигар, рягим апин учуз, ригъ кIубшвуз, гъямат йигъ улубкъуз мигъитана.

Селим. Ригъ кIубшвур кIурайва? (*УнчIвхъан чIатинди лигуру.*) Дугъриданна, узуз нивкIукди гъябкъю дюн'ятIан, му дюн'я хайлинси мучIуб ву. Белки, кIару дифар алди, тIурфан убгъуз гъязур шулади хъпаз лигну, вушул.

Селимат. Ваъ, жилир, дици дар. Гъи гвачIнинган чпин малар лижягъ гъязур ухди гъудужву гъулардариз саб бици геренди ригъ гъябкъну. Думу учв хъайи йишв аьгъю апуз шлуси-даршлуситIан акуди дайи, кIур. Гъаци саб уьрушин алди-алдарди. Ихъ гъулан маллайи гъапну, кIур: ригъ фукъан кIару дифарикк ккашра, йигъ мукъан мучIуди дубхъну ккундар, эгер ригъ кIубшвурадарш ва дидин къяляхъди гъямат йигъ улубкъурадарш.

Селим. Ригъ кIубшвур, гъямат йигъ улубкъура гъапну кIурава маллайи? (*Хулазди илдицури.*)

Селимат. Ав, ав, гъаци гъапну, кIур, маллайи. Узуз гъеебхъундаруз. Малла накъваригъна къулгъйир урхуз гъушну, хъа циб къандиси, садакъйирра хъади, гъулардаризра дина гъачай гъапну, кIур. Гъулардар вари мистакна уч духъна, дурари увуз дих апуз гъаьнайир вуйза. Уву улихъ гъаьну, садакъйир хъади накъваригъна гъягъбанди ву.

Селим. Саб ражну садакъйир хъади накъваригъна гъягъбиинди гъямат йигъ къяляхъ апуз шуйиш, инсанари думу затра улубкъуз гъидритрийи. Му –

саб кІуруб, кьуб кІуруб, эвел айибдиз – аьхирра а. Аллагьдин кьувват аьхюб ву, чав фу апІуруш, дугъу инсанарихьан гьерхидар, гьадму гьисабнаан ригь ктІубшвурушра, гьиямат йигь улубкьурушра, гьаз гьапиш ригь кабхьруганра, дюн'я яратмиш апІруганра первердигари сарихьанра гьерхундар.

Селимат. Увуз дицисдар аьандар гафар наьнан аьгъявуз, жилир? Мугагьназ ув'ан гаф адабхьайиз, гьвандикан шид кчІюбгъюз рягьятди вуйи, аьхир. Гьи уву ихъ гьулан маллайитІан аьандар гафар апІурава.

Селим. Дугьриданна, гьи узу гизаф гафар апІура, узухъ хьпехьбу бизар гьахьуншалву, хпир, хил алдабгъ.

Селимат. Ваь, ваь, жилир, узу бизар гьахьундарза, узу гизаф шад вуза. (*УнтІаь тІуб удубкьуру.*) Гьа... НивкІукди увухьна гьафи лизи мужри ккайи кьабир якьинди малаик вухьиди. Малаикдин хил кубкІу кас гирами кас шулу, кІур. Гьаддиз уву гьи аьандар гафарра апІурава...

Селим (*Кьалхьруганси*). Гирами касра, дугьан хпирра гьиямат йигьан женнетдиь ахьру кІурдарин? Гьи яв метлеб фици-вушра женнетдиь ахьуб вуйиганси рябкьюразуз.

Селимат (*Гиран кадиси*). Мугъаз лига, фу гафар апІураш. Женнетдиь увухьди, узу хьтаршра, яв сарпи хпирра, ягчІвур гьюри-перира хьиди, кІур. Узу яв гьайгьушнаь аза, узуз уву, улариз рябкьюри хьувал сеbeb дубхьну, му жилиин улдугну ккундарзуз.

Селим. Улдугрудар улар дар, хпир, улдубгруб юкІв ву. Узу мистаккна гьагьидиза, гьуландар узуз ккилигури гьитуб дюз дар.

Селимат. Гьялак махьан, жилир. Увуз гирами кас инсанарихьна гьагьюри наан гьяркьюнвуз? Гирами касдихьна инсанар чпи гьиди. Якьинди уву гирами кас вува, сифте узу мистаккна гьагьидиза, гьуландариз яв нивкІ ктибтидиза, кьан гьапиш, бязидар хьтругъузра мумкин ву. (*Селиматди хул'ан удучІвуз гьяракат апІуру, ракнаригь дугъаз гьунши дишагьли Пери алахьуру.*)

Пери. Селимат бажи, пузра уфаллугьди вузуз, амма дарпиди ктисуз хьибдарзухьан. (*Селимдихьан жинидиси.*) Абдал Гьямзайи, мистаккна дуфну, йиз ибахьна жиниди, Селим имийиз рябкьюри гьабхьну, гьапунзуз. Абдлехъ хьугъузра даршул, гьаддиз, уву мистаккна гьюз кьан апІурайиган, увхьан гьерхуз гьафунза.

Селимат. Абдалвал Гьямзайи кьиматнахъ гьадабгьуб дарки, гьунши. Гьямза Аллагьдин саил ву, дугъу кІуруб гьякь гьаз хьибдар? Йиз жилирихьна гьи гьачІнинган нивкІукди малаик гьафну. Малаикди дугьан уларихьан тІуб хьадатну. Гьамус йиз жилириз рябкьюра, рябкьювал гьа гьирагьдиь гьубзри, гьацисдар аьандар гафар апІури духьна, гирами кас гьахьнуш, кІурза, дугькан.

Пери. Аьламат, вагь, вагь... (*Хул'ан удучІвуру.*)

Селимат. Ихъ гьуншдин хпирикна саб гаф пуб радиойихьан улхубтІан зина ву, жилир. Радиойихъ бязидар хьпехьури адарди хьуз мумкин ву, хьа дугъу вари чахъ гужназсира хьпехьуз гьитру. Лигарва, сацІиб вахт хьайизра, гьуландар вари ихъ хулаз гьиди.

Селим. Вари гьуландар ликриина гьюзкьан аьхю кас дарза, хпир. Узу, кьан дарапІди, мистаккна душну ккунду, садакьа гьазур апІин.

Селимат. Ваь, ваь, жилир, уву мистаккна гьушиш, гьуландари жара фикир апІуз мумкин ву. Хлиь Кьур'анра дибисну, марцакк деь ва аьандар гафар кІваин апІин, гирами кас.

Селим (*Хъял кади*). Саб ражнусан яв мелзналан йиз терефназ гирами кас кІуру гафар гъеерхьиш, узхъан бачІ ипІидива, хпир. Гирами дафтар хлиз гъадабгъуз, узуз урхуз аьгъяйин? Уву шлиин аьлхъюрава?

Селимат. Гиран апІузди дайиз, жилир. Ккундуш, Къур`ан хътарди деъ. Узу ихъ хал ичІибгидиза. (*Селиматди хал ичІибгуру, Селим унчІварихъан лигуру.*)

Селим. Гъуландар гъюра, гутйир ккирч, хпир. (*Хулазди саб десте инсанар гъюру, Селимди гъарсарин хил жа-жаради бисуру, гутйириин деуз йишив улупуру.*)

Яшлу. Теклиф дарди, мици гъювалин бахиш апІин, Селим ими. Ич увухъна къюб суал айич: сабпи суалназ ич улариз гъябкъюбдиинди жаваб гъадабгъунча, яраби Аллагъ, уларин акв кам дарибшрияв, ярхи уьмур туврувуз Аллагъди. (*Вариди «Амин!» кІуру.*) **Селим**. Чухсагъул, гъуландар. Учвузра ужувлар ишричвуз.

Яшлу. Къюбпи суал гъамциб вуйич: ригъ ктІубшвубра, кІур, гъиямат йигъ улубкъюра, кІур. Ихъ къисмат фициб хъибдийкІан, Селим ими? Гъиямат йигъан гъисаб-суал гъадабгъбахъна фици гъязур хъухъа, думу фициб хъибди?

Селим. Ригъ ктІубшвубра, гъиямат йигъ улубкъубра Аллагъдин ляхнар ву, гъуландар, хъа Аллагъдин ляхнар аьгъю дапІну ккудукІуз шлудар дар. Ккун апІидихъа Аллагъдикан ухъуз рягъим апІуб. Дугъаз чакан ккун апІрур къабул шулу. Гъит ихъ аьхират ужуб ибшри. (*Вариди «Амин!» кІуру.*) Варж йисан му жилиин уьмур хъапІунза, ихъ абйирикан, аьхю абйирикан узуз гъеерхъу гафар учвузра кІарза. Узу, учвуз аьгъюганси, я калам гъубхур, я гирами кас дарза, гъалатІ гъахьиш, Аллагъди аьф апІри, хъа учву хил алдабгъай. (*Вариди «Аьф апІри!» кІуру.*) Гъисаб-суал гъадабгъбаз ухъу вари уьмриъ гъязур духъну ккунду, гъуландар. Хъа дидиз гъязур хъувал фу ву? Гъарган Аллагъ кІваинди гъитуб, Аллагъдиинна ибадат апІуб, жара касра, учвси, кІваантІан ккун апІуб, жара касдиз мелзналан гафниинди, хил`ан удукъру ляхниинди кюмек апІуб. Жикъиди кІуруш, мусурмандин фарзар тамам апІуб. Дурар гъиямат йигъан тамам апІуз шлудар дар. Узуз гъеобхъубдиинди, аьгъюбдиинди гъисаб-суал фициб шулуш, хъебехъай.

Къюбпи пай

(Сягъна аьццайиз, завар жилиинна ахъгансиб сес, хъухърумар шулу. Сягънайин гъацІкъялаъ мизан-терезар, арччул терефнаъ – лизи китабарин, гагул терефнаъ кІару китабарин чІвеэр шулу, арччул терефнаан сягънайиинна чру акв, гагул терефнаан ялвин акв, гъацІкъялаъ улари хъан аьх апІуз даршлусиб лизи акв дабхъну шулу. Инсанар кафнаригъди мизан-терезариз машди дийигъну шулу. Сабпну зурнайин сес шулу. Перде ачмиш апІуру. Сягънайихъан гъисаб-суал гъадабгърурин сес шулу).

Сес. Ичв гъисаб-суал гъадабгъру вахт дуфна, Аллагъдин лукІар. Мизан-терезариин учву гъарсари ичв уьмриъ гъапІу ужувларра, биширугдин ткисибра кмиди, учву гъапІу писваларра, биширугдин ткисибра кмиди, рякъидичвуз. Гъи учвхъан сарун фукІара дигиш апІуз хъибдарчвухъан, гъубзрайиб – учвуз улупу хлиъ китаб бисуб ва учвуз улупу рякъюбди гъягъюб ву.

Аллагъдин лукІ Сурижат. Уву йицІур бицІир дюн'йиз гъахунва ва гъюрхюнва. Ахю хизандиз уъл убжуб ахю саваб ву. Илив мизан-терезариин яв китабар. Лиг мизан – терезариз: яв савабарин кьул лап гъагъиди ву. Гъадабгъ арччул хлиз лизи китаб ва арччул рякъюъди женнетдиз гъарах. (*Арччул терефнаан чру акв артухъ шулу, жакъварин мукъмар ерхъуру ва, «гъач узухъди» кІури, гъюри-пери гъюру, Сурижат чахъди гъахуру.*)

Аллагъдин лукІ Абдуллагъ. Уву, хил алдабгъуз даршлу тахсир ктаршра, мусурман кас йивну гъакІунва, яв гъисаб-суал жикъиб хъибди. Илив мизан-терезариин яв китабар. Лиг, яв гуннгъарин кьул лапра ис дубхъна. Гъадабгъ гагул хлиз яв кІару китаб ва гагул рякъюъди жегъеннемдиз гъарах. (*Гагул терефнаан ялвин акв артухъ, инсанарин игъар, чІигъар шулу ва, «гъач узухъди» кІури, шейтІан гъюру, Абдуллагъ чахъди гъахуру.*)

Аллагъдин лукІ Ханмягъямад. Уву варидин къяляхъ гъаз жин духънава? Жилиин уву гъарган инсанарин улихъ гъучІувуйва, мяракийриъ ужубсиб йишвахъ деуыва. УдучІв гъамус мизан-терезарихъна, илив дурариин яв китабар. Халкъдин улихъ хъайир дугърир духъну ккунду, хъа уву, шли ужуб пешкеш тувиш, ширин гаф гъапІиш, гъадгъан тереф бисрур, саб жюрейинра тахсир ктру инсан, увуз пешкеш дархиш, ясана яв аваза дарапІиш, дугъри гафар кІури гъахъиш, жазайихъна зигрур гъахъунва. Яв вари гунгъар ктухури гъабхъиш, гизаф вахт лазим ву, амма саб ляхникан дарпиди гъибтуз хъибдар. КІваин илминив, багъалу пешкешарихъ ва заан гъуллугънахъ уву яв халкъ масу туву вахт? Яв хаинвал себеб дубхъну, думуган яв халкъдин ужударсар къягъяларин къюб десте инсафсуз душмнарин турарикк талаф гъахънийи, гъаз гъапиш уву, яв дестера хъади, дявдин майдандиан гъергнийва, душмнариз думу къюб дестейин далу терефназ рякъ ачмиш гъапІнийва. Думуган душмнари къягъяларин гъулар ккидирчнийи, хуларик цІийир кирчнийи, мал-мутму тІараш гъапІнийи, хъасин, къабидар, бицІидар, дишагълийир раццариз уч дапІну, дурарин гадар гъапІнийи, хъа увуз тІараш гъапІубдикан багъалу пешкешар ва заан гъуллугъ тувнийи. Дидин къяляхъ уву ужувлар апІуз фукъан чалишмиш гъахънушра, садакъийр тувнушра, лиг, яв гунгъарин кьули гъагъиди зигура. Ханмягъямад, кІул за апІин, набши яв такабурвал? Наши яв уткан гъала, яркъу чюллер, къадарсуз девлетар? Жарадариинси, ув`инра гъи алиб саб кафан ву. Ккун апІин яв багахълуйирикан, гъаравашарикан, дустарикан, ватанагълийирикан гъи увуз гъудруркІрайи савабар. (*Ккебехъувалин зерен.*) Рябкъюравуз, саризра чпин савабарикан гъич ткисибкъан увуз тувуз ккундар, гъаз гъапиш уву дициб гъюрматназ лайикъ гъахъундарва. Гъадабгъ яв гагул хлиз кІару китаб ва гагул рякъюъди жегъеннемдиз гъарах. (*Гагул терефнаан ялвин акв артухъ, инсанарин игъар, чІигъар шулу ва, «гъач узухъди» кІури, шейтІан гъюру, Ханмягъямад чахъди гъахуру.*)

Аллагъдин лукІ Ибрагъим. Мизан-терезарин багахъна гъач ва илив дурариин яв китабар. Уъмриъ увуз фукъан читинвалар алахънушра, уву сабанра жарариин хаин гъахъундарва, девлетнахъ, авазнахъ, гъуллугънахъ хъергундарва. Намуслу зегъметниинди увуз ва яв хизандиз гъялал улин къацІ гъазанмиш гъапІунва. Яв китабдиъ увуз варитІан гизаф савабар, уву яв абийир-бабарин гъайгъушнаъ хъпаз, дурарин машнаъ эдрергувализ, яв дада гъагъи уъзриан йицІуд йисан ахний ахъну гъахънушра, дугъккан уву аьсси дархъувализ,

инсанарикна уву дугъ'ина гъюру саб гафкъан дарпувализ лигну, дидик'на. Уву, инсанариз дугъривалин, насигъятнан гафар к'ури гъахъир, чиб-чпик кт-лурхрайидарин арайиъ мясляаьтар ап'ури гъахъир, саб вахтнара сариланра футна дарап'ур, арччул рякъюъди гъягъюз лайик'лу вува. Гъадабгъ арччул хлиз яв лизи китаб ва арччул рякъюъди женнетдиз гъарах. (*Арччул терефнаан чру акв артухъ шулу ва, «гъач узухъди» к'ури, гъюри-пери гъюру, Ибрагъим чахъди гъахуру.*)

Аллагъдин лук'И Гъяшим. Уву саил вува, дюн'ийиъ увуз гизаф читинвалар гъяркъюнвуз, дарвалар аьх гъап'унва, амма уву ажугълу ва рягъимсуз гъахъундарва. Увуз жарари тувубдикан уву увусдар саилариз, нахшрар-жакъвариз кап'ри гъахъунва. Илив яв китабар мизан-терезариин. Мизан-терезари увуз арччул рякъ улупура, гъадабгъ арччул хлиз яв лизи китаб ва арччул рякъюъди женнетдиз гъарах. (*Арччул терефнаан чру акв артухъ шулу ва, «гъач узухъди» к'ури, гъюри-пери гъюру, Гъяшим чахъди гъахуру.*)

Уву гъаз чашмиш гъахъива, Аллагъдин лук'И Рамазан? Мизан-терезарин багахъна гъач. Уву жилиин фукъан вушра зегъмет гъизигур вува, яв фарз вуйи вари гъудгнарра гъап'унва, ушварра гъидисунва, яв абйир-бабариз гиранра ктап'ундарва, амма яв юк'ив гъарган гъанихвали ва писвали аб'ц'нади гъабхънив. Жарарин хут'лиъ явт'ан ужуб бегъер битмиш гъабхъиш, увуз хъял гъюйвуз, гъуншдин хюнди къюб к'лари гъап'иш, яв юк'ив, т'уб-к'руганси, ажугълу шуййив. Увуз я тямгънан, я писвалин къадар аьгъдайвуз. Уву кечмиш гъахъи йисан яв хут'лиин гъабхъи гъядиса к'ваин илминив? Думуган уву гъиямат йигъ гъюрувал к'ваълан гъап'нийва, гъисаб-суал гъадабгъруган, думу ляхнин шагъид даршул к'уру фикир гъап'нийва. Магъа узу жилиинра, завариинра вари ляхнарин шагъид! Думу йисан ичв гъулаъ варит'ан ужуб бегъер яв хут'лиъ гъабхънийи, амма увуз думура ц'ибди рябкъюйвуз. Сад йигъан, гъач'нин ухди хут'лиина иган убгуз гъафиган, душв'ин хлин гагъазди дяхнин удрар ктахъурайи гъилицнац гъяркънийвуз. Уву ч'игъ гъап'иган, дугъан хил'ан гъадму удрарра, сабра ип'уз дархъиди, адахънийи, амма уву гъилицнац урччул хъюгънийва. Хут'лиина яв къяляхъди гъафи яв хпири ва шуру фукъан миннатар гъап'нушра, уву бизар хъайизкъан гъилицнац гъурччвнийва ва хут'лин гъирагъдихъ хъайи варжйиригъинди гат'лахънийва. Хпириз ва шураз дугъаз шидкъан тувуз гъитундайва. Муч'у хъайизкъан хут'лиин гъузну, хулаз гъягъруган, гъилицнаци, уягъ духъну, яв хут'лилан хъана дяхнин удрар ит'иди к'уру фикир дап'ну, думу ч'уру хттун кюлериинди гат'лахънийва. Ч'уру хттун уч'ру зазари гъубку гъилицнацин жандиан ц'адлихъди ц'адал удубч'ивурайи ифдихъанкъан яв к'ваз рягъим хуз гъабхъундайи. Хъайигъан, гъач'нин ухди уву хут'лиина гъюруган, думу гъилицнац кечмиш духънайи, дугъан улар к'лару хъюттари удуднайи. Хуландариз ва гъуландариз аьгъю дархъбан бадали, гъилицнацин майит, жибк'узкъана джрибк'иди, яв хут'лин зиихъ майдандиин къюркълин ц'а гъивган дубхънайи ич'аъ ит'ибкънийва, зиълан сифте гъванар, хъасин руг алабхъну, аьгъю даршлуганси гъап'нийва, хъа яв хпиризна шураз, гъилицнац гъач'нинган хут'лилан, хъана дяхин гъит'ибк'ину, гъягъюради гъяркъюнсуз, гъап'нийва. Гъадму йисан хъадан аьхирйиъ яв хут'лин зиихъ майдандиин марччарихъ хъайириз къюркълин ц'а гъивнийвуз. Гъациб писвалиинди, тямгъкарвалиинди гъюбхю бегъер яв садакъайиз ккудубч'ивнийв. Яв улихъна гъисаб-суал тувур гъадму уву йивну

гъакIи гъилицнац вуйи, дугъаз уву агъю хъиди кIури, чашмиш гъахънийва. Илив мизан-терезариин яв китабар. Лиг, мизан-терезари увуз гагул рякъ улу-пура. Гъадабгъ гагул хлиз яв кIару китаб ва гагул рякъюъди жегъеннемдиз гъарах. (*Гагул терефнаан ялвин акв артухъ, инсанарин игъар, чIигъар шулу ва, «гъач узухъди» кIури, шейтIан гъюру, Рамазан чахъди гъахуру.*)

Шубубни пай

(*Сабни пердейин аьхирин сягъна. Яваш-явашиди аку шулу.*)

Гъуландари. Шюкюр ибшри Аллагъдиз! Ригъ кIубшвундар, гъиямат йигъ улубкъундар! Шюкюр ибшри Аллагъдиз!

Селим. Шад йихъай, гъуландар! Аллагъдин рягъимлувалин къадар адар, амма ухъухъ гъарсарихъ гъияматдин йигъ хъайиб кIваълан магъапIанай. Ихъ ахъю абйири кIури шуйи: варж йисан яшамиш хъидиза кIури, ляхин апIин, закур кечмиш хъидиза кIури, ибадатвал, уж`вал апIин. Ухъуз му дюн`яйилан гъубзруб ухъу уч гъапIу девлет, заан гъуллугъар ваъ, ухъу гъапIу ибадатвална уж`валтIан дар. Аллагъди ухъкан гъарсар гъякъ рякъ`ин алаъри, ухъузра думу рякъюъди гъягъюз къувват туври. (*Вариди «Амин! Амин! Амин!» кIуру.*)

Яшлу. Ужуб насигъят тувбан увуз чухсагъул, Селим ими. Ахъю машквар хъайиз, уву ихъ гъулан мистан имамдира ктагъидихъа. Узу фици кIуру, гъуландар?

Сесер. Ужуйи кIурва, иншаллагъ, ктагъидихъа. (*Гъуландар гъягъюру, хул`ан удучIеурайидарихъан Ханум къяляхъ хътакуру.*)

Ханум (*русвагъди*). Селим ими, гъерхуз уфаллугъдира вузуз, вушра. Увуз саб суал тувуз хай шулин?

Селим. Агъдруб агъю апIуз уфаллугъвал дапIну ккундар, агъдарди гъузуб ужуб ляхин дар. Гъерх.

Селимат. Ханумдиз увхъан гъерхуз начди ву, гъаддиз дугъу гъерхрира адар, хъа суал гъамциб ву: бицIидар хру яшнаъ айи субай дишагъли гъиямат йигъан дишлади, гъисаб-суал дарапIди, варитIан яман жегъеннемдиъ итди кIуруб дюз вуйин?

Селим (*аьлхъюру*). Учвуз дици шли гъапунчвуз? Якъинди субай жилижвуву гъапну шалчвуз.

Ханум. Ваъ, ихъ гъулан маллайи гъи гъаци гъапунзуз. Чаз хпирди дарфиш, жегъеннемдиъ ахъдива гъапунзуз.

Селим. Вагъ, ичв гафар зарафат даричвки. Узуз дициб гъеебхъуб дарзуз, амма саб якъинди агъязуз: гъич сар инсанра жара инсандин лукI дар, гъаддиз хизан ккебгъувалин ляхниъра гуж апIуб дюзди гъюрдар.

Селимат. Ихъ маллайи «узу мусурман вуза, узуз юкъур хпир хуз ихтияр азуз» кIуру.

Селим. Шариаътдикан улхрури, вари шариаът тамам дапIну ккунду, хъа, гъяйифки, гизафдариз дидиъ юкъур хпир хуз ихтияр тувнайи йишвтIан рябкъюрдар. (*Хулазди улихъди Гъясан, къяляхъди малла гъялакди учIеуру.*)

Гъясан. Магъа мурар наан аш! Учү мурариз накъваригъ ккилигури. Увуз мистаз гъач дупнадайин, Ханум? (*Ханумдин хилхъан бисуз гъяракат апIуру, Селимди Гъясназ рякъ гъадабтIуру.*)

Селим. Накъваригъна гъягъюз вари хъуркъиди, гъягъюз даккнир гъахъишра, вахт тамам гъабхъиган, думу дина гъахиди, Гъясан.

Малла. Улхуб майтарикан гъябгъюрадар, зарафатчи халу. (*Хъял кади.*) Сифте фикир апІин, хъасин – зарафат.

Селим. Хъа уву, малла халу, сифте яв кІул`ин алибдиз лиг. Хъасин насигъятар тувара.

Малла (*Сифте гъялакди чан кІуллан саб-швнубан хил алдатуру, хъасин кІулин мургларик кубснайи чан бакка дюз апІуру*). Сакъури рябкъюруриз, «лиг» кІуруган, гъияматдин йигъ улдурубкъди гъубзрин?

Селим. Узу сарун сакъур дарза, малла, узуз гъи гвачІниантІанмина рябкъюразуз. Магъа гъамус яв фурсвалра, такабурвалра рябкъюразуз.

Малла. Рябкъюраш, йип ари, Гъясан йиз фунуб хлихъинди дийигъна?

Селим. Гагул хлихъинди.

Малла (*Селимдилан илдицури ва къамкъариин бачІар йивури*). Астафируллагъ! (*шубуб ражари текрар апІуру.*) Варж йисан сакъур вуди уьмур хъапІуриз гъи рябкъюри хъибган, гъиямат йигъ улдурубкъди гъубзрин? Астафируллагъ! (*шубуб ражари текрар апІуру.*)

Селим (*къялхъру саягъниинди*). Гъиямат йигъ улубкъиган, бицІидар хру яшнаъ айи субай дишагъли, гъисаб-суалра гъадрабгъди, дишлади варитІан яман жегъеннемдиъ итдарин, малла?

Малла (*русвагъди*). Дидкан увуз наънан аьгъявуз?

Селим. Къюр касдиз аьгъюб сир дар, кІури шуйи ихъ абйири. Уву Ханум гъаз инжик апІурава?

Малла. Туб астафируллагъ! (*шубуб ражари текрар апІуру.*) Гъи уларихъна акв дуфну имбу кас дишлади ачІни дишагълийихъинди лигураш, мушваъ жинар-шейтІнарин ляхин а, дарш варж йисан сакъур вуди яшамаш гъахъириз гъи сабпну рябкъюри гъаз хъибди? (*къялхъруганси.*) Мугъаз гъулан мистан имам хъузра ккундагъа!

Селим. Аллагъдин ляхнар аьгъю дапІну ккудукІуз шлудар дар, дугъхъан даршлу аьламатра адар. (*Маллайи Гъяснан ибахъна фу-вуш кІуру.*) Узуз гъи рябкъюри хъувалра Аллагъдин ляхин ву. Хъа гъулан мистан имам ктагъувал жямаятдин вазифа ву, явна йиз дар.

Гъясан (*маллайин ханжал уьчІюбгъну, Селимдихъна дуфну*). Увуъ жин убчІвнавуъ, Селим ими, къан дарапІди ув`ан думу адапІну ккунду. («*Астафируллагъ!*») кІури, хабарсузди Селимдиз ханжал йивуру, малла хул`ан, гъюрси, гъергру.)

Селим (*чан фунхъан хъичІихну*). Уву фу гъапІва, Гъясан?

Гъясан (*русвагъди*). Ув`ан жин адапІза, Селим ими.

Селим. Узуъ жин адайзуъ, увуз гъаму ляхин апІин гъапир учв жин ву.

Гъясан. Вагъ, ифи удубчІвураки, жин удубчІвурадар. Узуз кучІлар гъапІну! Узуз кучІлар гъапІур учв йивну йикІидиза! (*Гъясан, ханжал тІубччури, хул`ан гъергру. Селиматдина Ханумди Селим ихтиятди дивандиин китру.*)

Ханум. Ухди духтриз дих апІидиза. (*гъягъюру.*)

Селим. Духтриз дих апІуб лазим дар, йиз духтир узухъна дуфнаш, кІурза. Ясин убхуруриз дих апІинай. Магъа узуз ригъ кІубшвур, гъиямат йигъ улубкъура. (*Селимат ишуз хъюгъру.*) Мишан, хпир, багахънаси гъач. Яв хил`ан

гизаф йисари уъл гьипунза, гизаф йисари узуз хъайивал гьапунва, гьадрар узуз гьялал апин, аьфи апин.

Селимат (*Ишури*). Гьялал ишри, ужувланна сагъ'валин аьфи вуйиз. (*хъана зарбди ишуру.*) Му дюн'яйиъ узу ялгъузди гьитну, уву наана гьягьюрава, жилир?

Селим. Сабур апин, хпир. Вари Аллагьдин ляхнар ву. Му жилиин ухьу вари хялар вухъа. Хъа хялар ухди-къанди гьягьюри аьдат ву. Узкан гиран гьабхьнуш, хил алдабгъ. (*Хулазди, гьючлакк китаб кади, яшлу ва Ханум учIвру.*)

Ханум. Мистаъ Гьясну малла йивну гьакIну, хъа учв, дугъ'ан удубчIву жиндихъ хьергназа кIури, гьарзариина гьажаргьну.

Селимат. Ккебехъ, ккебехъ, му факьирин улар алахьура (*ккебехъувалин герен.*)

Селим. Ашгьаду алла лаиллагъа илаллагъ, ашгьаду анна Мугьаммада расулулагъ! (*Сес яваш шули, шубубан текрар апIуру, гьаддихъди сабси, яваш-явашидси сягьнайшин бегьемди мучIу шулу, сабси пердейин эвелихъси, хъухърумар апIуру.*)

(Перде)

Литература и
критика

Тарих
Улаш

УЪМРИЗ ИКРАМ АПУРИ ГЪАХЪИР...

**Исамутдин РАМАЗАНОВ,
табасаран халкъдин яшлуйирин Советдин председатель**

Мялим, сиясатчи, жямьяатлугъ инсан Гьябибат Нажмудиновна Аьзизова-йихъди ужудар рафтар уърхюри 50 йисгІан артухъ вуйиз. Думу узуз йиз аьхюну чиси вуйуз ва уьмрин гизаф месэлийириан дугъхъан насигъят гьадаб-гъури шулийза. Гьаму макъала зегъметнан Ветеран, Дагъустан Республикайин Лайикьлу гьуллугъчи, Урусатдин Федерацияйин гьюкуматдин гьуллугъарин I-пи классдин Советник Гьябибат Аьзизовайин бабкан духъну 80 йис тамам хьпаз бахш апураза.

Гьябибат Аьзизова 18-пи январь 1942-пи йисан ДАССР-ин Табасаран райондин АхьитI гьулаъ бабкан гъахъну. 1947-пи йисан думу Дербентдин шубариз вуйи ургуд йисандин азербайжан чІалнан мектебдин 1-пи классдиз гъушну, хъасин дугъу Къибла Дагъустандин пишекар мялимар гъязур апуру жаднакишвси гьисаб апурайи педучилищейиъ урхуб давам гъапуру. Совет деврин образованиейин умбраниъди за шули, Гьябибат Аьзизовайи 1966-пи йисан Дагъустандин гьюкуматдин пединститутдиъра дурхну, дугъкан урус чІал ва литература кивру мялим шулу.

1978-пи йисан 1983-пи йисазкъан Гьябибат Нажмудиновна промстройи Монгол Республикайин Дархан шагъриз ляхниинна гъау чан жилирихъди ва бицидарихъди душваъ яшамиш шулу. Монголияйиъ думу гьюкуматдин жюр-бежюр гьуллугъариъ лихури гъахъну. Пенсияйиз удучІвхъанмина Гьябибат Аьзизова жямьяатлугъ ляхнин алди гъахъну. 2004-пи йисан думу Расул Гьямзатовдин ччвурнахъ хъайи жямьяатлугъ Фонднан вице-президентди, хъа 2015-пи йисан Дагъустан Республикайин Жямьяатлугъ палатайин миллетарин ва динарин аьлакъийрин комиссияйин председателди ктагъну. Саб-швнуб ражари

думу съездарин делегат вуди Варихалкъарин ва Вариурусатдин хайлин форумариъ ва конференцияриъ иштирак гъахъну.

2019-пи йисан Гъябибат Аъзизова РФ-дин харижи уълкйирин ляхнарин министр Сергей Лавровдин жямьяатлугъ тешкилатарин кIули айидарихъди вуйи Москваийъ гъабхьи гюрюшдиъ ва Ленинграддиъ кIули гъубшу «Восток-Запад» Варихалкъарин конференцияийъ, Расул Гъямзатовдин шикларин выставка хъади, халкъдин дипломатияийин гъуллугъ тамам аПIури, Азербайжандин меркез вуйи Баку шагъриъ, РФ-дин оборонаийин министерствойин ЦДВС-дин серенжемариъ иштирак гъахъну.

Гъябибат Нажмуудиновна Аъзизова Дагъустан Републикаийин Главайин ватандаш жямьяат артмиш аПIру ва инсандин ихтиярар уърхру Советдин, гъадму саб вахтна милли политикаийин ва диндин ляхнарин министерствойин Жямьяатлугъ советдин, Дагъустандин дишагълийирин Союздин президиумдин членра вуди гъахъну.

Гъюкуматдин жюрбежюр гъуллугъариъ намуслуди зегъмет зигбаз, ахью жямьяатлугъ ляхин кIули гъабхбаз, гъазира культурайин ва эдеблувалин къиматлувал пропаганда аПIбаз, миллетарин арайиъ айи рафтар мюгъкамди уърхбак ахью пай кивбаз, варихалкъарин дережайин проектар уъмриъ юрутмиш аПIбаз лигну, гъадму саб вахтна жигъил насил ватанпервервалин гъисс кIваъ ади тербияламиш аПIбаъ къувват сарф гъаПIу Гъябибат Аъзизоваийин зегъмет гъюкуматдин терефнаан хайлин заан ччвурариинди ва медалариинди лишанлу даПIна.

Магъа думу сиягъ: «Погранслужбайин Отличник» медаль, СССР-ин Посольствойин Гъюрматнан грамотйир, Монгол Републикаийин ЦК-ийин, СССР-ин Монголияийъ айи КIулин консульствойин, ЮНЕСКО-ийин, Урусатдин регионарин, ветеранарин тешкилатарин, РД-ийин ва РФ-дин Жямьяатлугъ палатйирин Гъюрматнан грамотйир. Дурарин къадар варждилан артухъ ву.

Гъябибат Аъзизоваийин уьмур нумунади къабул аПIуз шлу чешнийири абцIна. Дугъахъди вуйи гъарсаб гюрюш, сюгъбат – ахью гъядиса шуйи. Дицдар гюрюшариъ дугъу, чан абйир-бабар кIваин аПIури, дявдин улихъна йисари табасаранарин гъагъи уъмрикан, Ватандин Ахью дявдин йисари халкъдиз гъахьи зийнарикан ва заваларикан ктибтури шуйи.

Гъябибат Нажмуудиновнайихъди вуйи маракълу гюрюшар дугъан ляхниъра – Расул Гъямзатовдин Фонднаъ, жямьяатлугъ мяракйириъра, хулаъра шуйи.

Гъацдар гюрюшарикан сабдиъ Гъябибат Нажмуудиновнайи чан адашдикан ва дадайикан ктибтнийи. Дурар, аПIру-дараПIруб гъудубгдар, Табасаран райондиан Дербент шагъриз удучIвну гъушдар вуйи. Дугъан адашдин ва дадайин къисматарра ухшардар вуди гъахъну, дурар къюридра бицIиди имиди йитим гъахъну. Дада анжагъ чан, урчIвуд йисаъ айи бицIи шуран, хилариин гъузу бицIи чве эвленмиш гъаПIгантIан швуваз гъушундар. Дугъан сарпи жилир Табасаран райондин НКВД-ийин начальник вуди гъахъну. Дурар къаназ сатIиди яшамиш гъахъундар, анжагъ шубуб вазли, бандитарин гюллдиан НКВД-ийин начальник гъакIнийи. Жигъил хпир ачIни гъахънийи. Саб вахтналан думу Гъябибат халайин адаш Нажмудин халуийиз къисмат шулу. Дурар эвленмиш гъахънийи ва бахтлуди яшамиш духъну ккундийи, амма жараси гъабхъну. Йитимвал ккудубкIундайи, думу жилирин хулаъ давам гъабхънийи. Дурарин сарпи къюр веледар набалугъ яшнаъ имиди кечмиш гъахънийи. Сад йигъан

дурари, чпин дерд ва гъагъ мушваъ гъибтну, Дербентдиз удучІвну гъагъюз къаст гъапІнийи. Душваъра дурариз рягъятди алабхъундар. Яшамиш шлу хал адайи. Магалиъ саб гуж-балайиз хал гъабгнийи. Нажмудин халу фагъумлу инсан вуйи, дугъаз инсанарихъди гаф-чІал апІуз аьгъайи. Дугъу чекмийир, шапкйир дирхуз гъудубгънийи, батагъандихъ лихури шуйи.

«Дявдин йисари адашдин къюр чве ва сар чи гъийихнийи. Йиз адашдин ва дадаийн хилариин миржир йитим бицІир гъузнийи. 1945-пи йисан йиз багъри чве бабкан гъахъну, ва гъамус учу хулаъ 12 бицІир гъахънийча. Жил'ин дахъуйча, кроватар адайи. Дадаий халачйир урхуйи, ултІубкъу кут ахнариъ, марфкІарий абхъуйи. КІваин илмийиз, учу дадаийхъди ва чйирихъди варжйир утІуз гъагъюйча. Дадаий турбйир дирхуйи, варжйир гъадрариз уч апІуйча. Хъа хулаъ кемшрин йигъигъи дадаий чІиргъин апІуйи ва дидик саб кармаъ айи гъажибугъдаийн удар кабхъуйи. Гъамциб касибвал чан хизандиъ ади, адашди гаш'валиан фунар дяргънайи, багахълуйирихъ мягърум гъахъи ясана поездарихъан хътургу белорус, украин бицІидар учухъна хъади гъюйи ва ипІруб тувуйи. Адашдин юкІв жарарин дерднахъна гизаф гъайгъударуб вуйи, жарариз кюмек апІуз думу гъарган гъялакди шуйи», – ктибтнийи Гъябибат бажийи.

«Фукъан вафалу, къувватлу, фагъумлу аькъюл тувнадаринхъа дишагълийиз! Гъадму фагъум жямьябтлугъдиз хайир ктарди гъубзра. Эгер дишагълийиз чан бажаругъ мянфяаът кади ишлетмиш апІуз мумкинвал тувнийиш, инсаниятдин тарих жарасиб хъуз мумкин вуйи». Николай Чернышевскийи Ватандиз вафалу, фагъумлу, рюгъниинди къувватлу дишагълийир гъюкуматдиз хайир хру гъуллугъариин дерккбакан хиялар апІури гъахъну.

Ихъ дагълу дишагълийирихъан вари удукърувалиин саб дакъикъайиъра шаклу шуладархъа. Гъябибат Нажмудиновнара гъадму къувватлу дагълу дишагълийирин жергейиан вуйи. Саб макъалайиъ дугъкан вари ктибтуз шулдар.

«Увуз яв ччивар, уву гъахъи юрд аьгъдруган, метлеб адруган, уьмрин мяна дубгуру», – кІуйи Гъябибат Нажмудиновнайи. Философияйин фикир ву. Эгер жигъил насил му гафарин гъавриъ гъабхънийиш, жил'ин мукъан пис гъярака-тарра даршлийи...

– Магъа гъамусаьатна Мягъячгъалайин аэропортдиз ихъ Тереза Дада хъуркъну, – кІури гъеебхънийизуз йиз багахълуйин сес. Улхуб шилкан гъабгъюраш, дишла гъавриъ гъахъундайзу. Македонияйин Скопье шагъриъ гъахъи назук дишагъли Агнес Бояджиу кІваин гъахънийиз. Машгъур дишагъли, Нобелин премияйин сагъиб Тереза Дада чан васиятнаъ дюн'яйин вари инсанарихъна илтІикІну – уж'вал апІинай, рягъимлу йихъай, читинваларий ахъдарин хил бисай, кІури. Инсанвалин му лишнар Гъябибат Нажмудиновнайизра хас вуйи. Мялим, зегъметкеш ва гъайгъудар инсан... Бизар даршлу дишагъли... Инсанариз манишин туври гъахъи дагълу дишагъли... Дугъан насигъятну ужуб фикир арайиз гъюз гъитри, дюз рякъюъ тІаъри ва умуднан акв уьбхюз къувват туври гъахъну. Аьлим медикари дюзди къайд апІура: ухъухъна вари абйирихъан гъюрайиб ву.

Гъябибат бажийин адаш Нажмудин халура кІваин апІуз ккундузуз. Думу ягъли жандкин умун инсан вуйи. Дугъу чахъди сюгъбатнаъ айир гъайран апІуйи, дугъаз улариан жарарин кІваъ фу гъабгъюраш, аьгъю шуйи. Думу саб вахтнара инсандихъан маш гъадабгъур дар. Кюмек лазим вуйирихъна гъялакди хъуркърур вуйи. Ватандин аьхю дявдин йисари дугъу миржир йитим бицІириз чан хулаъ умунвал яратмиш гъапІну, дурар уьмрин гъакъ рякъюъ тІаъну.

– Йиз адаш ва дада гизаф
ужудар инсанар вуйи: дурар
ри учу сар-сарихъна гъюрмат
ади тербияламиш гъапунчу,
хулаъ гъарган мясляаът уьб-
хюйи, учу дурарин сяргъятсуз
ккунивал ва аъзизвал гъисс
апуйча, – кIваин апуйи
Гъябибат Нажмуудиновнайи.
– Абйир-бабари учу зегъмет-
кеш инсандихъна, улихъна
гъюрмат ади тербияламиш
гъапну, уьмрин дарсар кивну.

Гъябибат Нажмуудинов-
найи чан абйир-бабарин дар-
сар хъасин чан веледаризра
кивну. Дугъу гъюрматлу яш-
наъ айи вахтнара инсанарин,
гъюкуматарин рафтар мюгъ-
кам, гъюкуматдин политика
улихъ гъябгъюз тясир, жара
уьлкйириъ ва Урусатдин ре-
гионариъ яшамиш шулайи ва-
танагълийирихъди аьлакъйир
уьрхюри, кюемкнаъ игътияж
айидариз хил гъачIабккури
гъахъну.

Наан ва фуну гъуллугъ-
наъ чав лихури гъахънушра,
Гъябибат Аъзизовайи ляхин коллективдин кьиматлу шей'арин, аьдатарин,
къайдйирин, къадарарин гъурулуш дубгъбалан ккебгъри гъахъну. Чав вуздиъ
гъадагъу аьгъювалар дугъу бегъерлуди гъунши Монголияйиъра ишлетмиш
гъапну. Думу йисари дугъу жигъиларихъди, жямьябтлугъдихъди гъубху ляхин
жюрбежюр пешкешариинди гизаф ражари лишанлу дапна.

Расул Гъямзатовдин Фонднаъ лихури, Гъябибат Аъзизовайи, бизар дарди,
Дагъустандиъси, Урусатдин жара регионариъси, Эстонияйиъ, Болгарияйиъ,
Беларусияйиъ, хъана гизаф уьлкйириъ шаирин яратмиш'вал машгъур гъапну.
Думу республикайин ва варихалкъарин саб-швнуб проектарин автор ва гъар
йисандин «Гъямзатовдин шиърар» урхбан конкурсарин тешкилатчи вуди
гъахъну. Дугъан жягътлувалиинди Фонднан архивар машгъур шаирин шикла-
рин ва киноин материалариинди ацIна, СНГ-йин уьлкйириъ айи дагъустан-
дин вакиларихъди дуствалин аьлакъйир уьрхюра.

2006-пи йис. Эстонияйин Таллин шагъриъ РФ-дин посольствойиъ
Гъябибат Аъзизовайи Гъямзатовдин «Лизи къарнийирин» мярака гъабхурайи.
Хъайисан дугъу Фонднаъ Турцияйиан вуйи делегация къабул гъапну. Мушваъ
шаир-таржумачи Джафер Барласра айи. Дугъу Расул Гъямзатовдин шиърар
аьраб ва тюрк чIалариз илтIикIну.

2009-пи йис. Болгарияйин Лом шагъур. Гъябибат Аъзизова дагъустан бицИдарихъди «Хъугъвал, Умуд ва Мюгъюббат» кIуру Европайин уьмуми машквраъ иштирак гъахъну.

Вузариъ, мектебариъ урхурайидарихъди, йитимханйирин бицИдарихъди, инвалидарихъди, призывникарихъди, армияйиъ гъуллугъ апIурайидарихъди аьхир адру гюрюшар... Къзахстан, Эстония, Турция, Абхазия... Гъябибат Аъзизовайи чан уьмриъ ккадау рякъярин манзил деебцну удукъруб дар. ВаритIан асасуб, думу рякъяр дугъу уж'валихъна гъяракат апIури ккадаъдар ву.

Гъябибат Нажмуудиновнайи «Дагъустан халкъарихъан – бицИдариз» кIуру проектдихъ аьхю къувват харж гъапIну. Чан уьмур Урусатдин варитIан кюгъне шагъур Дербентдиъ жара миллетарин арайиъ гъубшу дугъу «Табасаранар. Тарих, меденият, аьдатар» кIуру китаб гъибикIну. Думу китабдиъ автори жвуван ватандихъна, культурайихъна, ихъ уьмуми хал вуйи Дагъустандихъна, Урусатдихъна ккунивал улупура...

Фукъан ужур инсандинра уьмур, гъяйифки, гъаргандиз азгарди гъубздар. Гъагъи иццрушнаан гъаму йисан 9-пи апрелиъ Гъябибат Аъзизова уьмриан гъушну.

УЪМРАН БАТИРАЙИН 105 ЙИСАЗ ТЯЛУКЪ ВУДИ

«ГЪАРГАНДИЗ ГЪУЗРИ ИГИТ!»

Эльмира АБШУРБЕГОВА, шаир

Урусатдин халкъарин литературайин вузариз вуйи китабарикан сабдиъ дагъустан литература Уъмран Батирайин шиърариинди тувна. Батирайин уьмарат ирс вари дюн`яйин литературайин учебникариъ ивузра лайикъ ву. Аьдати нежбер ва аьдатнан дару шаир вуди гъахьи дугъу чан эсерариъ ихъ дагълу уьлке, тум убзуз дурци ругдиъ ипрайи хулин деринвалилан гъадабгъну – дагъларин кIакIариин тIирхурайи люкъярин уларин зирек`валиина гъяйиз, художникдиси шиклариъ тIапIна. Дугъан шиклар жан алидар ва сюгъюрлудар ву, ва дурариъ дюзвали нягъякъ`валихъди гъабхурайи ккудудубкIру женг, жилиин гъич саб вахтнара йирси даршлу инсанвалин лишнар ва гъяракатар, гъарсар касдин уьмриъ алахъру гъиссар атIагна. Батирайин поэзия ихъ халкъдин марцци рюгъ убзнайи, гъаргандиз гъубзру ядигар гъабхъну.

Уъмран Батирай бабкан гъахьи ва уьмриан гъушу йисар дугъкан дибикIнайидари жюрбежюр саягъ улупна. Дагъустан литература ахтармиш апIурайи аьлимарин аьхиримжи вахтарин бикIбариинди, думу Урахи кIуру дарги гъулаъ (гъамусдин Сергокъала район) касиб хизандиъ 1817-пи йисан бабкан гъахъну. Живан яшариъ ади Батирайи чав ктагъу мяълийир чюнгрихъди пуз хъюгъну. Дугъан шиърар халкъдиз гъадмукъан къабул гъахънуки, дурар варж йислан уч дапIну, китабарик дикIайиз, мелзналан мелзнииина гъягъюри, кIваинди гъузну. Думу деврилан ккебгъну, жвюгъ терефнаъ Батирайин шиир кIваъланди аьгъдрур гъахъундар. Гъадму саб вахтна саспи дагълуйири дугъу мяълийир ктагъури ва кIури хъувал жилижвуваз хас дару ляхинсира гъисаб апIури гъахъну. Дици кIурудариз, я чаз Батирайиз думуган уч варитIан гужли шаирарикан сар вуйиб бажагъат аьгъяди гъахъуншул. Гъелбет, гъамус даргъириин литературайиъ Батирайин ирсназ сарин эсераризра тутруврубсиб къимат тувра. Батирайин мяълийир халкъдиндарси мелзнииин ал. Шаириз даргъириин поэзияйин аба кIури шулу.

Касиб дуланмиш`вал сеbeb вуди, Батирай лихуз гъягъюри, гизаф йишвариан илдицну. Думу Астраханиъ, Дербентдиъ, Баккуйиъ ва жара шагърариъ лихури гъахъну ва дагълу гъуларигъра гизаф гъилицну. Шаир Табасарандиъ гъахъиваликанра мялуматар а. Гъар фици вушра, шаириз инсанарин уьмур гизаф гъябкъну ва дугъан эсерарин аьхюбсиб пайнаъ дагълуйириин дуланажагъ шикиллуди улупна.

Чан дугъривалиинди ва гъарган вардиз кюмекназ гъюз чалишмиш хъувалиинди Батирайи халкъдин арайиъ ахю гъюрмат гъазанмиш гъаІну. Хъа зегъметкеш халкъдиз уж`вал бадали женгнаъ айи дугъан яратмишарин мяна хилиъ гъюкум айидариз къабулди гъабхъундар. Батирайи мяъли гъаІган, дугъан саб йиц журум аІури гъахъну. Амаки дугъан мяълийириин ашкълу вуйи инсанар, чпи киву пулихъ йиц гъадабгъну, ашукърихъ хъпехъуз уч шули гъахъну. Батирайин азад хасият ва девлетлуйириз къаршу мяълийир багъна духъну, думу багъри гъуллан алдаъну. Замана ва дюн`я чан девлетлу яратмишарихъ ивуз удукъу шаир, 86 йисан яшнаъ ади учв алдаънайи Ая-махи кІуру саб-къюб хал айи гъулаъ 1902-пи йисан дарвалиъ кечмиш гъахъну.

Батирайин яратмишар, чпин мянайиз дилигну, шубуб ахю тема-йиз пай шула – игитрикан, мюгъюббатдикан ва уъмрикан вуйидариз. Дагълуйирин къягъялваликан, дугъриваликан ва дустваликан вуйи му эсерар, шаирин багъри миллет вуйи даргъиризи, дагъустандин имбу вари миллетаризра сабси багъа ву. Дугъан шиърар гъам урус чІалназ, гъам дагълу чІаларизра гизаф илтІикІна.

Революцияйин къяляхъ Батирайин мяълийирин текстар уч гъаІну ва гъидикІну, ва 1928-пи йисан Мягъячгъалайиъ дугъан шиърарин гъварч чапдиан адабгъну. 1935-1939-пи йисари Батирайин шиърар машгъур писатель ва таржумачи Эффенди Капиевди урус чІалназ илтІикІну. Дурарин саб пай Москвайиъ «Дагълуйирин мяълийир» (М., ГИХЛ, 1939) кІуру китабдик каъну. 1947-пи йисан Мягъячгъалайиъ Илмарин академияйин Дагъустан илмаринна ахтармишарин базайиъ Э. Капиевди илтІикІу шиърарин кІул`инди вуйи китабра удубчІвну. Шаирин эсерар гизаф таржумачйири урус чІалназра илтІикІна. Хъалакарин шаир ва алим Мягъямед-Загъид Аминовдин чан таржумайиъ Батирайин хатІваритІантабиисаягъдюбхнакІури, хиялвуйиз. Узурайихъ чІалназ Батирайин шиърар илтІикІруган, дурарин асасбина М.-З. Аминовдин таржумайилан гъибисунза.

Уьмран БАТИРАЙ

ИГИТРИКАН

* * *

Игитрин аку хулаь
Уьмур вуйиси сумчир,
Шид арай'ан дурубшри,
Албагна жилирна хпир.

Хьа угърашлин кумайиь
Дяви гьич ккудубкIруб дар:
Хпир душманси дидисну,
Бягьснаь а йигъан, кафтар!

* * *

Гьаргандиз гьузри игит!
Хьа аьхир гьафиш дугъан,
Чан гьайванра йибкIри, гьит
Учв игит гьакIи йигъан!

Эldreуз дид'ин угъраш,
Усал касдиз гюн дархьуз –
Пулихь гьайван гьадабгьу
Учвра игит вуза пуз.

* * *

Яшамиш ишри игит!
Хьа йикIуз гьабхьиш багъна,
Дугъан швушвра йикIри, гьит
Учв игит гьакIи вахтна!

Дилицуз шадди угъраш,
Му швушвлан илГикГури,
Жам шулза кГури вуш-дарш,
Чавра тай вуза кГури.

* * *

Яллагъ дирбаш абайихъ
Усал бай хъидрирши зат –
Абайин душман ккагъуз,
Дубхъну ккун балихъ къувват.

Яллагъ усал абайихъ
Гъич хъидрирши дирбаш бай –
Бай мажбур шул абайин
Биябурвал апГуз пай.

* * *

Пирпйир алдру дев гужли
ХъапГрува, бисну гардан,
Гъирмажин ерин хилиъ
БитГ бисурува кГулхъан.

Яв гъяйван жабгъру вахтна,
Даргъуру гъадми дагълар.
Уву гъиву гъирмажи
Уркуру завуъ дифар.

* * *

ГГурфникк ккахъурси, гукГни
Шул увуз гъахъу угъраш.
Валлагъ, куруб ву дюн'я,
Яв гъунар рябкъюрадарш.

Яв абайихъ хъершунву
Бабкан шлур вуди дирбаш,
Ягъ адру усал касар,
ГучГури, шлубси яваш.

* * *

Хилари жанаврин лиж
Рей апГурва чюллерихъ.
Яв гъяйван хъубкъру ппаздихъ
Эндерийин узарихъ.

Вари жил шулвуз ахин,
Ахъишки рякъюъ йишван;
Хъа лезф шулвуз завар,
Карчнайи мурсли арсран.

УЪМРИКАН

* * *

Му дюн'йиз лиг уву,
Фу багъа дубхънаш дидиз:
Гъяйван хъа ичИ тІунахъ –
Гъатху мух ккабхъра даждиз.

Байгъуш дубери му йигъ`ин –
Ккахънадарин балайикк:
Ппази йибкІура хил`ин,
Хъюттариз ккипри а йикк.

* * *

Ярквран ругъул жанавар,
Уву бахтавар вува:
Лазим дарвуз шаламар,
Я юкІв улубкъуб дарва.

Хъа тІибхурай чалагъан
Ву увутІан бахтавар:
Гъабгундар диди валжагъ,
Я гъиссари гъубгундар.

* * *

Эй чІурдиъ ай жанавар,
Вафалу дуст йибхъ узуз,
Узу яв рихариъди
Футнийирхъан гъитІикІуз.

Эй тІибхурай чалагъан,
Йиз дуст йибхъ вахтназ сабцІиб.
Гъуларилан илдицуз,
Агъю даршлубси гъафиб.

МЮГЪЮББАТДИКАН

* * *

Йиз юкІв алибкъан ув`ин,
Яв юкІв алийиш уз`ин –
ВаритІан цЮхьюм йигъан
Миркк йивидийи нир`ин.

Гъахънийишки увуз ккун,
Увуз уву ккунибкъан –
Дакъракъин вахтна кьюрдун
УкІ ктубчІвидий миркклиин.

* * *

Узу ичв хал ипруза,
Турфни ипруси экин;
Я яв уьмриъ архъруза,
Къушмарси гушккнаъ Нарин.

Я Сибириз гъяруза,
Гъяштархандиз гимиси;
Ясан накъвдиъ учІвруза,
Килисайиъ эскерси.

Фу дапІнура, гъуздарза
Дархъиди му яв эйси.

* * *

Къалайчи жви рукъушин
Яраби ишри учв кур!
Яв гвар гъябкъю баярин
Гъадабгъура улин нур.

Жвюгъ устад дишагълийир
Яраби ишри чулакъ:
Ялав ал яв шалиин –
Ургури, апІури гъакъ.

* * *

УдубчІвруси гъюл`ан ригъ,
УдучІвган уву хул`ан,
Гъюл`ин али чІеэрси,
Гъилибкъури шулиз жан.

Дагъларгъян либгрусн ваз,
Гъилигган уву унчІв`ан,
Чеэригъ ничхриланси,
Алжабгъуру мяхъ узлан.

* * *

Ихъ арайиъ айи гур
Гъит убгри аьшкънан цІилан –
Ухъу сар-сариз рякъюз,
Улар за гъапси, дишла.

Ихъ гужли гъиссари гъит
Саб апри дагълар-дерйир –
Дишлади ухъуз ебхъуз
Сар-сариз кІури айиб.

* * *

Эй аьжуз, шлиз духъну ккун,
Шли йивидий увуз иб,
Эгер адайиш узу –
Вуйир увутІан касиб?

Эй бахтсуз, фуж хъидийхъа
Пай апІрур яв кІваъ айиб,
Эгер адайиш узу –
УвутІан бахтсуз вуйир?

Табасаран чІалназ илтІикІур Эльмира Аьшурбегова

АБДУЛМАЖИД КЪУРБАНОВДИН 65 ЙИСАЗ ТЯЛУКЪ ВУДИ

ШТУН КІУЛИАН УБХЪУРАЙИР

Гьамусдин табасаран литературайин хазнахана абцциш, дидиъ ухъуз, шаксуз, ихъ халкъдин культурайин аьнтІикъавал ва хусусивал чпий атІагнайн хайлин эсерар дихъиди. Дурар яратмиш гьапІу шаирарин ччвурар табасаран халкъдиз эзберди аьгъя гьапишра, узу ягьалмиш даршул: машгьур «Хъинцамегьмрин» автор Шамил Къазиев, чан байвахтнаан вуйи «Жихрин гьариз» гьира гьуллугъ апІурайи Шагьвелед Шагьмарданов, табасаран суфра вари дагъустан халкъариз гьатІабццу Юсуф Базутаев, «Байвахтнан хьадукар» аьхиризкъан кІваъ уьбхюри гьахьи Пирмягьмад Асланов, фукъан читин аьгьвалатнаъра уж'вал апІуз гьялак шлу юкІв мухриъ ади гьабхьи Пирмягьмад Къасумов ва хайлин жарадар.

Му адлу ччвурарин къяляхъра сиягъ давам апІуз, думу сиягьнаъ лайкълу ччвурар агуз ва дихъуз ккун шулу. Гьациб ву литературайин гьярakat, гьациб ву уьмур. Амма гьи ихъ уьмриъ ахмиш шулайи нир жараб ву. Гьайифки, думу гьи гьарган къалуди, гьям-гьяш чан гьялак лепйирин пчІувалиин ва умудсузвалиин уьлурхну, наана-вуш гьялакди гьябгьюрариб ву. Гьи гьич сар касдизра дидин эвел ва аьхир фициб шулуш, мялум дар. Амма жара штун кІуларра а. Марцци шид айи, дагълариъ чпин эвел гьибтну, аьхю нирарик ктикъуз ният ади, ярхи ва читин рякъяр ккадаурайи гарграрстар штІун кІулар. Ихъ гьамусдин табасаран литературайиъ гьациб штун кІулси рякъьюразуз шаир Абдулмажид Ибрагьимович Къурбановдин яратмиш'вал. Дугъан яратмиш апІбари гьамусдин табасаран литературайиъ чпин мягькам йишв дибисна, дугъан хатІ урхрудариз гьеле миржцІурпи йисари таниш гьабхьну.

Абдулмежид Къурбанов 1957-пи йисан 31-пи июлиъ Табасаран райондин Урзигъ гьулаъ бабкан гьахьну. Кьюрккарин мектебдиъ 8-пи класс ккудубкІну, 1973-пи йисан думу Дербентдин педучилищейик урхуз кучІвру. Къандиси Дагъустандин мялимар гьязур апІру институтдин тарихдин факультетра кудубкІну, 1977-пи йисан думу Къужникарин миржид йисандин мектебдиъ мялимди лихуз хьюгьру. 1983-пи йисхъанмина «Табасарандин нурад» газатдиъ лихури, журналистика дугъан уьмрин пай гьабхьну. Гьамус Абдулмажид Къурбанов «Табасарандин сес» газатдиъ жавабдар секретарди лихура.

Абдулмажид Къурбанов Урусатдин журналистарин Союздин ва Урусатдин писателарин Союздин член ву. Гьи вари Дагъустандиъ урхрудариз дугъан эсерар мялум ву. Абдулмажид Къурбановдин шиърар милли литературйир уьрхбан метлеб ади РФ-дин правительствойин

жягътлувалиинди тешкил гъапту проектдин дахилнаъди адабгъу Урусатдин поэзияин антологияйик кахъна.

Варжариинди жюрбежюр изданириъ чап дапнаи Абдулмажид Къурбановдин макъалйир урхрударин ва гъюкуматдин терефнаан эгъеми-ят адарди гъузнадар. Дугъан зегъмет Урусатдин журналистарин Союздин Гъюрматнан Грамотйириинди, Дагъустан Республикайин милли политикайин ва мялуматарин министерствойин Гъюрматнан Грамотайиинди, Табасаран райондин улихь-кӀулихь хъайидарин терефнаан медалиинди лишанлу дапна ва дугъаз «Дагъустан Республикайин культурайин лайикълу гъуллугъчи» гъюрматлу ччвурра тувна.

Абдулмажид Къурбановдин шиърар табасаран чӀалниинди чапдиан удучӀвурайи вари газатарий ва журналарий, гъийин деврин табасаран литературайин антологйириъ, заан классариз вуйи бязи учебникарий чап дапна. Думу «Чиви ригъ», «Базутдин хяд», «Гъулан мяъли» ва хъана жара китабарин ва саб жерге пьесйирин автор ву. Дугъан «Гъатху гъарантуйин йисир» кӀуру пьеса Гъюкуматдин Табасаран драмтеатрин сягънайиин дивну.

Абдулмажид Къурбановдин шиърарихъди узу гъеле мектебдиъ урхури имиди таниш гъахъунза. Хъа Избербашдин педучилищейин сабпи курснаъ урхурайиган, узу, чан редакцияий кми-кмиди литературайин объединенйир гъахури аьдат айи, думуган гъеле райондин газат вуди гъабхъи «Табасарандин нурар» газатдин редакцияйиз гъафнийза. Гъадму йисари газатдин коллективдихъди, писатель ва журналист Эсед Гъяжиевдихъди, шаир Муслим Къурбановдихъди, журналист ва шаир Рустам Къурбановдихъди ва шаир Абдулмажид Къурбановдихъди таниш хъуб къисмат гъабхъунзуз. Думу йисар – йиз яратмиш'валин эвел, хъа Абдулмажид Къурбановдин яратмишар кюкдихъ хъайи вахт вуйи. Гъаци думу йиз насигъатчира

гъахъну. Шиърар дикІбан сифте дарсар газатдиъ гъадагъунза. Абдулмажид Къурбановди поэзияйикан вуйи йиз фагъум-фикир артмиш хъуз ахю тясир гъапІну.

Фуж ву гъи Абдулмажид Къурбанов ихъ культурайиз, литературайиз ва халкъдиз?

Гъи ихъ культурайиз, литературайиз ва халкъдиз Абдулмажид Къурбанов чаз шаирин рякъ къисмат гъабхър, чІиви, гъудубкъу гаф айир, табасаран халкъдин девлетлу рюгънан хусуси кІалиб уьбхюрайир, гъаци чиркинвали абЦнайи дюн'яйиъ, чаз саб далда дабгну, яратмиш апІурайир, гележегдиз саб фу-вуш гъибтуз чара абгурайир ву. Эгер дюн'яйин аьгъвалатназ, чахъна вуйи рафтариз гъилигиш, шаирин кІваъ гъи акувализ йишв гъубзуб аьламанан ляхинси гъибгъру, амма шаир гъарган акв абгурайир ву, сифтена-сифте – жвуван кІваъ, хъасин вари дюн'яйиъ. Думу чан кІван деринариан ахмиш шулайи гафналан бязи гъяракатар асиллу вуйивалихъ хъугъра. Гъаци хъузра хъибди, ухъуз шаирин ва сар-сарин сес ебхъру ва фтиз-вуш лайикълу къимат тувру вахтра гъибди, гъаз гъапиш мици бюркьюди къаназ давам хъуб мумкин дар, мициб мучІувалин гъагъ фу-вуш аннамиш апІру, фтиз-вуш къимат тувуз аьгъю жямаятлугъдихъан аьгъ апІуз шлуб дар. Гъаддиз гъи халис литература модайиъ айи, литературайихъди саб аьлакъара адру пЧІу шиърари ва мяълийири эвез апІура, амма къиматлубдин къимат ужуз шлуб дар, думу йисарилан, деврарилан, аьсрарилан хъанара инсанарин мелзнийн хъибди...

Абдулмажид Къурбанов даим вуйибдихъ хъугърайи шаир ву, гъаци вуйивал дугъу яратмиш гъапІу гъаму цІарарира субут ва тасдикъ апІура:

*Пагъ! Сар касди апІуйи гафар уччув...
Вушра, гъархну халкъдиз магъа дугъан ччвур.
Хъа тмунури, ккебехъну, гъапІну ляхин –
Сад йигъ шулдар, зат думу кІваин дархи.*

* * *

*Гъарган айиз саб суал кІваъ:
«Инсандин девлет гъаз вуйКІан,
Ухди-къанди гъаму дюн'я
Аьгъяшра шлуб якъин фана?»*

*Уьмрин къанун инсафсуз ву,
Даима дар фужкІа Жил'ин.*

Гъякъикъатра гъаддиъ ашул – кІул ис дапІну, тамам гъапІу ляхнин бегъерлувалииъ. Хъа Абдулмажид Къурбановди табасаран литературайин хазнаханайиъ гъибтнайи ирс биЦиб дар: йицІубдихъна поэзияйин китабар, варжариинди макъалйир...

Абдулмажид Къурбановдин къалмиккан аьхиримжи йисари поэзияйинси, драматургияйин эсерарра ккудучІвна. Дурар хъуркъувалиинди Табасаран драмайин театрин сягънайиинра дивна.

Абдулмажид Къурбановдин эсерариз хайлин хъуркъуваларин лишнар хас шула, хъа саб хъуркъувал асасуб ву – ачухъвал ва айтІан тясирлувал. Эгер литературайин эсерихъ инсандин гьиссариз тясир апІуз къувват хъаш, думу эсер чІивиб ву ва вахтнахъан дициб эсерин къувват ккабгъуз, дидин тясирлувал зяиф апІуз шлуб дар. Инанмиш ’валиинди пуз шулу, Абдулмажид Къурбановра гъацдар литературайин уьмаратар яратмиш апІурайи шаир ву. Магъа гъийин гъякъикъат улупурайи гъякълу цІарар:

*Марччлихънин бай гъахъиш паччагъ,
Дугъан къяляхъ гъарган шул агъ.
Гъахъиш аба девлет хъайир,
Паччагъра шул гъюрмат а йир.*

* * *

*Лапра хам духънава, инсан,
Гъуллугънакан дапІну ахур.
КІваинди гъибт халкъдин мисал:
«Шавгъри гъабхуб – микІлу гъабхур».*

*Тикмиш дапІнава ичв гъулаъ
ВартІан ахъю хулар-гъала.
Фурс мапІан гъич,
хъиди дурапра гъюрдар.
Му дюн ’я
гъич сар касдизра гъубзундар.*

Гъякъикъатдиъра, вахт ва уьмур саризра гъузрайидар дар, амма жвуваз тувнайи вахтнаъ инсан баркаллуди яшамиш хъуб шаириз вартІан важиблу ву. Гъарсариз уьмриъ чан метлебар, хиялар а: сариз – гъалйир тикмиш апІуб, тмуноуриз – девлет уч апІуб, шубурпириз – насларихъна тувуз шлуб яратмиш апІуб. Шаир Абдулмажид Къурбановдин метлеб фу вуш, дугъан шиърариан ачухъди рябкъюра – ахъиризкъан инсанвалин сан пакди уьбхюб.

*Буза, къисмат, гъелелиг ув ’ин рази,
Даршира машгъур, даршира девлетлу узу,
Хъуз хъюгънашира йиз кІулин кушар лизи,
Гъибтну ава йиз мухриъ юкІв сикинсуз.*

*Ваъ, ккундарзуз я машгъурвал, я девлет,
Фу ву дурапр кІван хушбахтвалин багахъ?
Гаш ’валиъ ужу ву, ашра чаъ зиллет,
ТухъвалигътІан, къяляхъ хъади халкъдин агъ.*

* * *

*КІваинди гъибт: гъизил а пну,
Ясан гизаф девлет айир,*

*Бахтавар дар.
Аъндри аъгъяди гъанну:
«Айибдиин рази вуйир
Ву бахтавар».*

Гъацир бахтавар ву Абдулмажид Къурбановра, гъаз гъапиш бахтавар хъуз дугъаз вари гъубкІну а: бажаругъра, айибдиин разиди яшамиш хъубра, жарарин сес ебхъуз аъгъювалра, жвуван халкъдиз ва ватандиз вафалуди гъузубра, аъхирки, рюгънан штун кІулиан убхъузра.

Гъит думу вари уъмриъ поэзияин штун кІулиан убхъурайи шаирди гъузри, фицики дицдар шаирари яратмиш гъапІу сечме гаф, булагъдин гюрчег мукъмиз илтІибкІури, гюрчег'валикан хабар айи шлин-вуш ибарихъ гъарган хъабхъри гъубзди!

**Сувайнат КЮРЕБЕГОВА,
Дагъустандин писателарин Союздин секретаръ.**

АДЛУ ТУХМИ ККАДАПУ РЯКЪКАН...

Гъийин шартІариъ, милли чІалариз глобализацияин деври аъхю зарар туври, хайлиндар зат имдарди дургбан къурхулуваликк ккахънайиган, багъри чІалниинди китаб удубчІувал аъхю эгъемият айи гъядиса ву. Дидихъна жвуван халкъдихъан, дидин тарихдихъан ва думу хусуси халкъси жара апІуз гъитрайи чІалнахъан юкІв убгурайи фунур касдихъанра вижнасузди янашмиш хъуз даршул. Гъацдар касар уч дапІну, 20 пи майдиъ Мягъячгъалайиъ, ДГУ-йин илимдин библиотекайиъ ихъ шаир Гюлбика Уъмароваин «Чал аъгъюриз» ччвур тувнайи нубатнан цІийи китабдин презентация гъабхъну. Душваз ихъ халкъдин аълимар-агъсакъларси, жигъил аълимарра, мялимарра, студентаррра, (харижи уълкйириан урхуз дуфнайидарра), жмяаътлугъ вакиларра уч духънайи.

Гюлбика Уъмарова – ихъ литературайин майдандиин лап жанлуди лихурайи шаир ву. Яратмиш апІувал уъмрин мяна дубхъну, йис'ан йисаз сабдихъди саб китабар адагъури, дугъу багъри литература уьхбак ва артмиш апІбак чан лайикълу пай кивра.

Хив райондин Гъвандикк гъул'ан вуйи Ханмягъямадоварин тухум неинки табасаранариз, хъа гъацира вари Дагъустандиз машгъур ву.

19-пи аьсриъ дуланмиш шули гъахъи аъхю мулкидар Гъяжи-Къуттай Ханмягъямедовдин бинайилан ккебгъу му тухмин вакилар гъациб машгъурвализ ва адназ лайикъ вуйидарра гъахъну. Дурарикан сакъюдарин ччвурар ктухухъа: Ханмягъямедов Ханмягъямед Гъяжи-Къуттаевич – ДАССР-ин ерли промышленностдин нарком гъахъир, Ханмягъямедов Бейдулла Гъяжи-Къурбанович – филологияин илмарин доктор, профессор, ДАССР-ин илмин лайикълу гъуллугъчи, Ханмягъямедов Айдын Асадуллаевич – урус чІалнинди бикІру шаир,

Ханмягьямедов Риад Айдынович – пазлспортдиан Урусатдин, Украинаин, Белоруссияин гизаф ражари чемпион, Ханмягьямедова Зумруд Гьяжи-Къурбановна – заан образование гьадабгъу сарпи табасаран дишагъли, шаир, Ханмягьямедов Жан Жанович – урусатдин аьлим, физикаинна математикаин илмарин кандидат ва хъана жарадар.

Гюлбика Уьмароваин «Чал агъюрюз» чвурнакди чапдиан удубчIву нубатнан китаб чпин машгъур Гьяжи-Къутгаин тухмикан, майил-мадатди-кан, гьуландарикан дибикIнайиб ву. Дидиъ думу тухмин эвел ва гъийин вахтар теври, дурарин уьмарий гъахьи гьядисйирикан хъайи-хъайибси тувна. Хъа варитIан хуш шлуб гьадму вуки, китабдиъ шаириз учв бицIидихъанмина гьеерхъу ихтилатар, гьякълу гьядисйир атIагна. Гьаддиз думу тарихдин ахтармиш'валарик мисал ву гъапишра, кучIал даршул.

«БицIидихъанмина йиз багъри гьул вари дюн`я вуйиб агъяйзуз ва гьулан кьялаъ айи гюм`ин гьаму китабди, шадвалин гьядисайиси, гьулан гьарсар агъали шад апIиди кIури, фикир гъапIза. Къанна садпи аьсрин къанна кьюдпи йисан арайиз гъафи китабдин шад гъахьи узу гьулан кIулихъ хъивнайи кIарчнан чру рягъдиз ухшар вуйи Ахью сивин ТитIивдин уз кIакI рябкърушвахъна фикрариинди удубчIва. Уларикк ккабхърайикъан табиатдин мягъмар сиварин машариз, гюнйириз, хярариз, табаризна гъунчариз, гьарзарин чIулариз шадди лигуз хъюгъза. Штун кIуларин мичIли штун цIадларизра хумпIар йивури, гьярар-хуларикан ктучIвури, гъазмйирихъансина гьягъюрайири, арччул терефнаъ айи Арчугъ гьулакра улар куркIну, ЦIийи гьядланра ихтиятди ликар алдагъну, хъасин Улин штухъди машарра дижикIну, явашдиси гьулан терефназди имбу манзилра ккадапIур, уларихъ гьатIабццнайи багъри гьулаз гъилигза.

Гьамци, халис устадри дюъйир апIури фици халачи гьадабтIуруш, гъациб хъугъ`валин кьувват жвуву жвуваъ дабгну, шубуб аьсир улихъна Гъвандикк

гъулаъ чан бин ккиву динагъли ахю аба Гъяжи-Къуттайин машгъур ччвурнахъ хъайи тухмин хизанарикан, майил-мадатарикан, гъуландарикан вуйи эсер аьхирки чӀалнан гъюдрачихъна адабгъза», – бикӀура шаири китабдин эвелиъ.

Шубуб пайнакан ибарат дубхънайи му китабдиъ, Гъяжи-къуттайин тухмин вакиларикан мялуматарси, жюрбюжюр маракълу ихтилатарра, шиърарра тувна. Думу багъри чӀалнахъан юкӀв убгру, жвуван тарихдиин дамагълу вуйи ва табасаран литературайиин юкӀв али фунур касдира ахю аьшкъниинди урхрубдин шак адар.

«Тухмихъна айи къадарсуз ккунивалиан гъибикӀу гъаму китабдин сабпи пай йиз абйир-бабари, гъулан яшлуйири, гъюри гъахъикъан хялари, эмйирина майил-мадатари ктитури гъахъи сюгъбатариан арайиз гъафиб ву. Гъацира йиз аба Пирмураддин чве вуйи Гъяжи-Гъурбнан риш Зумруд эмейи, чав дикӀури гъахъи шиърарна ихтилатарихъди сабси, чан уьмриъ ич тухмикан гъеерхъу гафар-чӀалар чан бикӀбариъ улупувалра узу аьмалназ гъабхи китабдиз ахю кюмек гъабхънийи. Аьхир адру уьмрариъ гъахъикъан гъядисйирра фикирнаъди, эвел вахтарна гъийин вахтар теври, гъушу девраринси, гъийин уьмрарин гъяракатарин дигиш`валар дикъатлуди гъаму китаб бикӀурайи вахтна аьмалназ гъахунза. Йиз гардандиъ айи буржиси гъисаб дапӀну гъибикӀу китабдиин, узухъди сабси, их багъри чӀал узузтӀан ужуди аьгъю урхурайирра рази шлуваликан мижра ктабтӀурадара», – бикӀура Гюлбика Уьмаровайи.

Серенжемдиъ Табасаран Драмайин театрин актерари ахю устадвалиинди шаирин шиърар гъурхнийи, хъа ДГМУ-йин харижи уьлкйирин студентари, аьраб, монгол, афгъан, азербайжан чӀалариз Гюлбика Уьмаровайин шиърарин са-саб бенд таржума дапӀну, чпин чӀалариинди кӀваъланди гъапнийи.

Сефижат КЪАСУМОВА

ФАЗУ АБЛИЕВАЙИН 90 ЙИСАЗ

«ГЮЛЛЕ, НАЪНАН ТИБХУРИ ГЪАБХЪИШРА, ДАДАЙИН КІВАК КУБКІРУ»

Эльмира АБШУРБЕГОВА, шаир

Гафар цІарариъ ивну, чпин фикрар ва гьиссар инсанарин арайиз адагъу шаир дагълу дишагълийир Анхил Мариндин ушв кпирхну, Курклийиан вуйи Щаза абйир-бабари хул'ан утІурккнун ва гъаци, апІурайи мяълийилан жвув дургну, дюн'яйилан саризра мялум дарди гъушу шаир-дишагълийирра ихъ ижми абдатарин ватандиъ улихъдин вахтари гизаф гъахъуншул. Хъа Совет деврин синих улхрудар фукъан ашра, дагълу дишагълийириз думукъан хъайивал гъапІу вахтра гъабхъундаршул. Хулан гурзлилан чІатинди лик алдабгъуз ихтияр адру дагълу дишагълийирин хилиъ къалам ивну, совет деври дурариз дюн'яйин вари терефариз ва гъарсаб гъуллугънахъна рякъяр дюзелмиш гъапІуну.

Му деври чан хлинциккди арайиз адагъу шаир-дишагъли Фазу Гъямзатовна Аблиевайин (1932-2016) кечирмиш шулайи йисан 90 йис къайд апІура. Шаирвал, гъюкуматдин ва жямъаьтлугъ ляхнар сатІиди кІулиз адагъури гъахъи Фазу Гъямзатовнайин заан ччвурар, наградйир, ахъю гъуллугъар кудухну ккудукІуз даршлукъан гизаф ву. 33 йисан яшнаъ ади Дагъустан халкъдин шаир, 15 йисандин арайиъ Дагъустандин Верховный Советдин Председателин заместитель, Дагъустандин ислягъвал уьбхбан комитетдин председатель, Советарин ислягъвалин фонднан Дагъустан отделениеин председатель, думу фонднан гъизилин ва жара медаларин сагъиб, 1971-пи йислан чан уьмрин аьхиризкъан «Дагъустан дишагъли» журналин кІулин редактор, ДАССР-ин Верховный Советдин юкьуб созывдин депутат, «Знак Почета» ордендин, Халкъарин дуствалин ва жара орденарна медаларин сагъиб, Дагъустан республикайин Гъюкуматдин премияйин лауреат, Дагъустан республикайин дишагълийирин союздин председатель ва хъанара ихъ гъюкуматдин ва харижи гъюкуматарин терефнаан наградйирин ярхи сиягъдин эйси гъахъи кас.

Думу Урусатдин Федерацияин варитан ахю награда – Святой апостол Андрей Первозванныйдин ордендинди лишанлу гьапну. Гьюкуматдин чапханйири дугъан 100-тан зиина китабар адагъна ва эсерар ургцурихъна чалариз илтизна. Шаирин гьар юбилейиз жумартвалиинди дугъан китабарин гьварчар адагъури гъахъну, хъа 70 йисаз дугъан поэзияин ва прозаин эсерарин 12 том «Гъякал» («Талисман») кIул алди адагъну.

Ахю Совет гьюкуматди ва багъри Дагъустанди дугъаз апурайи кюмек дугъан чан терефнаан гьюкуматдин уьмринди яшамеш хъувалиин, чан бикIурайиб ва кIурайиб гьюкуматди дибиснайи рякъюн гьуллугъна дебккувалиин дийибгъну гъабхъну. Думу чан деврикани вуйи мяълийин эйси ву, ва дугъу чан ляхин ва эсерар республикаин жямаятлугъ ва политикаин гьядисйирихъди аьлакьалу апури гъахъну.

«Узуз кми-кмиди гьамци кIури ебхъури шулзуз: «Фазу гьамкъан гизаф бикIуз ва гьамци активно вуди республикаин гьар жюре серенжемариш иштирак хъуз, Дагъустандилан илтикуз фила хъуркьрайкIан? Узу дугъан зегьметкеш`вализ ахю кьимат тувраза ва Фазутан натижалу жара шаир аьгъдарзуз», – гьапну дугъкан Расул Гьямзатовди.

Фазу Аьлиева чан эсерариш ва кIурубдиш миллетдин уьмур ва жямаят Iауз, ватандаш`валин нугъат уьбхюз чалишмиш духъна. Дугъу чав апурайи ляхин халкъдиз гьуллугъ апувал ва чан кьувват халкъдилан вуйиб гьисаб апура:

*Дагълуйири, дивну йиз гевюлин хал,
Ригъдин рангну абкнун, гьадабгъну завхъан;
Лизи рангну гъабснун думу хулан цал,
Гьадабгъну дагъларин ягъал Iакинхан.
КIван унчIваригъ гьивнун дурари шюшйир,
Дидиш саб вахтнара мучIуди дархъуз.
ГьитIибкIуну дархъуз йиз гевюлиш айиб,
Вари инсанарин уликк ккади хъуз.*

Хунзах райондин Гиничутль гьулаш аьдати хизандиш бабкан гъахъи риж 5 йисаь ади дугъан адаш гьакIну. Хъасин шуран бицIивахт дявдин йисарин алабхъну. Дугъаз гьулаш дявдиз баяр гъаьнайи бабарин гьал ва бай дявдиан гьюбаз ккилигури гьакIи ахю баб гьяркъну. Белки, гьадмуган бицIи шуран кIваан гьушдар вушул гьамус вардиз машгъур духънайи дугъан гафар: «Гюлле, наьнан тIибхури гъабхъишра, дадайин кIвак кубкIру».

Мектеб ккудубкIну, Фазуйи гьулаш 4 йисан мялимвал апуру. Думуган Дагъустандиш мялимвалин дишагълийирин институт либхурайи, ва Фазу Аьлиевайи сад йисан гьадму институтдиш урхуру. Хъа йисан риж Москвайиз Максим Горькийин ччвурнаш хъайи институтдик кучIувз гьягъюру. Гьулаш ахю духънайи шураз, имбу экзаменар ужуди тувнушра, урус чIаланан экзамен читинди алабхъуру. Амма кьуб дубхънайи, хъа учв магълуб гъахъирси гьисаб дарапIрайи риж гьюкуматдин миллетариз кюмек тувбан политикаи хъанара уьрхюру: Фазу институтдиз гьадагъуру. Му институтди дугъан гележгдиз ахю мумкинвалар ачмиш апуру, ва мушваш урхури имиди дугъан сабпи китаб («Йиз багъри гьул») удубчIуру. Дугъахъди

Мягъячгъалайиъ Фазу Аълиева – йиз дивнайи ядигар

саб курснаъ машгъур вуйи Белла Ахмадулинайи ва Юнна Морицди урхури гъахъну. Гъадрарилан ккебгъну, Фазу Аълиевайин эсерар деврин ужудар-стар таржумачйири ва шаирари урус чӀалназ илтӀикӀну. Дурарин арайиъ Л.Щипахина, И. Лиснянская, В. Туркин, Я. Серпина, С. Северцев, И. Озерова, А. Ахундова, Т. Жирмунская, Ст. Сущевский ва хайлин жара гафнан машгъур устадар а, ва дурарин таржумайилан Фазу Аълиевайин шиърар дюн`йиз гъарагъну.

Урхурайи йисари Фазу жигъил писатель Муса Мягъямедовдихъди таниш гъахъну ва хъасин дурар эвленмишра гъахъну. Вахт ухди гъябгъюру. Дурарин ахъюну бай Афгъанистандиз дявдиз гъаъру. Белки, гъадмуган «Гюлле, наънан Тибхури гъабхъишра, дадайин кӀвак кубкӀру» кӀуру гафар аххир адрубкъан гъалаблу мухриъ текрар гъахъуншул. Бай Афгъандиан сагъ-салатди къяляхъ гъафну, амма къисматну думу дадайихъан жара бедбахтвали тадагъну – думу машиндин аварияйикк ккахъну. Чан аххир адру хажалатнаан удучӀвуз яратмиш`валин ляхни кюмек гъапӀунуз, кӀура хъасин шаир дишагълийи. Гъацдар гъагъи бедбахтвалари ва чав ашукъди айи гъюкумат 90-пи йисари сабпну ккадабхъували шаириз ахъю тясир гъапӀну, ва гъарган гележегдихъна хъугъ`валиинди гъялак вуйи дугъан гафарик пашманвалин ва

умудсузвалин гьенгар ачмиш гъахъну. «СССР-иъ узу гизаф ужуди яшамиш шули гъахъунза. Инсанарин арайиъ дуствал ва мани гаф-чІал айи. Ич китабар, урус чІалназ илтГикІну, Москваийъ адаури, ва, урус чІалниинди хъпаз лиг-ну, миллионариинди инсанари урхури гъахъну, – кІура Фазу Аьлиевайи чан аьхиримжи йисарин интервьюийъ. – СССР-иъ вардиз ляхин айи, даш-баш, йивбар-йихбар адайи. Зегъметкешарик закур йигъандин гъакънаан гъалаб ктайи, дурар, чиб къаби гъахъиган, жвув уърхюз шлу къадарнан пенсия гъювалиин инанмиш вуйи. Хъа фукъандар рабочйири, нежбрари курортариъ рягъятвал гъадабгъури гъахъну! Гъи дина гъягъюзшлихъан шула? Зегъметкеш кеспйир вари заанди дидиснайи. Ва учу, писателарира, Дом творчествайи из душну, рягъятвал гъадабгъури гъахъунча. Перестройкаийи ухъхъан вари тадабгъну!» Гъюкумат ккадабхъбахъди сабси, думу хъугънайи ва дагъларси гъадмиб вуди гъисаб апІурайи дюзвал гъутІубчвну ва гъарабгъну. «Шаирин гъял гъи гизаф читин дубхъна, гъаз гъапиш дугъаз дакъатарин дарвал ка, – кІура Фазу Гъямзатовнайи гъадму интервьюийъ. – Магъа узуз гонорариинди китабар тувну. Гъар гъафири китаб ча кІуру, ва узу, дид`ин дибикІну, китаб тувраза, сабкъан масу тувнадарза. Маважибдиинди яшамиш шулаза. Эгер шаири гонорар гъадабгъурадарш, я саб йишваъ ляхинра апІурадарш, дугъан гъял фициб хъибди, машгъулвал наънан хъибди?»

Фазу Аьлиевайин яратмишариъ асасдар вуди Ватандин, мюгъюббатдин ва дьвдин темйир улупуз шулу. Дугъан гаф гъарган гъисслуб ва патетикаийн сяргъятниин алиб ву. Гъарсаб тема ачмиш апІури, дугъу чан эсерариъ чакан улхура, дюн`я чан улариан рябкъюрайиси улупура, чав кІурайиб ва чан гъяракат дюзиб вуди гъисаб апІура, думу учв чаин гъяйран ву:

*Фазу! Гъаму ччвур алди, махъврак шлубсиб,
Уъмрин рякъди лиураза жилин.
Лицури ваъ, тІирхураза, ничхирси,
Рази дарур хъяркъну авам апІбиин.*

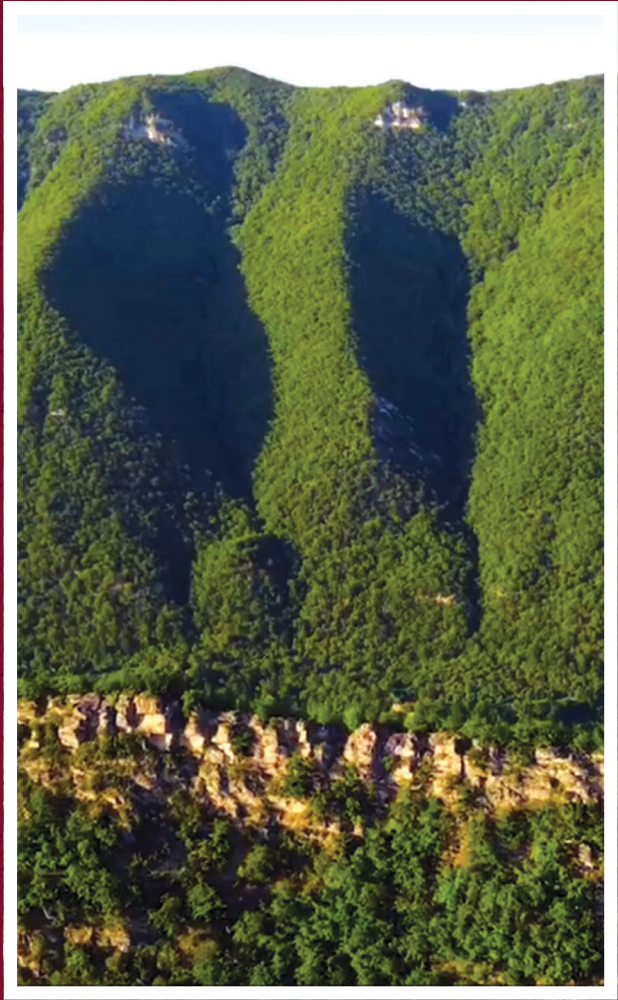
*Дагъларилан тина – даима хъадаз,
Мураддар кюкдихъ шлушваз тІирхураза.
Йиз метлеб дуфнайиганси аьмалназ –
Йиз ччвурниин гъадмукъан гъяйран вуза!*

Гъадму саб вахтна чан кІурайибдиъ ва бикІурайибдиъ машгъур шаири фунур вушра аьдати дишагъли учвтІан заина вуйирси дидисна ва миди ву-йидарин хъуркъувалариин ахъю шадвал улупура, дугъу вари дюн`яйиз чан ккунивал мялум апІура.

Ачухъди кІурза, Фазу Гъямзатовнайи гъибикІубдик ва гъапибдик узуз дугъан гъаму гафар варитІан къабулди вузуз: «Гюлле, наънан тІибхури гъаб-хъишра, дадайин кІвак кубкІру». Гъяйиф, инсаниятдиз мицдар гафари гъелелиг бегъем тясир дапІнадар ва дадйирин юкІвар гюллдихъ гъирчну ими!

ПОДПИСНОЙ ИНДЕКС:
на год – 51320
на полугодие – ПМ246

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке

